

T.C.

MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE İHRACATIN YAPISI,
SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ VE
ÇEŞİTLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Gülbeyaz KARGI

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ali ACARAVCI

HATAY-2014

T.C.

MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE İHRACATIN YAPISI,
SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ VE
ÇEŞİTLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Gülbeyaz KARGI

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ali ACARAVCI

HATAY-2014

ONAY

GÜLBAYAZ KARGI tarafından hazırlanan “*TÜRKİYE’DE İHRACATIN YAPISI, SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ VE ÇEŞİTLENDİRİLMESİ*” adlı bu çalışma jüri tarafından lisansüstü öğretim yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği ile *İKTİSAT ANABİLİM DALINDA YÜKSEK LİSANS TEZİ* olarak kabul edilmiştir.

08 / 10 / 2014

Jüri Üyeleri	İmza
Doç. Dr. Ali ACARAVCI (Başkan - Tez Danışmanı)	
Doç. Dr. Hüseyin ALTAY (Üye)	
Yrd. Doç. Dr. Cemil Serhat AKIN (Üye)	

Gülbeyaz KARGI tarafından hazırlanan “*Türkiye’de İhracatın Yapısı, Sürdürülebilirliği ve Çeşitlendirilmesi*” adlı tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunana jüri üyelerince kabul edildiğini onaylarım.

Doç.Dr. Halil DEMİRER
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Bu çalışmam boyunca her türlü yardım ve fedakârlığını sağlayan, konulara yaklaşımım açısından çalışmamı kolaylaştıran, bana vaktini ayıran, göstermiş olduğu güler yüzü ve sabrından dolayı danışman hocam Doç. Dr. Ali Acaravcı'ya, yardımlarını esirgemeyen Okan Karataş hocama ve yakın arkadaşım, dostum, kardeşim Merve Sarıkaya Görgeç'e ve sonsuz destek çıkan aileme teşekkürlerimi sunarım.

TÜRKİYE’DE İHRACATIN YAPISI, SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ VE ÇEŞİTLENDİRİLMESİ

Gülbeyaz KARGI

İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014

Danışman: Doç. Dr. Ali ACARAVCI

ÖZET

İhracat bir ülke sınırları içerisinde serbest dolaşımında bulunan malların ve hizmetlerin başka ülkelere satılması anlamına gelmektedir. Bir ülke için ihracat yapmak çok önemlidir. İhracatın ülke ekonomisi açısından faydası döviz girdisi sağlamasıdır. Sağlanan döviz girdisiyle dış ticaret dengesi pozitif yönde bir etki gösterecektir. Bunun yanında ihracat ile yurt içi mal üretimi artacak bu da ülke içindeki firmaların büyüüp, gelişmesine ve yeni istihdam alanlarının oluşmasına katkı sağlayacaktır.

Dış ticarete var olabilmenin tek şartı rekabet edebilme yetisidir. Uluslararası pazarlar riski fazla, hem girilmesi hem de girildikten sonra içinde kalınması zor pazarlardır. Ancak rekabet edildiği takdirde iç pazarla kıyaslanamayacak ölçüde büyük satış ve kar potansiyeli taşırlar. Firmaların uluslararası pazarlarda elde ettiği bilgi birikimi, yeni teknoloji ve yöntemler kendi ülke ticaretinin de gelişmesine katkıda bulunacaktır.

Bu çalışmada Türkiye’de ihracatta ürün çeşitlendirmesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ortaya konması amaçlanmıştır. Bu amaçla yapılan ekonometrik analizlerden birim kök testi, değişkenlerin uzun dönemli niteliklerini incelemek amacıyla; Granger nedensellik testi ise değişkenler arası nedensellik ilişkisinin varlığını ve yönünü belirlemek için uygulanmıştır. İhracatta ürün çeşitlendirmesi verisine Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (The United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD))’dan alınmıştır. Diğer veriler ise Dünya Bankası Dünya Gelişme Göstergeleri Veri Tabanı’ndan alınmıştır. Elde edilen sonuçlara göre 1995-2012 arası dönemde Türkiye için ihracatta ürün çeşitlendirmesi değişkeninden ekonomide dışa açıklık oranı değişkenine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken diğer değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: İhracat, Ürün Çeşitlendirmesi, Ekonomik Büyüme, Eşbütünlüşme, ARDL Sınır Testi, Granger Nedensellik Testi.

SUSTAINABILITY, DIVERSIFICATION AND STRUCTURE OF EXPORTATION IN TURKEY

Gülbeyaz KARGI

Department of Economics, Master's Thesis, 2014

Supervisor: Assoc. Dr. Ali ACARAVCI

ABSTRACT

Export means selling the free products and services circulating in a country to other countries. It is important to export for a country. One benefit of export to the country's economy is that it allows exchange entry. With this exchange entry, foreign trade balance will display a positive impact. Besides, by exporting, the domestic production will increase, the manufacturing will grow up and thus contributing to forming new employment areas.

The only condition to endurance in foreign trade is to be able to compete. The risk is high in intimation markets and these markets are difficult not only to entering but to endure in them after entry as well. But, if competed, international markets have far more sales and profit potential than inland markets. The knowledge that the firms accumulate in foreign markets, new methods and technology will contribute to the development of the trade in their countries, too.

In this study, it is aimed to set fort the relation between product diversification in export and the economic growth in Turkey. For this purpose, unit root test used to test stationary of time series and the Granger causality test has been tested to find presence and direction of the relationship between variables. The data of product diversification was extracted from The United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). The after data was obtained from the World Bank World Development Index Database. According to these data, between 1995 and 2012, for Turkey: while there is one-way causality relation from product diversification variable in exportation to the rate of moving outwards in economy, no causality relation has been found between other variables.

KEY WORDS

Export, Product Diversification, Economic Growth, Cointegration, ARDL Bounds Test, Granger Causality Test.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	
ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
TABLolar LİSTESİ.....	vi
GRAFİKLER LİSTESİ.....	vii
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İHRACATIN EKONOMİK BÜYÜME SÜRECİNDEKİ ÖNEMİ VE İHRACATIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ.....	3
1.Dış Ticaret Teorisinin Evrimi.....	3
1.1. İhracatın Ekonomik Büyüme Sürecindeki Önemi.....	7
1.2. İhracatın Sürdürülebilirliği.....	9
1.3. İhracatın Çeşitlendirilmesi.....	10
1.4. İhracat - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Literatür.....	11

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İHRACATIN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	16
2.1. 1923-1929 Dönemi.....	16
2.2. 1930-1939 Dönemi.....	20
2.3. 1940-1949 Dönemi.....	22
2.4. 1950-1959 Dönemi.....	25
2.5. 1960-1979 Dönemi.....	28
2.6. 1980-1989 Dönemi.....	33
2.7. 1990-1999 Dönemi.....	36
2.8. 2000-2013 Dönemi.....	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN İHRACATININ YAPISI.....	46
3.1.Türkiye İhracatının Sektörel Yapısı ve Gelişimi.....	46
3.2.Türkiye'nin İhracatının Pazar Yapısı.....	49
3.3. Türkiye İhracatının İthalata Bağımlılığı.....	55
3.4. Türkiye Ekonomisinin Performansının Değerlendirilmesi.....	58

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İHRACATTA ÇEŞİTLENDİRME VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİN EKONOMETRİK BİR ANALİZ.....	62
4.1. Model ve Veri Seti	62
4.2. Yöntem	63
4.2.1. Durağanlık Analizi	63
4.2.2. Eşbütünleşme Analizi.....	64
4.2.3. Granger Nedensellik Testi.....	65
4.3. Ampirik Sonuçlar	66
4.3.1. Durağanlık Analizi Sonuçları	66
4.4.2. Eşbütünleşme Analizi Sonuçları	66
4.4.3. Nedensellik Analizi Sonuçları.....	67
SONUÇ.....	69
KAYNAKÇA.....	72

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: İhracat - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Literatür	12
Tablo 2: İhracatın Oransal Birleşimi	30
Tablo 3: Türkiye'nin En Çok İhracat Yaptığı 20 Ülke (milyon\$) (1970-2000).....	50
Tablo 4: Türkiye'nin En Çok İhracat Yaptığı 20 Ülke (%) (1970-2000).....	51
Tablo 5: Türkiye'nin En Çok İhracat Yaptığı 20 Ülke (milyon\$) (2005-2013).....	52
Tablo 6: Türkiye'nin En Çok İhracat Yaptığı Ülke Grupları Milyon \$.....	54
Tablo 7: Ara Malı, Yatırım Malı ve Sermaye Malı İthalatı (1989-2013).....	57
Tablo 8: ADF Birim Kök Testi Sonuçları.....	66
Tablo 9: ARDL Sınır Testi Sonuçları.....	67
Tablo 10: Granger Nedensellik Test Sonuçları.....	67

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: Türkiye'nin Dış Ticareti 1923–1929 Yılları (Milyon \$).....	19
Grafik 2: Türkiye'nin Dış Ticareti 1930–1939 Yılları (Milyon \$).....	22
Grafik 3: Türkiye'nin Dış Ticareti 1940–1949 Yılları (Milyon \$).....	24
Grafik 4: Türkiye'nin Dış Ticareti 1950–1959 Yılları (Milyon \$).....	28
Grafik 5: Türkiye'nin Dış Ticareti 1960–1979 Yılları (Milyon \$).....	31
Grafik 6: Türkiye'nin Dış Ticareti 1980–1989 Yılları (Milyon \$).....	35
Grafik 7: Türkiye'nin Dış Ticareti 1990–1999 Yılları (Milyon \$).....	39
Grafik 8: Türkiye'nin Dış Ticareti 2000–2013 Yılları (Milyon \$).....	43
Grafik 9: Yıllar İtibarıyla İhracatın Sektörel Dağılımı (%).....	47
Grafik 10: Türkiye'nin İhracatının Ana Mal Grupları İtibarıyla Dağılımı (%).....	48

KISALTMALAR

- IMF** : (International Monetary Fund) Uluslararası Para Fonu
- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
- GATT**: (General Agreement on Tariffs and Trade) Dünya Ticaret Örgütü
- KİT** : Kamu İktisadi Teşebbüsü
- AB** : Avrupa Birliği
- TL** : Türk Lirası
- TEFE** : Toptan Fiyat Eşya Endeksi
- OECD** : (Organization for Economic Co-operation and Development) Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
- EFTA** : (European Free Trade Agreement) Avrupa Serbest Ticaret Birliği
- KEİ** : Karadeniz Ekonomik İşbirliği
- BDT** : Bağımsız Devletler Topluluğu
- EİT** : Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
- İİT** : İslam İşbirliği Teşkilatı
- TÜİK** : Türkiye İstatistik Kurumu
- TCMB**: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
- UNCTAD**: (The United Nations Conference on Trade and Development) Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
- GB** : Gümrük Birliği

GİRİŞ

İhracat; ülke sınırları içerisinde serbest dolaşımında bulunan malların veya hizmetlerin başka ülkelere satılarak döviz kazancı elde edilmesidir.

İhracatın ülke ekonomisinde önemli bir yeri vardır. İhracat artışı gerçekleştiğinde ekonomide faktör verimliliğinde artış olur, ölçek ekonomilerinden ve pozitif dışsallıklardan elde edilen kazançlar artar, döviz sıkıntısının hafiflemesi ile ara ve yatırım malları ithalatı kolaylaşır, ihracat sektörlerinde üretim maliyetlerinde azalma olur, yeni teknolojilerin sağlanmasına yönelik politikaların uygulanması teşvik edilir. Diğer yandan ihracat istihdamı artırır ve uluslararası işbölümüne uygun bir kaynak dağılımına fırsat vererek ülke ve dünya refahının artmasına katkı sağlar. Zaten bugün, gelişmiş ülkelerin dünya ticaretinden aldıkları pay da ihracatın kalkınmada ne kadar önemli bir işleve sahip olduğunu açıkça göz önüne sermektedir.

Bir ülkede toplam hâsıla içinde ihracat gelirlerinin payı büyükse, ihracat gelirindeki herhangi bir dalgalanma toplam hasılayı büyük oranda etkileyecektir. Bu sorunun çözümü için ülkelerin istikrarlı, sürdürülebilir bir ihracata gereksinimleri vardır. Sürdürülebilir bir ihracat gerçekleştirmek için ülkedeki firmaların üretimlerini devamlı olarak yapması, ürünün kalitesinin devamlılığının sağlanması, seçilen pazarlara o ülkenin bünyesine uygun fiyatlarla ürün verilmesi gerekmektedir. Ayrıca ihracatta istikrar ve artış sağlayabilmek için ülkenin ihraç ettiği ülke ve ürün bazında da çeşitlenmeye gitmesi gerekmektedir. Bu çalışmada araştırılacak konulardan birisi de ihracatta ürün çeşitliliğinin ekonomik büyümeyi etkileyip etkilemediği görüşü olacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde; dış ticaret teorileri çerçevesinde ihracatın önemine yer verilecek, daha sonra ihracatın ekonomik büyüme sürecindeki önemine değinilecektir. İhracat artışını istikrarlı kılmak için neler yapılması gerektiği ve sürdürülebilir bir ihracat artışı gerçekleştirmek için ülke ve ürün bazında ülkelerin çeşitlendirmeye gidilmesinin önemine değinilecektir. Ayrıca ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalara bu bölümde yer verilecektir.

İkinci bölümünde Türkiye’de Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar geçen süre içinde yıllar itibariyle önemli ekonomik gelişmelere yer verilerek ülkemizin 1923-2013 yılları arasında uygulanan dış ticaret politikalarına yer verilecektir. 1980 öncesi uygulanan dış ticaret politikalarını değerlendirdiğimizde 1923-1929 dönemi cumhuriyetin kuruluş yılları, 1930-1939 yılları devletçi politika

uygulama yılları, 1940-1949 yılları 2. Dünya savaşı yılları ve savaş sonrası dönem 1949-1959 yılları liberal dış ticaret politikaları yılları, 1960-1980 yılları planlı dönem, ithal ikameci dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. 1980 sonrası dönemi incelediğimizde ise; 1980-1989 dış ticaretin serbestleştirilmesi, 1990-1999 yılları siyasi ve ekonomik istikrarsızlık dönemi, 2000-2013 yılları gerek kriz yılları gerekse ekonomik istikrarsızlık yılları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde dönemler itibariyle ülkemizin ihracat, ithalat ve dış ticaret dengesi grafikler yardımıyla açıklanmaya çalışılacaktır.

Üçüncü bölümde 1950-2013 yılları arası Türkiye’de tarım, sanayi ve madencilik ürünlerinin toplam ihracat içindeki dağılımı incelenecek, 1970-2013 yılları arası ülkemizin en çok ihracat yaptığı ülke ve ülke gruplarına yer verilecektir. Daha sonra ara, yatırım ve tüketim malları ithalat verilerine yer verilerek ihracatın ithalata bağımlılığı üzerinde durulacaktır. Bölümün sonunda genel itibariyle Türkiye ekonomisinin performansı değerlendirilecektir.

Son olarak dördüncü bölümde ise ihracatta ürün çeşitlendirmesinin ekonomik büyümeyi etkileyip etkilemediği üzerinde durulacaktır. Çalışmada Autoregressive Distributed Lag (ARDL) analizi kullanılarak değişkenler arasında uzun dönemli ilişki, ikinci aşamada ise Granger nedensellik analizi kullanılarak kısa ve uzun dönemli ilişkiler araştırılacaktır. Ekonometrik analizler sonucunda ihracatta ürün çeşitlendirmesinin, Türkiye’nin ekonomik büyümesi üzerinde nasıl bir etki yaptığı incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İHRACATIN EKONOMİK BÜYÜME SÜRECİNDEKİ ÖNEMİ VE İHRACATIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Bu bölümde ilk olarak dış ticaret teorileri çerçevesinde ihracatın önemine vurgu yapılacaktır. Daha sonra ihracatın ekonomik büyüme sürecindeki önemine değinilecek, ihracattaki artışın ekonomik büyüme üzerinde olumlu ve olumsuz etkilerine yer verilecektir. Daha sonra ihracatın sürdürülebilirliği başlığı altında ihracat artışını istikrarlı kılmak için neler yapılması gerektiği ve sürdürülebilir bir ihracat artışı gerçekleştirmek için ülke ve ürün bazında ülkelerin çeşitlendirmeye gitmesi üzerinde durulacaktır. Ve son olarak Türkiye ekonomisi için ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen ampirik çalışmalar değerlendirilecektir.

1.Dış Ticaret Teorisinin Evrimi

Dış ticaret teorileri, ülkelerin neden dış ticaret yaptıklarını, dış ticaretten sağlanan kayıp ve kazançların neler olduğunu, uluslararası mal ve hizmet akımlarının hacmini ve bu akımların yurtiçi hasılaya katkısını açıklamaktadır (Takım, 2010: 3).

Dış ticaret konusunda ilk sistemli düşünceleri ileri sürenler merkantilistlerdir. Merkantilizm 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa'da ortaya çıkan siyasal, kültürel ve ticari bir devrimin ürünüdür. Merkantilizmin ekonomi politikası temel olarak hem ekonominin hem de devletin birlikte büyümesine ve güçlenmesine dayanmaktadır. Merkantilister, bir ulusun refah ve zenginliğini sahip olunan altın ve gümüş rezervi ile ölçmektedir. Diğer taraftan ülkenin refah ve zenginliğinin artırılması mevcut altın gümüş rezervinin artırılması ve dış ticaret dengesinin fazla vermesi ile mümkün olduğunu savunmaktadırlar. Dış ticaret dengesinin fazla vermesi için teoride ihracat teşviki ve ithalatı mümkün olduğu kadar kısmak düşüncesi hakim olmuştur (Kibritçioğlu, 1996: 51) (Güngör, 2005: 3).

Fizyokrasi ise merkantilizme tepki olarak Fransa'da ortaya çıkmıştır. Merkantilistlerin savunduğu ticaret fazlası yaratma çabaları fizyokratlara göre tarımsal ürünlere olan talebi azaltarak ulusal zenginliği olumsuz yönde etkilemektedir. Doğal düzeni savunan bu görüş, üretimde tek verimli alanın tarım olduğunu öne sürer ve dolayısıyla tarım dışında yapılan faaliyetleri kısır bulmaktadır. Ayrıca Fizyokrat düşünceye göre ihracatın kısıtlanması üretici aleyhine bir durumdur ve bu yüzden bu durum tarıma büyük ölçüde zarar vermektedir. Fizyokratlar, tek

verimli üretim alanı tarım olduğundan ihracatın tarımsal ürünlere dayanması gerektiğini savunmaktadırlar (Şentürk, 2007: 38).

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren merkantilizm yerini Klasik liberalizme bırakmıştır. Adam Smith 1776 yılında Ulusların Zenginliği (The Wealth of Nations) adında çıkarmış olduğu kitabında, gerek ülkelerin gerekse dünyanın ekonomik refahının artması için serbest ticaret yapılması gerektiğini savunmaktadır. Adam Smith'e göre ülkeler, dış ticaret yaptıklarında kapalı ekonomik duruma göre daha fazla kar elde ettikleri için dış ticaret yapmaktadırlar (Ekodialog.com, Erişim Tarihi: 16.06.2014). Adam Smith'e göre dış ticaret uluslararası uzmanlaşma ve işbölümü doğurarak dünya kaynaklarının verimliliğinin artmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla ülkeler uluslararası uzmanlaşma ve işbölümü sayesinde daha yüksek üretim ve tüketim seviyesine ulaşarak yaşam standartlarını arttırmaktadırlar. Adam Smith serbest ticaret ve uzmanlaşmanın yararlarını açıklamak için Mutlak Üstünlükler Teorisi adında bir teori ortaya çıkarmıştır. Mutlak üstünlükler teorisine göre, uluslararası alanda her ülke başka ülkelere daha ucuza ürettiği malların üretiminde uzmanlaşmalı ve bunları ihraç etmelidir. Yani ülkelerin emek verimliliği yüksek malların üretimi üzerine uzmanlaşması gerektiğini savunmaktadır. Adam Smith dış ticareti mutlak üstünlükler teorisine dayandırırken, David Ricardo Karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayandırmaktadır. Adam Smith'den yaklaşık kırk yıl sonra David Ricardo Karşılaştırmalı üstünlükler teorisini ortaya atmıştır. Ricardo'ya göre dış ticareti Mutlak Üstünlükler Teorisine dayandırmaya gerek yoktur. Çünkü Karşılaştırmalı Üstünlükler teorisinin gerçekleştiği her durumda Mutlak Üstünlükler Teorisi de vardır fakat tersi durum hakkında aynı şeyi söylemek mümkün olmamaktadır (Seyidoğlu, Erişim Tarihi: 18.07.2014). Mutlak üstünlükler teorisi ülkeler arasında üretim maliyeti farkı üzerinde dururken, karşılaştırmalı üstünlükler teorisi ise farklılığın derecesi üzerinde durmuştur. Bu düşünceye göre; bir ülke, bütün mallarda, diğerine göre daha üstün olsa da, karşılaştırmalı olarak en fazla üstünlüğe sahip olduğu mallarda uzmanlaşıp, bu malları ihraç etmesi gerekmektedir. Daha az üstün olduğu malları ise ithal ederek refah artışı gerçekleşebileceği görüşünü savunmaktadır (Şentürk, 2007: 42-43). Dolayısıyla Ricardo'ya göre dış ticarete önemli olan dış ticarete konu olan malların mutlak değil, karşılaştırmalı maliyetleridir.

Emek verimliliklerinin farklı olması temeli üzerine oturtulan David Ricardo modeli, bu farklılığın nedenini açıklamakta yetersiz kalmış ve bunun üzerine

Heckscher-Ohlin tarafından faktör donatımı teorisi geliştirilmiştir. Bu teoriye göre ülkelerin faktör donatımları bakımından, malların ise faktör yoğunlukları bakımından birbirlerinden farklı olduğu, malların üretim teknolojilerinin ve talep koşullarının bütün ülkelerde aynı olduğu varsayılmıştır. Bu varsayımlar altında Heckscher-Ohlin teorisi ülkelerin bol üretim faktörlerin yoğun olarak kullandıkları malları ihraç, daha pahalı olan faktörlerin yoğun olarak kullanıldığı malları ise ithal edeceğini savunmaktadır. Dolayısıyla Heckscher-Ohlin teorisi ele alınan iki ülkenin faktör donatımlarına göre uzmanlaşmaya gitmesi sonucunda refah kazançları elde edeceğini ifade etmektedir (Yapar Saçık, 2009: 167) (wikipedia.org, Erişim Tarihi: 16.06.2014).

Heckscher-Ohlin-Samuelson modelinde uluslararası ticaret, kaynakların sektörler arasında yeniden dağıtılması ile maksimum refah seviyesine (Pareto Optimalitesi) ulaşılmasını sağlamaktadır. Emek yoğun olan gelişmekte olan bir ülkede, ihracat sektörü ithalat sektörüne göre daha az sermaye yoğun olduğundan, üretim kompozisyonundaki değişme emeğin toplam talebini ve dolayısıyla ücretleri arttırarak sermayenin fiyatını düşürür. Böylece gelir dağılımını değiştiren yeni bir denge noktasına gelinmiş olur (Yapar Saçık, 2009: 167-168). Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde uluslararası ticaretin ücretler üzerinde etkili olduğu kabul edilmektedir. Ricardo'dan sonra Heckscher-Ohlin-Samuelson, nispi faktör oranlarını kullanarak dış ticaret kuramlarının geliştirilmesini sağlamıştır (Aslan ve Terzi, 2006: 2-3-11).

Neoklasik iktisatçılardan Bhagwati, yoksullaştıran büyümenin kurumsal temellerini geliştirerek, dış ticaretteki artışın dış ticaret hadleri üzerindeki olumsuz etkisini görünür olarak ortaya koymaktadır. Bazı iktisatçılar gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme gerçekleştirmek için ihracata dayalı büyümeyi tercih ederek, dış ticaret hadlerinin, eskiden sahip oldukları konumdan daha da kötü duruma gelmesine sebep olacağını ileri sürmektedir. İktisatçılar bu duruma yoksullaştıran büyüme adını vermektedirler (Ateş ve Bostan, 2007).

Ricardo sonrası dönemde 1940 yıllarına kadar büyüme problemi gözardı edilmiştir (Tuncer, 2001: 12). N.Kaldor ve bazı iktisatçılar İkinci Dünya Savaşı sonrasında az gelişmiş ülkelerin hızlı bir büyüme gerçekleştirebilmesi için sanayileşmenin gerektiğini savunmuşlardır. Kaldor'a göre sınıai üretim hacminin büyümesi yüksek bir büyüme oranına sahip olan ihracatla mümkün olur ve ihracatın belirlediği üretimin büyüme oranı ne kadar hızlı gerçekleşirse, ekonomide

verimliliğin düşük olduğu sektörlerden sanayi sektörüne işgücü aktarımı dolayısıyla verimlilik artışı o kadar hızlı gerçekleşmektedir (Arısoy, 2008: 2-4).

Keynes (Harrod domar) büyüme modelinde ise hızlı bir ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde sermaye birikimi önem taşımaktadır. Ayrıca ekonominin durağan dengede büyümesi için sermaye (fiziki) ve emeğin aynı oranda artması gerektiğini ileri sürmüştür (Tuncer, 2001: 17). Uzun dönem ekonomik büyümenin belirleyicisinin dış ticaret çarpanı ve yatırımlar olduğunu savunmuştur. Keynes büyüme modelinde ihracat kadar ithalatın gelir esnekliği de bu yaklaşımın merkezindedir. İthalatın yüksek gelir esnekliği gelir artışlarına engel olabilir ve bu durumda ihracata dayalı strateji başarısız olabilir. Bu akım, teknolojik değişimler ve bu değişimlerin büyümeye etkisi üzerinde durmamaktadır (Yapar Saçık, 2009: 168).

İkinci Dünya Savaşından sonra 1950-1960 yıllarında büyüme çalışmaları hızlanmıştır. Yaklaşık otuz yıl neoklasik model standart büyüme modeli olarak kullanılmıştır. Daha sonra bu dönemi yirmi yıllık bir durgunluk takip etmiş ve 1980 yılının ikinci yarısından sonra büyüme çalışmaları hız kazanmıştır (Tuncer, 2001: 13-14).

Neoklasik iktisatçılar ise Ricardo modelini revize ederek emek maliyeti yerine, emekle birlikte diğer faktörleri de kapsayan fırsat maliyeti kavramını kullanmışlardır. Ve bu fırsat maliyeti ile verimlilik farklılıklarının dış ticaretin oluşmasında yeterli olduğunu savunmaktadırlar (Bayraktutan, 2003: 177-178).

Solow modeli olarak adlandırılan neoklasik büyüme modeli, dışa kapalı bir model olup, modelde teknolojik değişimler dışsal kabul edilmektedir. Bu modelde emek miktarı sabit varsayıldığında sermaye birikiminin getirisi azalacağından, sürdürülebilir bir büyüme sağlamanın tek kaynağı dışsal teknolojik değişimlerdir. Gelir seviyesini, toplumun yapmış olduğu tasarruf artıracaktır fakat bu durum büyüme üzerinde sürekli bir etki yapmayacaktır (Berber ve Kurt, 2008: 61).

İçsel büyüme teorilerinde bilgi, beşeri sermaye, AR-GE, teknolojik gelişme ve piyasa genişliği gibi faktörler ön plana çıkmaktadır. Bu modelde dış ticarete katılan firmalar, etkin bir rekabet ortamı içinde olacaklarından, firmaların verimlilik ve karlılığın artacağı belirtilmiştir (Yapar Saçık, 2009: 168-169). Ticari açıklığın ve yatırımların yeni teknoloji girişi sağlayacağını ve yeni teknoloji girişlerini artıracığını varsayar. Yani bir ekonomi ne kadar dışa açıksa o kadar büyük yayılma etkisi ortaya çıkacak ve daha hızlı büyüyecektir (Berber ve Kurt, 2008: 61-62).

Ekonomik büyüme genel olarak bir ekonominin üretim kapasitesinde sayısal olarak ölçülebilen genişleme veya artışları tanımlayan kavram olarak kabul edilmektedir (Akbulut, 2009: 2). Ekonomik büyüme ülkelerin üretim seviyelerinin artması, kişi başına düşen milli gelirin yükselmesi ve refah seviyesinin yükselmesini ifade eder. Bu durumda büyüme daha fazla üretim yapılması anlamına gelmektedir. Ekonomik büyümeyi belirleyen temel faktörler ise ülkenin sahip olduğu işgücü, sermaye, doğal kaynaklar ve teknolojik gelişmelerle birlikte üretim faktörlerindeki artışlar veya azalışlardır.

Dış ticaret, dar anlamıyla bir ülkenin diğer ülkelere mal satmasını yani mal ihracatını ve yine diğer ülkelerden mal satın almasını yani mal ithalatını ifade eder. Diğer bir deyişle dar anlamıyla dış ticaret, sadece uluslararası mal ticaretini (görünür ticaret) kapsamaktadır. Geniş anlamda ele alındığında ise dış ticaret kavramı, mal ticaretinin yanı sıra uluslararası hizmet ticaretini (görünmez ticaret) ve uluslararası yatırım gelir-giderlerini de içine alacak biçimde kullanılmaktadır (Utkulu, 2008).

Dış ticaretle ekonomik büyüme arasındaki ilişki uzun yıllardan beri incelenen konulardan biridir. 1970 yılından sonra bu çalışmalar daha da artış göstermiştir. Türkiye’de ise bu çalışma 2000’li yıllara doğru incelenmeye başlanmıştır (Gül ve Kamacı, 2012: 81-82). Çoğu çalışmalarda dış ticaret ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü etkileşim olduğunu ve dış ticaret hacmindeki artış, ekonomik büyümeyi arttıracığını, ekonomik büyümede meydana gelen bir artışın ise ihraç edilen malları arttıracığı, dolayısıyla dış ticaret hacminde bir artış gerçekleşeceğini savunan çalışmalar olmuştur.

1.1. İhracatın Ekonomik Büyüme Sürecindeki Önemi

Bir ülke ekonomisinin en önemli sorunlarından bir tanesi ekonomik büyüme oranının nasıl artırılacağıdır. Bu sorunun çözümünde en önemli yollardan bir tanesi ihracatı arttırmaktır. Komünist sistem parçalandıktan sonra Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ekonomik büyümeyi sağlayabilmek için ihracata önem vermişler, Türkiye ise 24 Ocak 1980 kararları ile büyük bir yapısal dönüşüme girerek ithal ikamesi politikasından sıyrılarak ihracata dayalı büyüme politikasına geçmiştir (Yardımcıoğlu ve Gülmez, 2013: 145).

İhracata dayalı büyüme hipotezi ekonomik büyümenin, ihracat artışıyla gerçekleştiğini varsaymaktadır. Bir ülkenin ekonomik büyümesi ülke içindeki emek ve sermaye miktarlarındaki artışların yanı sıra toplam ihracatta meydana gelen

artışında etkisi bulunmaktadır. İhracata dayalı büyüme yaklaşımına göre ekonomik büyüme oranının arttırılabilmesi için toplam ihracatı artırmak gerekmektedir. İhracatın ekonomik büyüme üzerindeki önemli etkileri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Bir ekonomide dış ticaretin özellikle ihracattaki artışın ekonomik büyüme üzerinde olumlu ve olumsuz iki etkisi vardır. İhracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelendiğinde, kaynakların nispeten etkin olmayan ticaret dışı sektörlerden, daha etkin olan ihracat sektörüne yeniden dağılımını sağlayarak optimal kaynak dağılımını sağlaması ve aynı zamanda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunan ürünlerin üretiminde uzmanlaşarak o malı ihraç ederek daha yüksek bir refah düzeyine ulaşılması söylenebilir. Ayrıca pazar genişlemesi sonucu kapasite artışı ve ortaya çıkacak ölçek ekonomileri, ölçek ekonomilerine dayalı verimlilik artışı, yurtiçi yatırımlarda ve özellikle doğrudan yabancı yatırımlardaki hızlı artış ve yurt dışından yeni bilgi transferleri de ekonomik büyümeyi olumlu etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. İhracatta meydana gelen bir artış rekabet ve kaliteli ürün uygulaması, ölçek ekonomisine geçiş ve dolayısıyla istihdam ve işgücü verimliliği artışı sağlamaktadır. Ve dış piyasalardaki yoğun rekabet baskısıyla artan teknolojik yenilik de, ekonomik büyüme üzerinde itici güç işlevi görmektedir (Ekonomist.com, Erişim Tarihi: 03.04.2014).

İhracatın ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkileri kısaca aşağıdaki gibi özetlenebilir (Uzay, 2000: 39):

- *İhracatın milli gelir artışı,
- *Piyasa genişlemesi,
- *Döviz sınırlamalarının ortadan kalkması,
- *Yurtiçi etkenliği ve verimliliği artırması,
- *Kaynakların mukayeseli üstünlüklerinin olduğu alanlara kayması,
- *Emek faktörünün bol olduğu yerde istihdamın artması,
- *Genişletici kamu politikalarının uygulanmasına imkân vermesi
- *Tasarrufları artırması şeklinde olumlu etki yaratmaktadır.

İhracata dayalı büyüme modelinin ekonomik büyümeyi engelleyeceği ileri sürülen faktörler de vardır. Bu olumsuz etkilere aşağıda kısaca yer verilmektedir (Uzay, 2000: 39):

*Dış ticaret hadlerinde değişme: dışa açılmanın gerçekleşmesiyle birlikte ülkenin dış ticaret hadlerinde bir düşüş yaşanması durumunda ülkenin mallarına olan

talep artacaktır. Fakat dış ticaret hadlerinin fazla düşmesi durumunda ihracat gelirinde artış gerçekleşmeyebilir hatta azalma bile görülebilir.

*Düşük büyüme hızı: ithalat kısıtlamasının yok olduğu bir durumda, ithalat için talebin gelir esnekliği yüksek olacaktır. Dolayısıyla böyle bir durumda ihracat artış hızı düşük olacaktır. Gelişmekte olan ülkeler bu durumda döviz kriziyle karşılaşmamak için yavaş büyüme gerçekleşmesi gerektiğini savunmaktadır.

*Sanayileşmeyi engelleme: Statik mukayeseli üstünlükler teorisi gereği, gelişmekte olan ülkeler ilkel ürünlerin üretiminde uzmanlaşması gerektiğini savunduğu için serbest ticaret bu ülkelerin sanayileşmesini engelleyecektir. Dolayısıyla ilkel mal üzerinde uzmanlaşma faktör verimliliğindeki artışı yavaşlatacaktır.

Yukarıda belirttiğimiz bu maddeler ihracatın büyüme üzerinde yaratmış olduğu olumsuz etkilerdir.

1.2. İhracatın Sürdürülebilirliği

Sürdürülebilirlik köken itibariyle Latince “Sustinere” kelimesinden gelmektedir. Sözlüklerde birçok anlam yer almasına rağmen esas itibariyle kelime anlamı sürdürmek, sağlamak, devam ettirmek, desteklemek, var olmak anlamlarında kullanılmaktadır (Tıraş, 2012: 59). Sürdürülebilirlik; çeşitlilik ve üretkenliğin devamlılığı sağlanırken, daimi olabilme yeteneğini korumak olarak tanımlanabilir. Ekonomik açıdan sürdürülebilirlik mal ve hizmetleri süregelen esaslara dayanarak üretebilmeli; hükümet ve dış borçların yönetilebilirliğini sürdürebilmeli, tarımsal ve endüstriyel üretime zarar veren sektörel dengesizliklerden sakınmalıdır (Harris, 2000: 5).

Gelişmekte olan ülkelerin ihracatı ürün ve ülke bazında üç ayrı evrimden geçer. Ürün bazında incelediğimizde hammadde ihracatçısı olan ülkeler, önce yarı mamul daha sonra da mamul ihracatçısı haline dönüşmeye çalışır. Ülke bazında incelediğimizde başlangıçta ithalatçı spekülâtörler daha sonra aracılar kanalıyla büyük mağaza zincirleri veya büyük dağıtıcılar, en sonunda da doğrudan büyük mağaza zincirleri veya dağıtıcılar bu ülkelerin müşterisi haline gelmektedir. Bütün bu evrimleri geçirebilmenin en önemli şartı devamlılığı sağlamaktır. Devamlılıktan kasıt: aynı kalite ve istenilen miktarda ürünü istenilen zamanda müşteriye ulaştırabilmektir. Burada önemli üç faktör karşımıza çıkmaktadır:

*Ülkedeki firmaların üretimlerini devamlı olarak yapması,

* Ürünün kalitesinin devamlılığının sağlanması,

*Seçilen pazarlara o ülkenin bünyesine uygun fiyatlarla ürün verilmesi gerekmektedir (Kaymakçı, t.y.).

Bu durumların gerçekleşmemesi durumunda ithalatçı ülke bundan hoşnut kalmaz ve pazarını başka ülkelere kaydırmak durumunda kalır.

Ülkede küresel anlamda rekabet gücünü arttırarak sürdürülebilir ihracat artışını sağlayabilir. Rekabet gücünde artış sağlanmasında, tüm tedarik zincirinde daha fazla katma değer Türkiye’de bırakılması, ithalat bağımlılığının azaltılması, tedarik sürekliliğinin güvence altına alınması büyük önem arz etmektedir. Bu çerçevede, ara malı ithalat bağımlılığını azaltacak veya teknoloji transferi ya da yeni ve yenilikçi ürün üretmeyi sağlayacak yatırımların hayata geçirilmesi kilit rol oynamaktadır (Torlak, 2013).

İhracat gelirlerinde oluşan istikrarsızlık, ekonomide bir dizi olumsuzlukların oluşmasına sebebiyet verir. Örneğin; sermayenin verimliliğini ve yerli tasarruf oranını azaltabilir. Kalkınma için ihtiyaç duyulan sermaye mallarının ithalatını finanse etmede ülke yeteneklerini sınırlar. Yatırım düzeyini düşürür. İhracatın büyüme oranını azaltır. Bir bütün olarak büyüme oranını düşürür. Ekonomide belirsizlikleri artırarak enflasyonist baskılara neden olabilir (Değer, 2010: 260).

İhracat gelirindeki istikrarsızlığın neden olabileceği bu tür problemlerin üstesinden gelmek için ihraç ürünlerinde ve ihraç pazarlarında çeşitlenmenin sağlanması gerekmektedir. Dolayısıyla ihracat çeşitlenmesi, ekonomik büyümenin sürdürülmesinde pozitif bir ticari araç olarak görülür (Değer ve Genç, 2010: 80).

1.3. İhracatın Çeşitlendirilmesi

İhracatta çeşitlendirme ihracat yapan ülkelerin ihraç ürün sepetindeki ürün çeşit sayısını ve ihraç yaptığı ülke sayısını arttırmasıdır. Bir ülkenin ihracat sepetini çeşitlendirmesi, ihracat gelirindeki istikrar ve dünya ekonomisindeki farklı sektörlerin büyümesinden fayda sağlama arzusu olarak tanımlanabilir (Çeviker ve Taş, 2011: 3). İstikrarlı bir ihracat performansı sağlamak amaçlı ülkeler ürün ve ülke bazında çeşitlenme yoluna başvurmuştur. Ürün ve ülke bazında çeşitlilik dış talepte meydana gelebilecek olumsuzlukları azaltır. İhracatta çeşitlendirme ekonomik büyümeyi arttırırken dolaylı olarak kişi başına düşen milli geliri de arttırmakta ve bunların sonucunda da toplumun ekonomik refah seviyesini geliştirmektedir.

İhracat çeşitlendirmesi, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerine çalışan iktisatçıların ilgi noktası olmuştur. Bu ülkelerde politika yapıcılar ihracat gelirlerinin birkaç ürün üzerinde ağır bağımlı olmasının yarattığı olumsuz etkilerden dolayı ihracat çeşitlendirmesine önem vermişlerdir (Taş, 2011: 27).

Dışa açık, ihracata dayalı büyüme modeli çerçevesinde dünya ekonomisine entegre olan bir ekonomide, ihracat gelirleri az sayıda sektöre ve /veya ülkeye dayanıyorsa, bu malların fiyatlarında ortaya çıkabilecek dalgalanmalar ve dış talepteki meydana gelebilecek olası daralmalar ihracat gelirinde düşüşe neden olabilecektir. Ancak, ihracat ürün çeşitlemesine dayanıyor ve çok sayıda ülkeye yönelik yapılıyorsa, düşen fiyatlara ve belli ülkelerde meydana gelecek talep daralmasına rağmen ihracat gelirleri bu durumdan fazla etkilenmeyecektir (Doguakdeniz2023.org, Erişim Tarihi: 17.04.2014).

1.4. İhracat - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Literatür

İhracat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkinin yönü konusu, iktisatçılar tarafından uzun zamandan beri tartışılan temel konulardan biri olmuştur. İktisatçıların bu bağlamda araştırdıkları konular, ihracat mı ekonomik büyümenin bir nedeni yoksa ekonomik büyüme mi ihracatın bir nedeni olduğu; aralarında iki yönlü nedenselliğin bulunup bulunmadığı veya ikisinin birbirinden bağımsız olup olmadıklarıdır.

İhracat yönlü büyüme: bu ilişkiye göre ihracat ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve ihracattan büyüme doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmaktadır. Yani ihracatta meydana gelen bir artış ekonomik büyümede meydana gelen artışı desteklemektedir. Bu durum ihracat ekonomik büyümenin bir nedenidir şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ve ekonomik büyümede meydana gelen bir artış ihracat artışını desteklememektedir.

Büyüme yönlü ihracat: ihracat ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve büyümeden ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu ileri sürülmektedir. Bu ilişkide ekonomik büyümede meydana gelen bir artışın ihracat artışını etkilediği şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca ihracatta meydana gelen artış ekonomik büyümeyi etkilememektedir.

İki yönlü nedensellik: ihracat ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve çift yönlü bir nedensellik söz konusudur. Bu ilişkide ihracatta meydana gelen artış

ekonomik büyüme desteklemekte ve ekonomik büyümede oluşan artış ihracat artışını desteklemektedir.

İhracat ve ekonomik büyüme arasındaki bağımsızlık: bu görüşe göre ise ihracat ve ekonomik büyüme arasında bir nedensellikten bahsetmek mümkün değildir. Ne ihracattaki bir artış ekonomik büyüme ne de ekonomik büyümedeki bir artış ihracatı etkilemektedir.

Aşağıda Türkiye için ihracata dayalı büyüme hipotezini inceleyen çalışmalara yer verilmiştir:

Tablo 1: İhracat - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Literatür

Yazarlar ve Araştırma Dönemi	Değişkenler	Yöntem	Temel Bulgular
Aktaş (2009) (1996-2006)	İhracat, İthalat, Ekonomik Büyüme	Eşbütünleşme Testi	Kısa dönemde ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Uzun dönemde, ihracattan ithalata, ithalattan ihracata, büyümeden ihracata ve büyümeden ithalata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Fakat ithalat ve ihracattan büyümeye doğru herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Yani ihracat ve ithalat da dayalı büyüme hipotezi Türkiye için ele alınan dönemde geçerli değil.
Akbulut (2009) (1980-2006)	İhracat sektör oranları ve ekonomik büyüme	Granger Nedensellik Testi	Ekonomik büyüme ile sektörlerin ihracatları arasında bir nedensellik ilişkisi vardır.
Takım (2010) (1975-2008)	İhracat ve ekonomik büyüme	Granger Nedensellik Testi	GSYİH'dan ihracata doğru tek yönlü nedensellik söz konusudur. İhracat artışının büyümedeki artışı desteklemediği sonucuna varılmıştır.
Değer ve Genç (2010) (1980-2007)	İhracatta ülke çeşitliliği ile toplam ihracat ve hasıla	Johansen Eşbütünleşme Testi, Toda-	İhracatta ülke çeşitlenmesi ile toplam ihracat ve GDP arasında çift yönlü ve istatistiki olarak anlamlı ilişkiler bulunmuştur.

		Yamamoto Nedensellik Testi	
Şimşek ve Kadılar (2010) (1960-2004)	Beşeri sermaye birikimi, ihracat ve ekonomik büyüme	Eşbütünleşme testi	Uzun dönemde ihracattaki artış ve beşeri sermaye birikiminin, uzun dönemli ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Ve GSYİH'daki artışın beşeri sermaye birikimini beslediğini ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, beşeri sermayeye yapılan yatırımların ekonomik büyümeyi desteklediğini ve ihracattaki artışların da yine ekonomik büyümede artışlara yol açacağını öne süren ihracata dayalı büyüme hipotezini ve içsel büyüme teorisini desteklemektedir.
Şimşek (2003) (1960-2002)	İhracat ve ekonomik büyüme	Granger Nedensellik Testi	Uzun dönemde GSYH büyümesinden ihracatın büyümesine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Yani ihracata dayalı büyüme hipotezini desteklememektedir.
Kurt ve Berber (2008) (1989-2003)	Dışa açıklık ve ekonomik büyüme	Var ve varyans ayrıştırması	Dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır. Büyüme ve ithalat arasında çift yönlü, ithalattan ihracata ve ihracattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Çalışmanın sonuçları dışa açıklığın ekonomik büyümeyi arttıracığı hipotezini desteklemektedir.
Şentürk (2007) Türkiye ve 7 gelişmekte olan ülke (Arjantin, Brezilya, Hindistan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Çin)	Dış ticaret ve milli gelir	Granger nedensellik testi	İncelenen sekiz ülkeden Arjantin, Brezilya ve Hindistan için test edilen hipotez desteklenmezken, Türkiye, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Çin örneklerinde ihracatla milli gelir arasında güçlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla ihracata dayalı büyüme hipotezi genel olarak desteklenmiştir. Türkiye'de ihracattan ithalata doğru güçlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

(1980-2005)			
Demirhan (2005) (1990-2004)	İhracat ve ekonomik büyüme	Eşbütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi	İhracat ve büyüme arasında tek yönlü bir ilişki vardır. Ve bu ilişki ihracattan büyümeye doğrudur. Ayrıca koentegrasyon denklemi uzun dönemde ihracatın büyümeyle arttığını göstermektedir.
Temiz (2010) (1965-2009)	Reel ihracat ve ekonomik büyüme	Granger Nedensellik Testi	Reel ihracat ve ekonomik büyüme arasında kısa dönemde ihracata dayalı büyüme hipotezini desteklemeyen, uzun dönemde ise destekleyen sonuçlara ulaşılmaktadır.
Saraç, Kuzu, Varol ve Bozer (2010) (1998-2009)	İhracat, ithalat, ekonomik büyüme	Granger Nedensellik Testi	İhracattan ekonomik büyümeyle doğru bir nedensellik ilişkisi olmadığı, sadece ithalattan ekonomik büyümeyle doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç ilgili dönemde Türkiye’de ihracata yönelik sanayileşme stratejinin geçerli olmadığını, tam tersine ekonomik büyüme sürecinin ithalata bağımlı bir şekilde ilerlediğini göstermektedir.
Emiroğlu (2012) (1980-2010)	İhracat, ithalat, ekonomik büyüme	Nedensellik testi	İthalattan büyümeyle doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu, ihracattan büyümeyle doğru nedenselliğin olmadığı tespit edilmiştir.
Taş (2011) (1962-2008)	İhracat çeşitlendirilmesi ve ekonomik büyüme	Granger Nedensellik Testi	İhracat çeşitlendirmesinden ekonomik büyümeyle doğru nedensellik ilişkisi yoktur. Ekonomik büyümeden ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi ve ihracattan ihracat çeşitlendirmesine doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.
Konya (2012) (1980-2011)	İhracat ekonomik büyüme	Granger Nedensellik Testi	İhracattan büyümeyle doğru nedensellik yoktur.
Uzay (2000) (1964-1994)	İhracat artışı ekonomik büyüme	Nedensellik testi	İhracat artışının büyüme üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmış ve Türkiye’de büyümeyle belirleyen en önemli faktörün sermaye birikimi olduğu sonucuna varılmıştır.
Bilgin ve Şahbaz	İhracat, ithalat,	Toda-	Çalışmaların sonucunda Türkiye’de

(2009) (1987-2007)	dış Ticaret hadleri ve sanayi üretim endeksi değişkenleri	Yamamoto Nedensellik Testi	ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğunu ifade etmişlerdir.
Karagöl ve Serel (2005) (1955-2002)	İhracat ve GSMH	Granger Nedensellik Testi	GSMH 'dan ihracata doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisi vardır. bu anlamda GSMH, ihracatın Granger nedenidir. Bu çerçevede türkiyede sürdürülebilir bir büyüme ortamı sağlayacak politikaların ihracat performansı için önemli bir unsur olduğu ifade edilebilir.
Tuncer (2002) (1980-2000)	İhracat, ithalat, yatırımlar ve GSYİH	Granger Nedensellik Testi	Granger nedensellik yöntemine göre ihracattan GSYİH'ya doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. GSYİH'den ihracata doğru güçlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. İthalat ve GSYİH arasında iki yönlü ve güçlü ilişki bulunmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İHRACATIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar geçen süre içerisinde farklı dış ticaret politikaları uygulandığı dönemler olmuştur. 1980 öncesi dönemde uygulanan dış ticaret politikalarını değerlendirirken, 1923-1929 dönemi (Cumhuriyet'in kuruluş yılları), 1930-1939 dönemi (Devletçi politika uygulama yılları), 1940-1949 dönemi (2. Dünya Savaşı ve savaş sonrası ilk yıllar), 1949-1959 dönemi (Liberal dış ticaret politikaları yılları), 1960-1980 dönemi (Planlama, ithal ikameci sanayileşme yılları) gibi çeşitli alt dönemler halinde değerlendirmek mümkündür.

1980 sonrası dönemde ise Türkiye ekonomisi dış ticaret politikalarında köklü yapısal değişimler görülmektedir. 1980-1989 dönemi (Dışa açık büyüme, dış ticaretin serbestleştirilmesi); 1990-1999 dönemi (Siyasi ve ekonomik istikrarsızlar yılları); 2000-2013 dönemi.

Bu bölümde, yukarıda bahsedilen alt dönemler itibariyle ihracatın gelişimi ve ihracatın yapısındaki değişimler açıklanacaktır.

2.1. 1923-1929 Dönemi

Bu dönem, kuruluş yılları, ekonomik toparlanma ve ulusal ekonomi politikasının doğuş yıllarıdır. Türkiye Cumhuriyeti, ekonomik yönden çok güç koşullar altında kurulmuştur. Geçimlerini tarımdan karşılamaya çalışan eğitimsiz ve yoksul bir halk, yerli ürünler yerine, ithal malları korumayı amaçlayan bir gümrük rejimi, demir ve deniz yolları ile en önemli sektörlerde faaliyet gösteren yabancı şirketler, devlet borçlarının tasfiyesi için kurulan duyun-u umumiye Osmanlı Devleti'nden genç Türkiye Cumhuriyeti'ne kalan miraslardır (beyazfil.8k.com, Erişim Tarihi: 17.03.2014).

1923-1929 yılları arasında Türkiye Ekonomisini etkileyen iki önemli gelişme yaşanmıştır. Bunların başında Lozan Anlaşması yer almaktadır (Gündüz, 2012).

Cumhuriyetin kuruluşundan 1929 Dünya Buhranına kadar olan dönemde Türkiye Ekonomisi dışa açık bir ekonomik görünüm sergilemektedir. 1923-1929 döneminin temel özelliği dış ticaret politikaları üzerine Lozan Anlaşması hükümlerinden kaynaklanan sınırların varlığıdır. Lozan Anlaşmasına ek olarak

imzalanan Ticaret Sözleşmesi uyarınca, Türkiye'nin 5 yıl süre ile diğer ülkelere karşı uygulayabileceği ekonomi politikaları dondurulmuştur. Ayrıca ihracat ve ithalat yasaklarının kaldırılması, yenilerinin konmaması, gümrük tarifelerinin ise 5 yıl boyunca değişmemesi kabul edilmiştir (Taşkın, 2003). Dolayısıyla 1929'a kadar gümrük tarifelerinde bir artış gerçekleşmemiştir.

Bu maddelerin yanında Osmanlının dış borçlarının Türkiye'ye devredilmesi ve bunun 1954 yılına kadar ödenmesi Türkiye ekonomisini önemli ölçüde etkilemiştir (Gündüz, 2012). Uzun bir döneme yayılmış olan anlaşma içerisindeki bu maddeler Türkiye Cumhuriyetini zora sokmuştur ve yıllarca Türkiye bunun bedelini ödemiştir.

Bu durum 1929 yılına kadar geçerli olmuştur. 1929 yılından sonra gümrük rejimi ve tarifesi bağımsız olarak Cumhuriyet Hükümetince saptanmaya başlamış, buna bağlı olarak da, ülke sanayisi dış ülkeler rekabetinden tamamen korunmuştur (beyazfil.8k.com, Erişim Tarihi: 17.03.2014).

Türkiye ekonomisini etkileyen diğer unsur ise; İzmir İktisat Kongresidir. Daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce İzmir İktisat Kongresi toplanmış ve Kongrede; tarım, sanayi ve ticaret sektörlerine, vergilemeye, dış ticarete yönelik politikalar belirlenmeye çalışılmıştır (Ekinci, 2008: 243). Ülkenin dışa bağımlılığının azaltılması için milli sanayinin korunması ve geliştirilmesi yönünde önemli kararlar alınmıştır (Sezgin, 2009: 176). Alınan kararlar doğrultusunda Türkiye Cumhuriyeti liberal sayılabilecek bir ekonomi politikası izlemeye çalışmış, ekonomik kalkınmayı özel sektör vasıtasıyla gerçekleştirmeye çalışmış ve aynı zamanda yabancı sermayeye de önem vermiştir (Sezen, 2008: 24).

Ayrıca kongreye egemen olan görüş, ekonominin işleyişinin kendi kurallarına bırakılması, devletin ekonomik faaliyetlere müdahale etmemesi gerektiği şeklindedir. Devlet ancak ekonomik amaçlı faaliyetlerle ilgili kurumlara destek sağlayacaktır (Gürkan, 2006).

Yine bu dönemde 1924'lerde İş Bankası, 1925'lerde Sanayi Maadin Bankası ve 1930'larda Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası kurulmuştur (beyazfil.8k.com, Erişim Tarihi: 17.03.2014).

Türkiye'yi gelişmiş ülkeler düzeyine yükseltmek ve bu amaçla uygulanabilecek bir ekonomi politikası belirlemek için, iktisadi kalkınmayı gerçekleştirecek başlıca unsur olarak özel sektör görülmüştür (Özcan, 1998). 1923-1929 yılları arasında devlet özel girişimi teşvik etmek için yoğun çaba harcamıştır.

Bu amaçla yapılanların başında, devlet tekelleri kurularak daha sonra bunların işletmesini özel sektöre devretmek gelmektedir.

Ayrıca, bu dönemde milli sanayiye geliştirmek için Teşvik-i Sanayi Kanunu ile birlikte çeşitli hammaddelerin ithalatını kolaylaştıran gümrük tedbirleri alınmıştır. Fakat devlet müdahalesi en düşük düzeyde tutulmasına rağmen özel sektör istenilen gelişmeyi sağlayamamıştır (islamikariyer.com, Erişim Tarihi: 20.03.2014). Bu durumun en büyük nedeni, birikmiş sermayenin azlığı olarak gösterilebilir. Üstelik sosyal, ekonomik koşullar ve politik durum sermaye birikimini teşvik edecek durumdan da yoksun bulunuyordu. Buna ilaveten teknik bilgi, teknoloji, iş tecrübesi noksanlığı, girişim yeteneği, kalifiye eleman ve teknik personel eksikliği de diğer önemli sebepler arasında sayılabilir (beyazfil.8k.com, Erişim Tarihi: 17.03.2014).

1929 yılı Türkiye Ekonomisi için çok önemli bir yıldır. Lozan antlaşması ile konulan sürenin 1929 yılında bitmesine kadar geçen süreçte Türkiye Cumhuriyeti'nin dış ticaret politikalarını kontrol edecek politika araçlarını kullanma yetkisi çok sınırlıydı. 1929 yılında çıkarılan ve yerli üretimin dış rekabete karşı korunmasını amaçlayan bir yasa ile bu süreç son bulmuştur. Böylece Türkiye daha korumacı gümrük tarifeleri koyabilecek hale gelmiştir. Ayrıca Osmanlı devletinin borçlarının ilk taksitinin ödenmesi de bu yıla denk gelmiştir (Taş, 2011: 36).

Aynı yıl dünyadaki bütün ülkeleri iktisadi açıdan çıkmaza sokan Büyük Bunalım adı verilen iktisadi bunalım ise, liberal iktisat politikaları izleyen diğer ülkeler gibi Türkiye'yi de etkilemiştir (Emiroğlu, 2012: 55).

1929 Dünya Ekonomik Buhranı yeni yatırımların durmasına ve üretim kapasitesinin kullanım oranının hızla düşmesine sebep olmuştur. Öyle ki; ihracat hacminin daralması ve reel para arzının genişlemesi sonucunda iflas eden firma sayısı giderek çoğalmış ve işsizlik aynı oranda artmıştır.

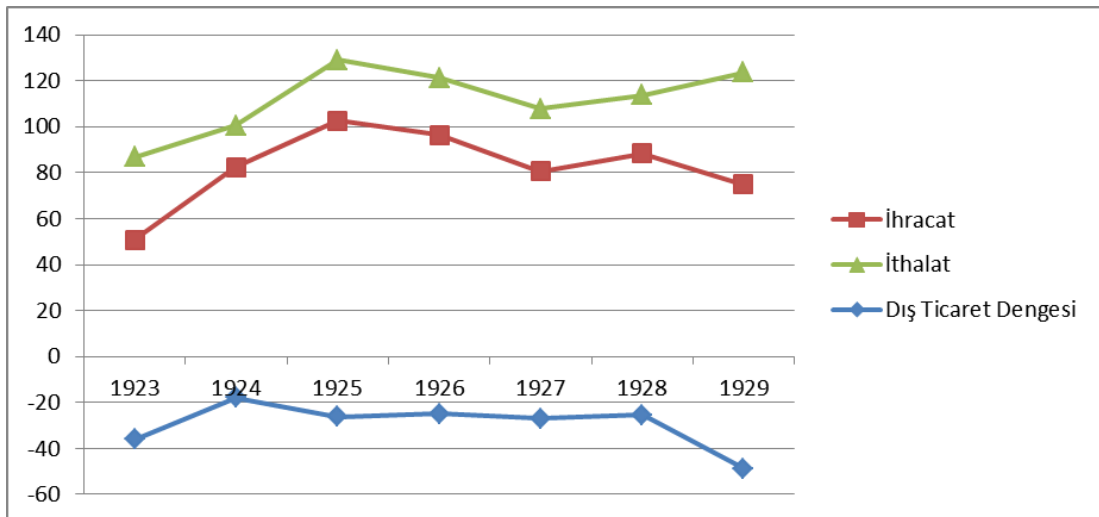
Buhranın Türkiye'ye ilk yansımaları, Türk parasının kıymetinin hızla düşmesi ve İngiliz parası karşısında hızla değer kaybetmeye başlaması gibi bir panik havası şeklinde kendisini göstermiştir (Ezer, 2005). Türk parasının değer kaybetmesinin temel nedenleri arasında; 1929 yılında meydana gelen spekülasyon, ithalat artışı sonucunda dış açığının yüzde 100'den fazla büyümesi, dünya ticaretindeki daralma, tarım ürünlerinin uluslararası fiyatlarında yaşanan düşüşler gibi nedenler sayılabilir.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ihracat rakamlarına bakıldığında düzenli bir artış olduğu görülmektedir. Bu duruma neden olarak, bir dünya savaşı atlatan

Ülkelerin bunun etkisinden kurtularak ekonomik faaliyetlerine hız vermesi ve buna bağlı olarak Kurtuluş Savaşı galibi genç Türkiye'nin ekonomisinin canlanma periyoduna girmesi gösterilebilir (Turgut, 2013: 48). Grldği gibi cumhuriyetin ilk yedi yılında dış ticaret devamlı aık vermiştir. Bu durumun birinci nedeni, savaş sonrası dönemle birlikte ithal talepleri üzerinden kısıtlamaların kalkmıő olmasıdır. İkincisi ise, ithalat üzerinden alınan vergilerin ok düşük düzeyde sabit kalmasıdır (Ekodialog.com, Erişim Tarihi: 10.03.2014). Türkiye'nin dış ticareti 1927 yılından itibaren giderek daralmaya baőlamıőtir. Bu eğilimin nedenlerini iki grupta toplayabiliriz. Birincisi, dış ticaretle ilgili düzenlemeler yapan hükümetin, gümrük vergilerini ok büyük bir oranda artırmasıdır. İkinci neden ise, dünya bunalımı denilen ve özellikle geliőtmiő kapitalist ekonomilerde görülen bunalım nedeniyle dış ticaretin sınırlanmasıdır (Sezgin, 2009: 177).

Grafikte grldği gibi 1923-1929 yılları arasında ithalat değerleri 80 ve 120 milyon dolar seviyelerinde iken, ihracat değerleri ithalata göre daha düşük seviyelerde gerekleőtmiőtir. Bu dönemler arası ihracat ve ithalat değerleri yaklaşık aynı oranda artış gösterdiği iin dış ticaret dengesinde kontrolsüz bir geliőtme gerekleőtmemiőtir. 1929 yılında patlak veren ekonomik buhran nedeniyle ihracatta bir düşüş gerekleőtmiőt, ithalat değerlerinin ihracata göre fazla olması sebebiyle dış ticaret dengesi 1929 yılında en düşük değeri görmüőtür.

Grafik 1: Türkiye'nin Dış Ticareti 1923–1929 Yılları (Milyon \$)

Kaynak: Grafikler tarafımızca hazırlanmıőtir. Veriler, Türkiye İstatistik Kurumundan alınmıőtir.

2.2. 1930-1939 Dönemi

Türkiye de diğer ülkeler gibi 1929 yılındaki büyük buhranın neden olduğu tahribatın etkisinin azaltılabilmesi için çeşitli önlemler almış ve ekonomik genişleme sağlama amaçlı birçok girişimde bulunmuştur (Taş, 2011: 36).

İlk olarak, 1930 yılında Merkez Bankası kurulmuş ve “Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu” TBMM’de kabul edilmiş. 1931 yılında ise ithalata kota konulması ve ihracatın denetlenmesi hakkında çıkan kanunla korumacılığın ilk adımları atılmıştır. Dolayısıyla ekonominin dışa bağımlılığını azaltarak içe dönük bir hale gelmesine neden olmuştur (islamikariyer.com/, Erişim Tarihi: 20.03.2014).

1929 sonrasında Türkiye ekonomisi için yeni bir dönem başlamıştır. Devletin ekonomik yapı içerisindeki rolü oldukça artmış ve devletçi ekonomi politikaları uygulanmaya başlanmıştır (Taşkın, 2003). Bu devletçilik uygulamalarında dış ticaret alanında belirli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Dönemin dış ticaret politikasının temel amacı dış ticaret açığından kaçınmak olmuştur. Türkiye dış ticaret açığının oluşmaması için ticaret yaptığı ülkelerle karşılıklı anlaşmalar yapmaya başlamıştır. Türkiye’nin ihracat yaptığı ülkelere ithalat yapması, yerli üretimi gerçekleştirilen malların ithalatına kota getirilmesi ve ikili anlaşma konusu olan malların ithalatında serbesti, uygulanan politikanın başlıca özellikleridir. Bu sistem sayesinde ihracat fiyatları dünya fiyatlarından sapma göstererek yüksek maliyetli ve fiyatlı mallar ihraç imkânı bulmuştur (Tesbi, t.y.). Bu çerçevede birçok ülke ile kliring anlaşması yoluna gidilmiş ve bu düzenlemeler 1934 yılında kurulan Dış Ticaret Ofisi aracılığıyla yürütülmüştür.

Bu dönemin en önemli olayı ilk Beş Yıllık Sanayi Planının yürürlüğe konmasıdır. 1933-38 yılları arasında uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile devlet iktisadi hayata fiilen girmiştir. Devletçilik uygulamasının başlangıcını oluşturan Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı tam anlamıyla bir kalkınma planı olmaktan ziyade devletin sanayi alanındaki yatırım programı olarak değerlendirilmektedir (Özel, 2011: 78).

Bu plan döneminde öncelikle büyük kısmı yabancıların elinde bulunan şirketler millileştirilmiş ve kamusallaştırılmıştır. Yine bu dönemde toprak reformu yapılarak tarıma teşvik sağlanmış ayrıca hammaddesi yurtiçinde bulunan malları işleyecek sanayi kuruluşları ile devletçe finanse edilmesi mümkün olan kuruluşların kurulmasına öncelik verilmiştir ve bu kuruluşlar yüksek gümrük tarifeleri ile korunmuştur (islamikariyer.com/, Erişim Tarihi: 20.03.2014).

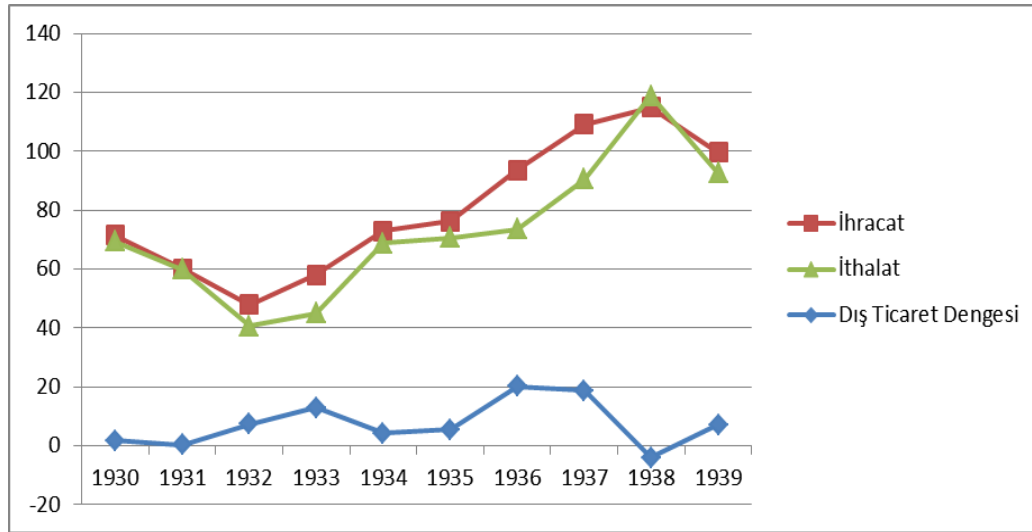
1933 yılında Sümerbank kurulmuştur. Planın gerçekleşmesi için ise Etibank kurulmuştur. Programın finansmanı ise, iç borçlanma ve devlet bankalarının kredileri tarafından karşılanmıştır. Bu kuruluşlar sadece devletçi dönemde değil, sonraki yıllarda da sanayileşme sürecinin finansmanında önemli roller üstlendiler. Ayrıca 1934’lerde dış borçlanma olmuş, Rusya’dan 8 Milyon Dolar alınarak, tekstil sanayilerinin kuruluşunda değerlendirilmiştir (Eşiyok, 2006: 8) (beyazfil.8k.com, Erişim Tarihi: 17.03.2014).

Türkiye’de ilk ihracat rejimi 1937 yılında yürürlüğe girmiş olup, aynı yıldan itibaren ikili anlaşmalardan vazgeçilerek dış ticaret bütçeleri hazırlanması ve dış ticaretin serbestleştirilmesi yoluna gidilmiştir. Fakat 1938 yılında verilen dış ticaret açığı sonucunda dış ticarete yeniden sınırlamalar getirilmiştir (Tesbi, t.y.).

Birinci sanayi planının başarıyla uygulanışı sonucunda, yeni demiryolları inşa edilmiş, ufak çapta baraj ve silolar yapılmış, madencilik ve kâğıt ve cam sanayiinde aşamalar saptanmıştır. Ülkenin çeşitli yörelerine dağılan bu kuruluşlar, bulunduğu bölgenin ekonomik, kültürel ve sosyal yaşantısında, büyük değişikliklere neden olmuştur. Bütün bunlara rağmen, ikinci beş yıllık sanayi planı, 1937 de hazırlanmasına rağmen, İkinci Dünya Savaşı’nın ortaya çıkışı ile uygulama alanına girememiştir (beyazfil.8k.com, Erişim Tarihi: 17.03.2014).

Aşağıdaki grafik incelendiğinde amaçlanan dış ticaret fazlasının sağlandığı, ancak, bu dış ticaret fazlasının ithalatın kısılması ile gerçekleştirildiği dikkati çekmektedir (Üzümcü, 2008: 87). Nitekim 1923-1929 dönemi ile 1930-1939 yıllarının ortalama dış ticaret dengeleri karşılaştırıldığında; bu dönemde ihracatın ortalama olarak bir önceki dönem ortalamasının gerisinde kaldığı, ancak ithalattaki daralmanın çok daha fazla olduğu görülmektedir. 1930 yılından 1937 yılına kadar Türkiye’nin ihracatı ithalatından fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla 1930-1937 yılları arasında dış ticaret dengesi sürekli fazla vermiştir. 1934 yılı ihracat değeri bir önceki yıla göre 14,9 milyon \$ artarken, ithalat değeri 23,7 milyon \$ artış göstermiştir. İthalattaki bu önemli artışa rağmen 1934 yılında dış ticaret dengesinin fazla verdiği görülmektedir. 1938 yılına gelindiğinde ise ithalattaki artış ihracattaki artışı geçerek tekrar dış ticaret açığının oluşmasına neden olmuştur.

Sonuç itibariyle büyük buhran yaşanmasına rağmen Türkiye’de 1930-1939 yılları arasında %6 oranında bir büyüme gerçekleştirmiştir.

Grafik 2:Türkiye'nin Dış Ticareti 1930–1939 Yılları (Milyon \$)

Kaynak: Grafikler tarafımızca hazırlanmıştır. Veriler, Türkiye İstatistik Kurumundan alınmıştır.

1930-1938 yılları arasında ihracat ithalata göre daha fazla artış göstermiş ve 1932 yılından itibaren ithalat değerlerinde bir artış gözlenmesine rağmen dış ticaret dengesinin fazla vermesi dikkat çeken bir durumdur. Sadece 1938 yılında ithalat değeri ihracatı yakalayarak dış ticaret dengesi açık vermiştir. 1938 yılından sonra ithalat değerinde hızlı bir düşüş gerçekleşmiş ve ihracat değerinin ithalata göre daha yavaş düşüş göstermesi dış ticaret dengesinin tekrar artış göstermesine yol açmıştır.

Savaş boyunca dış ticaretin sınırlanması politikası sürmüştür. İzlenen politika sonucu, dış ticaret 1938 yılı bir kenara bırakılırsa sürekli fazla vermiştir. Özellikle savaş yıllarında ülkenin ürettiği tarım ürünlerine ve başta krom olmak üzere madenlerine olan güçlü dış talep, ihracatın sürekli artışına yol açmıştır. Ancak dönem süresince tüketim malları ithalatına getirilen sınırlamalar, dış ticaret hacminin giderek daralmasına yol açmıştır. Sonuçta ekonominin, daha kendi kendine yeterli ya da kapalı bir nitelik kazandığı söylenebilir. Bu dışa kapalı duruma gelme süreci uygulanan politikalarla birlikte savaş koşullarının bir sonucudur (Kepenek ve Yentürk, 2000: 76-77-78). Ekonominin giderek dışa kapanması, dış ticaretin fazla vermesi, altın stokunda artışı da beraberinde getirmiştir.

2.3. 1940-1949 Dönemi

Ülkemiz 1939 yılında başlayan İkinci Dünya savaşına girmediği halde

kaynakların büyük bölümünü askeri harcamalara ayırmış, üreten erkek nüfusu savaşa hazırlanmış ve dolayısıyla üretici nüfus, tüketici hale gelmiştir.

Zamanın yöneticileri Türkiye’yi ayakta tutmak ve savaşa girmemek için bütün dünyanın yaptığı gibi önlemler almaya başladılar. Türkiye’nin karşılaştığı en acil sorun ülkenin temel gereksinim maddelerinde yeni bir arz talep dengesinin kurulması olmuştur. Bunun için atılan ilk adım ikinci dünya savaşı başlayınca, 26 Ocak 1940’ta Hükümet’e olağanüstü koşullar karşısında ulusal ekonomi ve savunmayı ilgilendiren konularda geniş yetkiler veren, ekonomiyi her an girilmesi mümkün olan savaşın koşullarına uydurmak amacı güden “Milli Koruma Kanunu”nun çıkarılması olmuştur.

Kamu yönetimi bu yasayla üretimi, tüketimi denetlemek, fiyatlar üzerine sınırlamalarda bulunmak, çalışma süresini belirlemek ya da çalışma yükümlülüğü koymak, kira denetimi getirmek gibi yetkileri edinmiş oluyordu. 1941 yılı boyunca hissedilen Milli Koruma Kanunu uygulamaları büyük sermayeyi koruyucu, küçük üreticiyi ise olumsuz etkileyecek yönde sonuç doğurmuştur (Duru, 2008: 162).

Bu dönemde alınan tedbirlerden bir diğeri de 1942 yılında konulan varlık vergisidir. Milli Koruma Kanununun bir sonucu olarak özellikle fiyat düzenine yapılan müdahalelerle ortaya çıkan savaş zengini zümreye karşı, 1942’de ‘devletçilik’ politikası gereğince, 11 Kasım 1942’de “Varlık Vergisi” kanunu çıkarılmıştır. Kanun bir defaya mahsus olmak üzere, olağanüstü ekonomik ve mali koşullar sebebiyle çıkarılmıştır. Ülke yöneticilerin düşüncesine göre bu yasa ile enflasyonla mücadele edilecek, savaş yıllarında çok para kazanmış olanlardan vergi alınacak ve bu şekilde devlet gelirleri arttırılacaktı. Ancak içten ve dıştan gelen tepki ve baskılar sebebiyle Hükümet 1943 yılında kanunun uygulanmasını durdurmuştur (Gül, 2012).

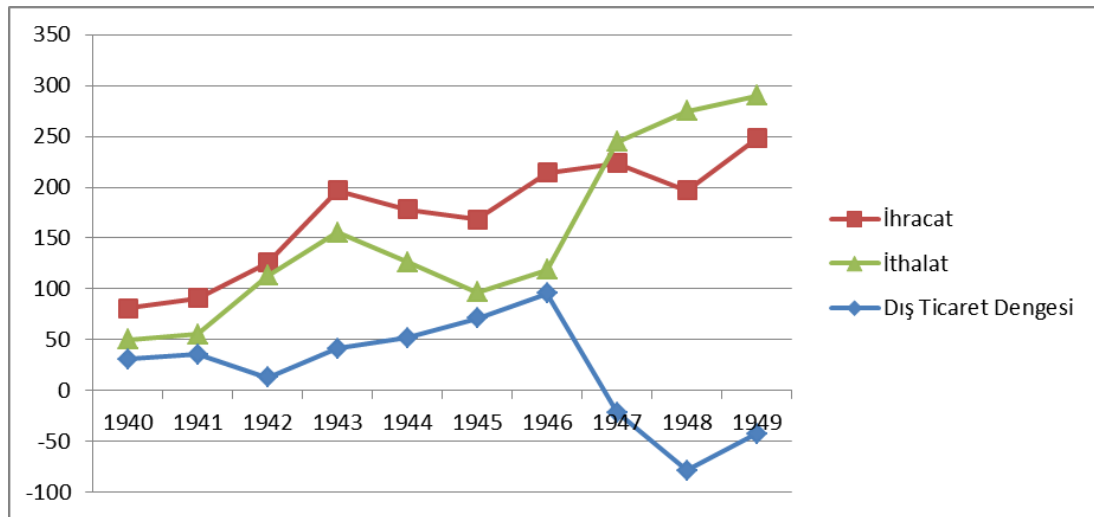
Türkiye’de tek partili rejimden çok partili parlamenter rejime geçiş yılı olan 1946 yılı siyasal rejimin yanı sıra ekonomi politikalarının da radikal değişimler geçirdiği bir yıl olmuştur. Hükümet yöneticileri “bretton woods” anlaşmasıyla getirilen sisteme uyum sağlamak için 7 Eylül 1946’da bir doların karşılığını 1,28TL’den 2,80 TL’ye çıkararak Türkiye Cumhuriyeti ilk büyük devalüasyonunu yaptı ve IMF Türkiye’nin gündemine girmiş oldu (Kepenek ve Yentürk, 2000: 118-119).

7 Eylül 1946 devalüasyonu ile TL büyük bir şok yaşamıştır. Devalüasyon, savaş sonrası dönemin koşullarına ve yeni ekonomi politikalarına uyum sağlamaya

yönelikti. Amaç, ithalat üzerinden fiyat ve miktar kısıtlamalarını kaldırarak ithalat artışını sınırlı tutmak ve ihraç edilen ürünlerin dolar cinsinden fiyatının düşürülmesiyle ihracatı arttırmaktı. Devalüasyonun bir başka nedeni ise o yıllarda IMF'ye katılması sonucu devalüasyon yapma yetkisinin kısıtlanacak olmasıydı (Kepenek ve Yentürk, 2000: 118).

Türkiye 1947 yılında Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF), Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OECD) ve GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) gibi uluslararası kuruluşlara da taraf olmuş ve 1949 yılında yeni bir Gümrük Kanunu yürürlüğe koymuştur (Tesbi, t.y.).

Grafik 3: Türkiye'nin Dış Ticareti 1940–1949 Yılları (Milyon \$)

Kaynak: Grafikler tarafımızca hazırlanmıştır. Veriler, Türkiye İstatistik Kurumundan alınmıştır.

1940-1949 yılları arasında ihracat değerleri 100-250 milyon dolar, ithalat değerleri ise 50-300 milyon dolar arasında hareketlilik göstermiştir. Grafikten de görüldüğü gibi 1940-1946 yılları arasında dış ticaret dengesindeki artış ihracatın artırılmasıyla değil ithalatın kısılmasıyla gerçekleşmiş olup, 1946 yılında dış ticaret dengesinde meydana gelen fazlalık 100 milyon dolar seviyelerine ulaşarak Cumhuriyet tarihinden beri en yüksek seviye olarak gerçekleşmiştir. 1946 yılında yapılan devalüasyonun ihracat üzerinde fazla bir etkisi olmamıştır. Bu dönemde ithalat kısıtlamalarının kaldırılması ile ithalat değerlerinde üç yıl içinde üç kate yakın bir artış gerçekleştiği görülmektedir. Dolayısıyla 1947 yılında itibaren ithalat değerinin ihracata göre daha fazla artış göstermesi dış ticaret dengesinde açık oluşmasına sebep olmuştur.

Devalüasyon sonrasında ithalat ve ihracat gelişimi tabloda izlenebilir. 1946 yılına kadar dış ticaret dengesi sürekli fazla vermiştir. Kuşkusuz bunun en temel nedeni hükümetin uyguladığı ithalatı kısıtlayıcı politikalar olmuştur. Döviz rezervlerinin daha tasarruflu kullanılması sonucu, ihracat önünde herhangi bir engel kalmamıştır (Eşiyok, 2006: 12).

Yapılan devalüasyona rağmen, ithal sınırlamalarının kaldırılması ve ihracat mallarımızın arz esnekliğinin düşük olması gibi nedenlerle 1947 yılından itibaren dış ticaret dengesi açık vermeye başlamıştır.

İthalata olan talebin bu hızlı artışı iki nedene dayanmaktadır. Bunlardan birincisi, savaş sonrası yıllarda, özellikle 1950 sonrasında, yabancı sermaye ve dış yardımlarla birlikte alınan yeni tüketim biçimlerinin tüketim malları istemini arttırmasıdır. İkinci daha önemli ve ekonomik gelişmeyi belirleyici olan neden, izlenen ekonomik gelişme politikasının, ihracat girdi kullanımına dayanmasıdır (Kepenek ve Yentürk, 2000: 119-120).

Ancak izleyen dönemlerde iç fiyat istikrarı sağlayacak önlemlerin alınmamış olması nedeniyle, gelir elde etmek için ihracat üzerine vergi konması ihracatın hem miktar hem de değer olarak azalmasına sebep olmuştur (Özel, 2011: 79).

2.4. 1950-1959 Dönemi

Türkiye açısından bir dönüm noktası teşkil eden 1950-1960 döneminde hükümet önemli iktisat politikaları uygulamıştır. Bu iktisat politikalarından birincisi, tarım sektörüne öncelik vermek, ikincisi sanayileşmeyi özel kesim eliyle yürütmek, üçüncüsü de dış ekonomik ilişkilerde devlet müdahalelerini asgariye indiren yeni bir düzene geçmek olmuştur (Sezgin, 2009: 177-178).

1950-1960 döneminde uygulanan iktisat politikaları her ne kadar yeni ekonomi politikaları olarak nitelense de bu politikalar, büyük ölçüde savaş sonrası yılların etkisini taşımaktadır. Özellikle 1950 yılından 1954 yılına kadar dışa kapalı ve korumacı, içe dönük iktisat politikaları hızla terk edilmiş, serbest dış ticaret rejimi benimsenerek, dış pazarlara yönelik bir kalkınma anlayışı izlenmiştir (Şanal, 2006: 48). Türkiye'nin bu ilk ticaret rejimi, ihracat açısından, serbest ihracatı, lisansa bağlı ihracatı, karşı ithalat tanıyan ihracatı düzenlemekteydi (Turgut, 2013: 52)

1950-1953 yılları ekonomimizin dinamizm kazandığı, gerek elverişli hava şartları, gerek Kore Savaşı'nın sağladığı olumlu dünya konjontürü sayesinde gelişme hızının yüksek olduğu bir dönemdir. Bu dönemde yatırımlar artmış, ekili sahalarda

genişlemiş, elverişli ihraç olanakları doğmuştur. Bunun sonucunda ihracat 1950 yılından itibaren hızla, çoğalan bir oranla artış göstermeye başlamıştır (enm.blogcu.com/, Erişim Tarihi: 01.05.2014).

Savaş sonrasında yeterli döviz rezervi bulunan hatta dış ticaret fazlası olan Türkiye, dünya ekonomisindeki serbestleşme doktrinin etkisiyle dış yardım arama çabası içine girmiş ve Truman Doktrini, daha sonra da Marshall Planı çerçevesinde dış yardım almıştır. Bu plandan gelen fonlar ekonomik gelişmeyi daha da hızlandırmıştır. Fakat bu durum 1954 yılına kadar sürmüştür. 1954 yılında işler tersine dönmüş, dövizler bitmiş ve ulusal gelir azalma eğilimine girmiştir (Şanal, 2006: 48-49).

Baş gösteren döviz darboğazı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yokluklar ve enflasyonist baskılar ekonomiyi zorunlu bir daralma sürecine sokmuş ve 1954 Temmuzundan itibaren dış ticaret ve kambiyo rejimine daha sıkı bir denetim getirilmiştir. Bu dönemde hükümetin, ihracat gelirlerini kararlı tutmak ve döviz karaborsasını engellemek amacıyla ihracat fiyatlarını saptama yoluna gitmesi, ihracatı olumsuz yönde etkilemiştir.

Serbest ticaret rejiminin sürekli ve giderek büyüyen dış açıklara yol açması ve dış yardım ve kredileri sağlamakta karşılaşılan güçlükler, dış ticaret rejiminde kontrollere ve korumacılığa gidilmesine yol açan temel etkenlerdir. 1950 öncesi müdahaleciliği eleştiren hükümet, 1956 yılında devalüasyon, deflasyonist önlemler ve dış ticarete liberasyona dayalı istikrar politikası yerine, Milli Koruma Kanunu yeniden yürürlüğe koymuştur (Boratav, 1998: 13). Milli koruma yasasının yürürlüğe konmasıyla fiyat denetimleri arttırıldı, ticari banka kredileri sınırlandırıldı ve faiz oranları arttırıldı. Bu önlemlerin iki yıl uygulanması sonucu, dış ticaret açığı bir ölçüde azaldıysa da, daha önce görüldüğü gibi fiyat artış oranı yükseldi, mal darlıkları ve karaborsa işlemleri yaygınlaştı. Bu durum dış ödemeleri daha da ağır bir sorun haline getirdi (Kepenek ve Yentürk, 2000: 121).

Ve bu gelişmeler sonucunda 1958 yılına doğru Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı dış yardımların gereken düzeyde sürdürülebilmesi için bir istikrar programını uygulamaya koymuştur (Eroğlu, 2007). İthalat borçlarının devam etmesi ve ekonomideki darboğazlar nedeniyle 1958 yılında kabul edilen IMF istikrar paketi ile Milli Koruma Kanunu yürürlükten kaldırılmış ve ilk dış ticaret rejimi uygulamaya konulmuştur.

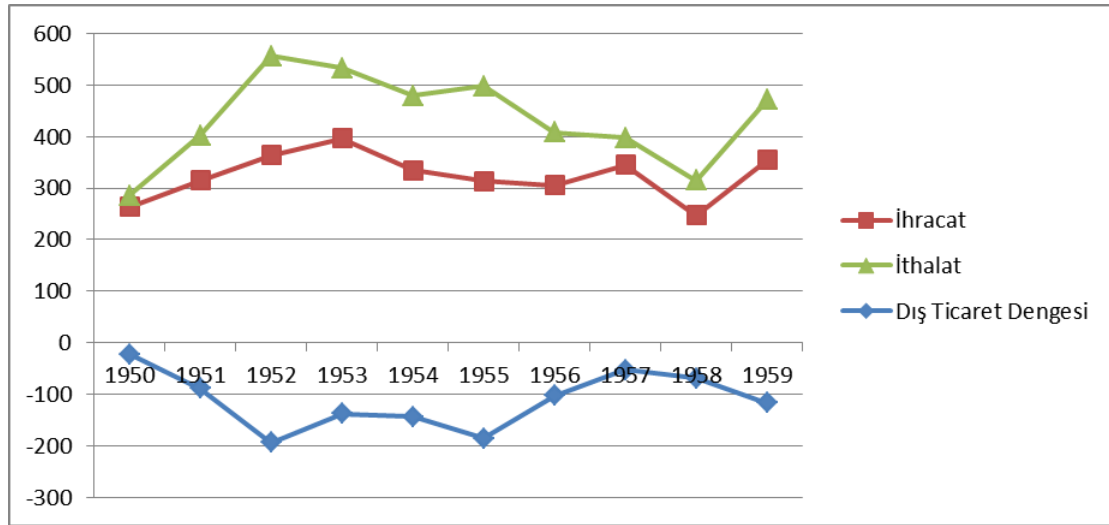
Programla devalüasyon yapılmış, dış ticaret rejimi yeniden düzenlenmiş, para

arzu kontrol altına alınmış, KİT ürünlerinin fiyatları yükseltilmiştir. Ancak bu yıllarda devalüasyon ve KİT fiyatlarının yükseltilmesi fiyatlar genel seviyesinin hızla yükselmesine yol açmış, fiyat artışları 1959 yılında da devam etmiştir.

Aşağıdaki grafikte de görüldüğü üzere bu serbestleşme ve dışa açılma çabaları sonucunda 1950 yılında ihracatımız 263 milyon dolar, ithalatımız ise 285 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl dış ticaret açığımız 22 milyon dolar olmuş ve bu yıldan itibaren dış ticaret açığı artmaya başlamıştır. 1950-1952 yılları arasında ithalatta artış gözlenmiş hatta ihracat rakamları 300 milyon \$ iken ithalat değeri 500 milyon \$'ı geçmiştir. Buna bağlı olarak da dış ticaret dengesi sürekli açık vermiş ve bu açık 1952 yılında doruk noktasına ulaşmıştır. Bu durum 1953 yılına kadar devam etmiştir. İhracat gelirindeki artış azalırken ithalatın artması, ithalatı sınırlama zorunluluğu getirmiş ve 1952 yılında dış ticaret yeniden kontrol altına alınmış, 1953 Eylül'ünde liberasyona son verilmiştir. 1953 yılından sonra alınmaya başlanan tedbirler neticesinde ithalat dönem sonuna kadar sürekli düşmüş, ancak bu dönemde dış ticaret dengesi grafikte de görüleceği gibi sürekli açık vermiştir.

1953 yılı, 1950-60 döneminin en yüksek dış ticaret hacmine sahiptir. Yine 1950-1953 yıllarında gelişme ve potansiyel talep ile birlikte ekonominin ithal talebi de çok yüksek olmuş, liberasyon en üst seviyede uygulanmıştır. T.C. Merkez Bankası'nın hükümetten bağımsız bir politikası olmadığı bu dönemde, enflasyon ithalatı artırma baskısı yaratırken, devalüasyon da yapılmadığı için, 1955'e kadar dış ticaret açığı grafikte de görüldüğü üzere büyümüştür. İhracattaki artışa karşılık, ithalattaki artışın çok daha fazla olması açığın döviz rezervleri, dış yardımlar ve özel kredilerle kapatılmasını gerektirmiştir (Taş, 2004) (enm.blogcu.com/, Erişim Tarihi: 01.05.2014).

1956-1958 arasında kredilerin kısılması bu açığın küçülmesinin temel nedeni oldu. Borçları dövizle ödeme sorumluluğu T.C. Merkez Bankası'nda olduğu halde, alınan dış kredilerin hangi amaçla kullanıldığı denetleyemediği için, büyümeyle ilişkisiz ithalat yapıldı; bu arada T.C. Merkez Bankası'nın kısa vadeli döviz borçları giderek arttı. Kredili ithalat uygulaması, sonunda Türkiye'nin ticari nitelikteki dış borçlarını ödeyemez duruma girmesiyle sonuçlandı (Taş, 2004).

Grafik 4: Türkiye'nin Dış Ticareti 1950–1959 Yılları (Milyon \$)

Kaynak: Grafikler tarafımızca hazırlanmıştır. Veriler, Türkiye İstatistik Kurumundan alınmıştır.

1950 yılında hükümetin ithalat üzerinde serbestiye gitmesi sebebiyle ithalatta kısa süre içinde yüksek artışlar gerçekleşmiştir. İhracat değerine baktığımızda Kore savaşının yaşanması, iklim şartlarının olumlu olması ihracatı, ithalata göre az da olsa artırmıştır. Hükümetin elindeki döviz rezervlerinin azalması ile 1953 yılında ithalatın liberasyonundan vazgeçilmek durumunda kalınmış ve grafikte de görüldüğü üzere hızlı bir ithalat artışından sonra ithalatta bir azalma görülmeye başlamıştır. 1956 yılından itibaren dış ticaret dengesinde bir daralma gözlenmektedir. Bu daralmaya sebep olarak ithalata getirilen miktar kısıtlamaları dışında milli korunma kanunu yeniden yürürlüğe konması, TL'nin aşırı değerlenmesi ve hükümetin devalüasyon için harekete geçmemesi ile ihracatın düşmesi dolayısıyla ihracat ve ithalat değerlerinin birbirlerine yakın seviyelerde gerçekleşmesi dış ticaret açığını biraz da olsa daraltmıştır.

Sonuç olarak 1950 ve 1960 yılları arasında serbesti, denetim ve yeniden serbesti sıralamasını izleyen bir dış ticaret politikası söz konusu oldu. Ve alınan önlemlerin hiç biri enflasyonu önlemede ve ödemeler dengesi açıklarını gidermede başarılı olamamıştır (Kepenek ve Yentürk, 2000: 123).

2.5. 1960-1979 Dönemi

Türkiye ekonomisinde 1954 ve 1958 döneminde yaşanan bunalımlar, ithal ikameci birikim modeline geçiş sürecini hazırlamış, 4 Ağustos 1958 yılı İstikrar Kararları ile uygulanmaya başlanan ithal rejimi ise planlı dönemde uygulanacak olan

ithal ikamesi birikim modelinin temelini oluşturmuştur (Eşiyok, 2006: 14).

Türkiye ekonomisinin 1950'lerin ortasından itibaren yaşadığı durgunluk 1961 yılı itibariyle son bulmaya başlamış ve ekonomi yeni bir büyüme sürecine girmiştir. Bu dönemin en önemli özelliği ekonomi politikalarının planlama tabanlı oluşturulmuş olmasıdır (Taş, 2011: 40). 1961 anayasasında ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın plana bağlı olması kabul edilmiş ve bu konuyu yönetecek kurum olarak “Devlet Planlama Teşkilatı” kurulmuştur.

1961 anayasası ekonomik sorunların çözümünü devlet planlama teşkilatının hazırladığı 1. Beş yıllık kalkınma planında aramış ve planlı kalkınma dönemi başlamıştır. Planların beşer yıllık dönemler için yapılması ve on beş yıl sürmesi kabul edilmiştir (Emiroğlu, 2012: 69). Kalkınma planları sırasıyla; 1963-67'de BBKP, 1968-72'de İBKP ve 1973-77'de ÜBKP hayata geçirilmiştir (Şahin, 2002: 141). Bu planlarla, kamu hesapları konsolide edilmiş, tutarlı makroekonomik tahminler yapılmış, kesimler arası hesaplar birbirleriyle bağdaştırılmış, proje seçimleri daha rasyonel hale getirilmiş ve önemli teşvikler öngörülmüştür (Şanal, 2006: 50).

1963-1967 yılları arasındaki BBYKP ile 1968-1972 yıllarını kapsayan İBYKP ekonomik ve siyasal bunalımların sonunda istikrarlı bir büyüme hızı ve kalkınma sağlanması amacıyla 15 yıllık bir perspektif içinde hazırlanmıştır. Bu plan Doğu Bloku ülkelerinde örnekleri görülen “emredici plan” değil İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa ülkelerinde uygulamaya konan “yol gösterici plan” olarak hazırlanmıştır (Erdal ve Dilek, 2008: 126).

Bu dönemde Türkiye İthal İkameci, yerli sanayiye korumayı ve geliştirmeyi amaçlayan bir dış ticaret politikası takip etmiştir. Planlı kalkınma döneminde dış ödemeler dengesinin 15 yıl içinde sağlanması amaçlanmış olmasına rağmen uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikası buna imkân vermemiştir (Sezen, 2008: 28).

Genel anlamda 1960-1980 yılları arasında uygulanan planların temel amaçları kısaca aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- *Milli gelirin yüksek ve istikrarlı bir hızda büyümesi,
- *Sanayileşme,
- *Ödemeler bilançosu sorununun çözümlenmesi ve dış kaynaklara ihtiyacın zaman içinde azaltılması,
- *Ek istihdam imkânlarının oluşturulması,

*1980 öncesinde uygulamaya konan kalkınma planlarının hepsinde de toplumda sosyal adaletin yaygınlaştırılması ve gelir dağılımı eşitsizliğinin uygulanacak mali ve sosyal politikalarla azaltılması üzerinde durulmuştur

*Zaman içinde değişen iktisadi ve siyasi konjonktüre göre başka amaçlarda oluşmuştur. Örneğin ÜBYKP' nin öncelikli amaçlarından bir tanesi Avrupa Ekonomik Topluluğuna üye olmak ve ekonomiyi bu doğrultuda düzenlemek ve yönlendirmek olmuştur.

*Yukarıda sayılan temel amaçların yanında, bölgesel kalkınma farklılıklarının giderilmesi, kooperatifleşmenin geliştirilmesi, KİT'lerin yeniden organizasyonu, doğal çevrenin korunması, ekonomideki verimin yükseltilmesi, sağlıklı kentleşmenin sağlanması vb. gibi birçok önemli amaca yer verilmiştir (Erdal ve Dilek, 2008: 133-134).

1960-1980 döneminde yaşanan üç adet kalkınma planlarının dönemler itibariyle ihracatın oransal birleşimi aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 2: İhracatın Oransal Birleşimi

	1963-1967	1968-1972	1973-1977
Toplam İhracat	2255,4	3048,3	8420,8
Tarım Ürünleri%	79,3	74,2	60,1
Madenler%	4,0	5,9	5,6
Sınai Ürünler%	16,7	19,7	34,2

İlk üç plan döneminde ihracatın yapısındaki değişimlere tabloda yer verilmiştir. BBYKP döneminde tarım ürünlerinin ihracat içindeki payı %79,3 iken ÜBYKP döneminde bu oran %60,1'e düşmüştür. Yine aynı plan dönemlerinde sınai ürünlerinin oranı %16,7'den %34,2'ye yükselmiştir. Maden ürünlerinde de bu durum %4,0'dan %5,6'ya yükselmiştir.

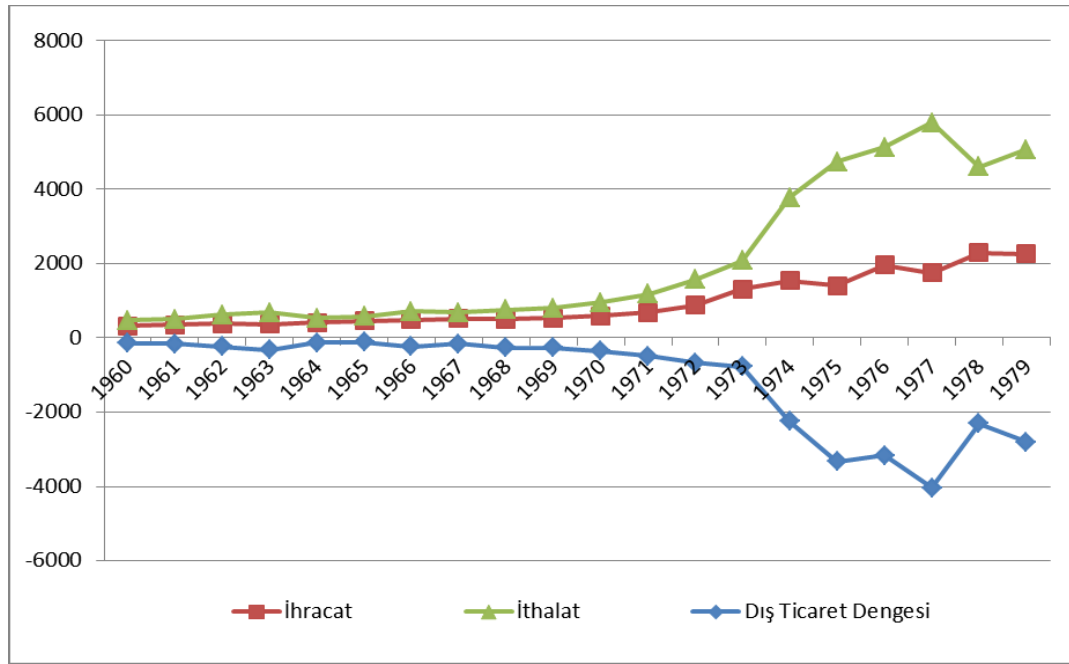
Grafikte de görüldüğü üzere 1960-1980 yılları arasında dış ticaret sürekli açık vermiştir. Türkiye ekonomisinde beklenenin tersine ithal ikameci sanayileşme süreci, ödemeler dengesinde bir kötüleşme yaratmıştır.

Uygulanan politikaların etkisiyle 1960 yıllarında ihracat değeri 320 milyon dolar iken 1970'lerde 588 milyon dolara yükselmiştir. BBYKP döneminde gerçekleşen ihracat değerleri tahmini değerlerin üzerine çıkmıştır. Bunun sebebi yapısal değişiklikler ve bazı tarımsal stokların eritilebilmesi ve ihraç edilebilir

ürünlerin üretimlerinin dönem içinde belli artışlar göstermesidir.

İthalatta sırasıyla bu artış 468 milyon dolardan 947 milyon dolara yükselmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin ithalatı 1960'lardan 1970'lere kadar iki katına çıkarken, ihracat değerlerinde ise yavaş ama istikrarlı bir artış gerçekleşmiştir. İhracat ithalatla aynı performansı gösteremediğinden dış ticaret açığı 1970'lerde 360 milyon dolara ulaşmıştır.

Grafik 5: Türkiye'nin Dış Ticareti 1960–1980 Yılları (Milyon \$)

Kaynak: Grafikler tarafımızca hazırlanmıştır. Veriler, Türkiye İstatistik Kurumundan alınmıştır.

Grafikte görüldüğü gibi planlı kalkınma dönemi olan 1960-1970 yılları arasında dış ticaret dengesi durağan bir seyir izlemiştir. 1970 yıllarından itibaren istikrarsız bir gelişme gerçekleşmiş, ithalatta meydana gelen hızlı artış, ihracatın ise ithalata göre daha yavaş ve küçük değerlerde gösterdiği artış sonucunda dış ticaret açıkları 4 milyar dolar seviyelerine kadar yükselmiştir. İthalatta meydana gelen bu artışa sebep olan etken 1973 yılında meydana gelen petrol krizidir. Petrole bağımlı bir ülke olarak Türkiye bu krizden büyük ölçüde etkilenmiştir. Hükümet bu durumu düzeltmek için 1978-1979 yıllarında iki ayrı istikrar programı uygulamış fakat bu istikrar politikaları grafikte de görüldüğü gibi dış ticaret açığını kapatmada etkili olamamıştır.

1970 li yıllardan sonra ise Türkiye'nin, döviz darboğazının neden olduğu bir

ekonomik bunalımın içinde olduğu görülmektedir. Devalüasyon beklentisi 1960 ların başlarında var olmasına rağmen dış güçlerin baskısıyla ancak 1970de bir dizi önlemler gerçekleştirilmiştir. Bu önlemler arasında geniş kapsamlı vergi iadesi uygulamaları ile sanayi ürünleri ihracatını özendirici politikalar yer almaktadır (Sezen, 2008: 29). Ancak, dünya konjonktüründeki olumsuzlukların da etkisiyle bu çabalar yeterli olmamış ve özellikle Türkiye'nin 1960'lı yıllarda uyguladığı sabit kur politikası neticesinde yurtiçi fiyat artışlarının yurtdışı fiyat artışlarının üzerinde seyretmesine rağmen TL'nin aşırı değerlenmesine neden olmuş (Yapar Saçık, 2009: 107), iç talepteki genişleme ve arzın belirli mallarda yetersiz kalması sonucu ihraç edilebilir ürün fazlası daralmış ve Türkiye'nin ihracatının dünya ihracatı içindeki payı sürekli olarak gerileme göstermiştir (Uygar, 2011). Buna karşın ülke ithalatı devamlı arttığından, ülkenin dış ticaret dengesi 1973 yılı dışında açık vermiştir.

1974 ten sonra yaşanan gelişmeler özellikle dış kaynaklı olmakla birlikte ülke ekonomisine önemli etkiler bırakmıştır. 1974 yılında petrol fiyatlarının dört kat kadar artması, petrole bağımlı bir ülke olarak Türkiye'yi olumsuz etkilemiştir. Aynı yıl Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında batı ülkelerinin üstü örtülü ekonomik ambargosu başlamıştır. Petrol fiyatlarındaki artış ithal edilen sanayi ürünlerinin fiyatlarını da yükseltmiştir. Büyük bir dış ticaret açığı meydana gelmiş; 769,1 milyon dolardan 2245,3 milyon dolara kadar yükselmiştir.

Dönemin hükümetleri, yaşanan bu ekonomik bunalımlardan çıkabilmek için 1978 ve 1979 yılında iki tane istikrar programı uygulamışlardır. Alınan istikrar önlemleri ihracatta önemli bir artış sağlamamış, dış kaynak bulma olanağını daraltmış ve ödemeler dengesi açığını kapatmak için ithalatın kısılmasını zorunlu kılmıştır. Ayrıca bu politika sanayi üretimini ve yatırımları azaltırken, istihdam sorunlarını arttırmıştır. Ekonomideki bu sıkıntılar ve yeni istikrar programı, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının bir yıl gecikmeli olarak -1979'da uygulanmasına neden olmuşsa da DBYKP fiilen uygulanmamış, IMF gözetiminde uygulanan 1978, 1979 ve 1980 istikrar programlarının gölgesinde kalmıştır. Yaşanılan ekonomik bunalımdan çıkabilmek için 1978 ve 1979 yıllarında uygulanan bu istikrar programları içinde ihracat ile ilgili olarak; ithalatın kısıtlanması ve ihracatın arttırılması ile cari işlemler bilançosu açıkları azaltılacak ve GSMH'nin %4'üne çekilecekti. İhracatın arttırılması, vergi iadesi, vergi indirimi yolu ile gerçekleştirilecekti maddesi yer almaktadır (Mor, 2006: 10-11).

Ancak belirtilmesi gerekir ki grafikten de görüleceği üzere uygulanan bu

istikrar programları beklenen sonuçları vermemiş, başarısız olmuştur.

Türkiye daha birinci petrol şokuna karşı önlemleri uygularken ikinci bir petrol şoku yaşamıştır. Bunun sonucunda 1980 yılında %100 ü aşan bir enflasyonla, durma noktasına gelen yatırımlarla ve büyük bir dış ödeme sorunu ile karşı karşıya kalmıştır.

Bu gelişmeler Türkiye’de ithal ikamesi sanayileşme modelini sona erdirirken, ekonomi ve dış ticaret politikalarının yeniden oluşumuna neden olmuştur (Tesbi, t.y.).

2.6. 1980-1989 Dönemi

1980 yılı Türk ekonomisi ve dış ticaret politikaları açısından çok önemli bir dönüm noktasıdır. 1970 li yıllarda yaşanan iki petrol krizinin sonrasında dünya ekonomisinde meydana gelen olumsuz gelişmelere paralel olarak Türkiye ekonomisinde de yaşanmaya başlayan sorunlar, radikal kararların alınmasını kaçınılmaz hale getirdi. Buna bağlı olarak azınlık hükümeti 24 Ocak 1980’de ülkenin kaderini yeniden çizecek kararlar almış ve uygulamaya koymuştur (Sezen, 2008: 30).

24 Ocak 1980 kararlarının kabul edilmesiyle birlikte Türkiye ekonomisinde 1960’tan bu yana uygulanmakta olan ithal ikamesi stratejisi terk edilerek ihracata dayalı kalkınma stratejisine geçilmiştir (Soyyığıt, 2010: 138).

24 Ocak kararlarının temel felsefesi ‘dünya ekonomisiyle entegrasyon politikası’dır. Dönemin ‘serbest piyasa ekonomisiyle dışa açılma’ olarak tanımlanan temel tercihi ihracata yönelik büyümeyi dışa açık büyümenin ana ögesi yapmıştı. Yani dışa açılma, ihracatta sağlanan artışla özdeş tutulmuştur (Kalyoncu, Sevim ve Sezgin, 2013: 51).

Bu strateji kapsamında ihracatın arttırılmasına özel bir önem verilerek dış ticaret açığını gidermek, küreselleşen dünya ile bütünleşmek, sanayiye uluslararası standartlara yaklaştırmak ve ülkemizin gelişmiş ülkeler arasında yer almasını sağlayarak halkımızın refah düzeyini arttırmak amaçlanmıştır. Bu kapsamda emek-yoğun, yerli hammaddelere dayanan ve dünya pazarlarında rekabet gücümüzün yüksek olduğu sektörlerin desteklenmesi hedeflenmiştir (Sezen, 2008: 33).

Dış ticaret rejiminin liberalleştirilmesi ulusal ekonominin rekabete açılmasıdır. Bu şekilde yabancı ürünlerin ulusal pazara girmesi, uluslararası rekabetin bu pazarlara taşınmasını, ihracatın özendirilmesini ve yerli ürünlerin dış pazarda rakipleriyle rekabete girmesi sağlanacaktır (Taş, 2011: 42). İhracatı teşvik etmek için; ihracatçılara vergi iadesi, gelir vergisi istisnası, döviz tahsisi, gümrük

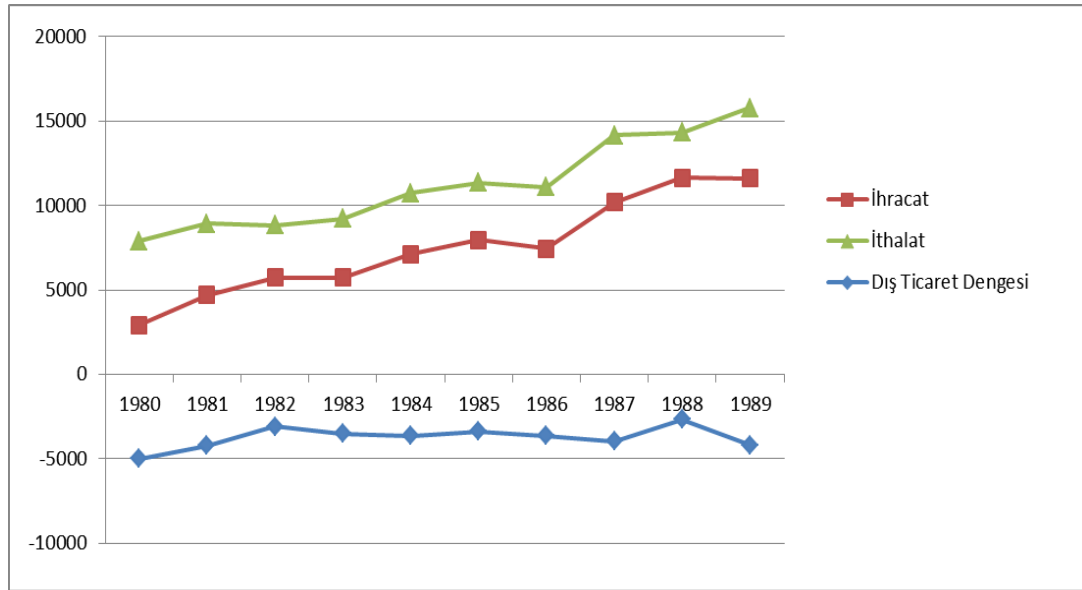
muafiyetli hammadde ithalatı ve ihracat kredileri gibi bazı parasal ve mali teşvikler sağlanarak ihracat özendirilmiştir (Kalyoncu vd., 2013: 51-52).

Dış ticaret rejiminin liberalleştirilmesi 1983 yılından sonra artan hızla sürdürülmüştür. İhracat rejiminde tescil, lisans ve ruhsat uygulamaları yürürlükten kaldırılmış ve ihracat serbestisi prensibi getirilmiştir. İthalatta miktar kısıtlamaları yerine tarife uygulaması ön plana çıkarılmış, koruma oranları giderek düşürülmüştür (Uygar, 2011).

Aralık 1983 ve Ocak 1984'te, 24 Ocak 1980 Kararlarını tamamlayıcı nitelikte yeni ekonomik tedbirler uygulanmıştır. Bu dönemden itibaren mal, hizmet ile sermaye, para ve döviz piyasalarında serbestleşme süreci hızlanmıştır.

İhracata dayalı kalkınma stratejisi ile birlikte, yeni kapasiteler yaratmaktan çok, mevcut kapasitelerin daha etkin kullanımı ve iç talep kısılması yoluyla ihracatta kısa süreli artışlar sağlamakla beraber 1988 yılından sonra ihracat artışının sürdürülmesinde sorunlar ortaya çıkmıştır (Soyyigit, 2010:140).

Grafikte de görüldüğü üzere 1980 yılında ihracat bir önceki yıla göre 621,9 \$ artış göstererek 2910,1 milyon \$'a çıkmıştır. 1981 yılında ise bu değer 4702,9 milyon \$'a ulaştığı görülmektedir. 1983 yılında özellikle tarım ürünleri ihracatındaki düşüşün etkisiyle görülen duraklama eğiliminden sonra 1984 ve 1985'de tekrar gelişme sürecine girmiştir. Uygulanan politikalarla, ihracat artışı amacına ulaşılmış, 1987 yılı itibariyle ihracat 1980 yılına göre % 250 oranında artış göstererek 10190,0 milyon \$ seviyelerine çıktığı gözlenmektedir. 1988 yılına kadar ihracat artmış ve dış ticaret açığı azalma göstermiştir. Bu dönemde ihracattaki artışların sebeplerinden biri 24 Ocak istikrar tedbirleriyle geçilen serbest faiz uygulamasının ucuz ihracat kredilerinin teminini sağlamış olmasıdır. Bir diğer sebep ise uygulanan sıkı para politikası ile daraltılan iç talebin sebep olduğu fazlanın ihracata yönlendirilmesi olmuştur (Aksoy, 2012: 76).

Grafik 6: Türkiye'nin Dış Ticareti 1980–1989 Yılları (Milyon \$)

Kaynak: Grafikler tarafımızca hazırlanmıştır. Veriler, Türkiye İstatistik Kurumundan alınmıştır.

24 Ocak 1980 kararlarıyla ihracata yönelik politikaların izlenmeye başlanması grafikte görüldüğü gibi ihracatı istikrarlı bir şekilde artırmaya sebep olmuştur. İthalat değerlerinin de ihracata göre aynı seviyelerde artış göstermesi dış ticaret dengesinin kontrollü bir seyir izlemesine sebep olmuştur.

1980 yılı sonrası uygulana politikalarla gümrük indirimleri, bürokratik işlemlerin azaltılması ve Türk Lirasının değerinin düşürülerek ithalatın önü açılmaya çalışılmıştır. Böylece ülkemiz ithalat oranları 1980 yılında 7909,4 milyon \$'dan 1990 yılında 22302,1 milyar \$'a yükselerek %300 değerinde bir oranla yükselmiştir. 1985-1990 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaret rakamları incelendiğinde; ülkemizin dış ticaret hacmi 1986 yılı hariç trendini korumuştur. 1986 yılında bir önceki yıla kıyasla hem ithalat hem de ihracat oranlarında düşüş yaşanmıştır.

1988 yılında dış ticaret açığımız 2673,4 milyon dolara kadar inmişken 1989 yılında bu açık 4167,5 milyon dolara yükselmiş ve dış ticaret açığı tekrar artmaya başlamıştır. Gerçekleşen bu ekonomik durgunluk sonucunda ithalat artış hızını yavaşlatırken ihracat artış hızını sürdürmüştür.

1988-89 yılındaki bu durgunluğun sebebi: kamu açıklarındaki artış ve mali piyasalardaki dalgalanma sonucunda faizler yükselmiş, döviz açığı nedeniyle devalüasyon beklentisi yaygınlaşmıştır. Türkiye, 1989 yılı itibariyle dışa açık serbest piyasa ekonomilerinden biri olmuştur. Dış borç stoku önemli bir meblağa erişmiştir. Ticari bankaların döviz açığı büyümüş, stagflasyon sürecine girilmiştir. Ve

dolayısıyla yüksek meblağda dış ticaret açığı oluşmuştur (Ekinci, 2011: 249).

1988-1989 yılında gerçekleşen bu durgunluğu aşmak için döviz girişini arttırıcı önlemler alınmış, yabancı sermaye girişi yüksek faizlerle teşvik edilmiştir. Türk lirasının konvertibilitesi sağlanmıştır. Konvertibilitenin amacı, kaynağı araştırılmaksızın yabancı fonları Türkiye'ye çekebilmektir (Emiroğlu, 2012: 84).

2.7. 1990-1999 Dönemi

1984-1989 yılları arasında Türkiye ekonomisi bir genişleme sürecine girmiştir. Fakat 1990'a gelindiğinde dış dünyada iki önemli gelişme Türkiye ekonomisini direkt olarak etkilemiştir. Bunlar İran Irak savaşının sona ermesi ve 1990 yılında yaşanan Körfez Krizidir.

Bu iki dış gelişme Türkiye için önemli iki pazarının kaybolmasına neden olmuştur. Türkiye'yi çok yakından ilgilendiren ve etkileyen bu iki gelişmeye ek olarak dünya ekonomisinde de bir daralma süreci yaşanmıştır. Tabii bu olayların yaşanması sonucunda Türkiye'nin ihracatı üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Ülke içinde kamu açıklarının enflasyon üzerinde yarattığı baskı, izlenen kur politikası ve Türkiye'nin ithalata dayalı büyüme dediğimiz yapay ve sınırlı canlanma dönemine girdiği bu dönemde banka, büyük şirket, holding ve hatta KİT'lerin yurtdışından borçlanmasına ve elde ettikleri bu fonlarla yüksek faiz ve kur makasından yararlanmalarına olanak sağlamış, tüm bu açık pozisyonlar 1994 yılında yaşanan krizin nedenlerini oluşturmuştur. Ayrıca 1994 krizini tetikleyen etkenlerden bir diğeri de ülke içinde yaşanan 1985 yılından itibaren kontrolden çıkmaya başlayan ve 1990 yılından itibaren de hızla yükselen enflasyon oranıdır. Türkiye'de yaşanan kronik enflasyonist süreç bir yandan ekonomideki belirsizliği arttırıp gelir dağılımı üzerinde olumsuz etki yaparken, diğer taraftan asıl ortaya çıkış sebebi olan kamu açıklarının katlanarak artmasına neden olmuştur (Eroğlu, 2007). Dolayısıyla bu olaylar 1994 krizine götüren ortamı hazırlamış ve Nisan ayında ekonomik tedbirlerin alınması kaçınılmaz kılmıştır.

1994 yılında ekonomik krize giren Türkiye, 5 Nisan 1994 yılında alınan istikrar kararıyla birlikte temel bir strateji belirlemiştir. Bu strateji, kısa dönemde bozulan makroekonomik dengelerin yeniden istikrara kavuşturulmasıdır. Bu çerçevede enflasyonun düşürülmesi, Türk Lirasına yeniden istikrar kazandırılması, ihracatın arttırılması ve bozulan kamu dengelerinin yeniden sağlanması amaçlanmıştır (Emiroğlu, 2012: 90).

5 Nisan kararının en dikkat çekici bir sonucu olarak Türkiye'nin tekrar IMF'ye bağımlısı olmasını gösterebiliriz. Bu süreçte faizleri düşürmeye çalışan hükümet, o tarihe kadar hiçbir Cumhuriyet hükümetinin vermek zorunda kalmadığı faizlerle borç almak durumunda kalmıştır. Ve bu bağlamda 26 Ocak 1994 yılında TL yaklaşık %14 oranında devalüe edilmiş ve bu devalüasyonu 1 Mart ve 17 Mart tarihlerindeki iki devalüasyon takip etmiştir. Bu gerçekleştirilen yüksek devalüasyonun etkisiyle her ne kadar ihracatta bir artış ve ithalatta bir yavaşlama görülmüşse de 1996'da eğilim tekrar değişmiş ve dış ticaret açığı olağanüstü boyutlara ulaşmıştır. Öte yandan 1995-1997 yılları arasında kısa vadeli borçlanma ile finanse edilen ve bavul ticaretinden yararlanan yüksek oranlı bir büyüme performansı gerçekleştirilmiştir. 5 Nisan Kararları genel olarak değerlendirildiğinde kısa vadeli hedeflere ulaşılmış fakat orta ve uzun vadeli hedefler gerçekleştirilememiştir. Bunun başlıca sebebi olarak düşürülen reel ücretler nedeniyle sosyal çalkantıların artması ve koalisyon hükümetinin bozularak genel seçime gidilmek zorunda kalınmasıdır. Ayrıca başta kamu kesimi borçlanma gereği olmak üzere krize yol açan pek çok sorun alınan bu kararlarla çözülememiş ve Türkiye ekonomisi istikrarsız bir yol almaya devam etmiştir (Dikkaya ve Özyakışır, 2008: 150-151).

1995 yılından sonra Türkiye'nin dış ticaretini doğrudan etkileyen küresel ve bölgesel ölçekte iki önemli gelişme olmuştur. Birincisi, ülkemizin de taraf olduğu Uruguay Turu Nihai Senedinin 1 Ocak 1995 tarihinde yürürlüğe girmesiyle; GATT'ın yerini Dünya Ticaret Örgütü almıştır. İkincisi, Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği kurulmuştur. Bu çerçevede, uluslararası kurallara uygun olarak 1995 yılında Dahilde ve Hariçte İşleme Rejimi, İhracata Yönelik Devlet Yardımları ve Eximbank'ın Kredi, Garanti ve Sigorta gibi destekleme sistemleri uygulamaya konulmuştur (Ateşoğlu, 2003: 19).

Dahilde işleme rejimiyle dünya piyasa fiyatlarından hammadde temin etmek suretiyle ihracatı arttırmak, ihraç ürünlerine uluslararası piyasalarda rekabet gücü kazandırmak, ihraç pazarlarını geliştirmek ve ihraç ürünlerini çeşitlendirmek amacıyla hazırlanmıştır (T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2014).

1996 yılında Gümrük Birliğine girilmesiyle birlikte ithalattaki artışlar hızlanmıştır. Türkiye'nin Gümrük Birliğinden doğan yükümlülüklerini yerine getirmesine karşılık AB'nin çeşitli nedenlerle yükümlülüklerini yerine getirmemesi, Avrupa'da yaşanan ekonomik durgunluk, yaşanan savaşın kara taşımacılığını

olumsuz yönde etkilemesi, tarımsal ürün ihracında artan rekabet gibi unsurların etkisiyle ihracat artışı umulanın altında kalmıştır (Sezgin, 2009: 182).

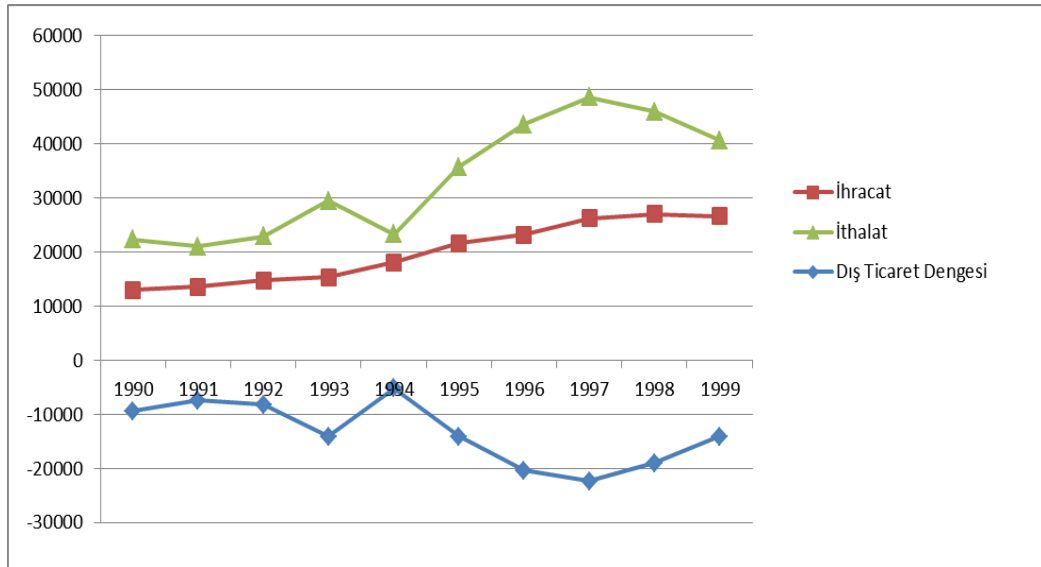
1989 yılında vergi iadeleri gibi doğrudan teşviklerin kaldırılması ve TL'nin reel olarak değer kazanması gibi etmenler ihracatın önceki yıllardaki gibi gelişmesini sürdürememesine neden olmuştur. Ayrıca 1990 yılının ikinci yarısından itibaren başlayan Körfez Krizi'nin özellikle Orta Doğu ülkelerinde yarattığı durgunluk ihracatımızın gelişmesini engellemiştir. Dolayısıyla bu durum 1990-1993 döneminde ihracatımızın artış hızında yavaşlamaya sebep olmuştur (Parasız, 2003: 523-524). 1994 yılında yapılan yüksek oranlı devalüasyon ve uygulanan ekonomi politikaları, uluslararası piyasalardaki rekabet gücümüzü olumlu yönde etkileyerek ihracatımızın %18 aratarak 18,1 milyar dolara yükselmesine yardımcı olmuştur. 1994 yılı başlarında, TL'nin %60 dolaylarında devalüe edilmesi ihracatı özendirmiş, iç piyasada talep azalınca dış piyasaya yönelim başlamıştır. 1994 yılında alınan 5 Nisan kararları neticesinde döviz kurlarında ve faiz oranlarında denge sağlanmış, kamu borçlanması geçen yıla göre düşürülmüş, ihracatta- ithalatta kayda değer gelişmeler meydana gelmiştir. 1994 mali kriz sonucunda reel döviz kuru önemli bir artış göstermiş, buna bağlı olarak ithalat hızla düşmüş, ihracatta beklendiği üzere gecikmeli olarak artmıştır (Yavuz, 2010: 71). Bu durum 1995 yılında da devam etmiş, TL'nin 1995 yılında sonra tekrar değerlenmeye başlaması, iç talebin canlanması ve dış pazardaki görece daralma nedeniyle ihracat artış hızında yavaşlama görülmüştür. Gümrük Birliği ile ihracatın artırılması hedeflenmiştir fakat 1996 yılının ilk yarısında beklenen ölçüde bir artış gerçekleşmemiştir. 1997 yılında ihracat performansında yavaş bir gelişme görülmektedir. Bunun sebebi olarak dış talepteki yetersizlikten çok, ihracatı arttırmaya yönelik çabaların önceki yıllara göre azalmasından kaynaklanmaktadır (Parasız, 2003: 524). 1997 yılı ile 1998 yılı karşılaştığımızda ihracat artış oranı %2,7 gibi küçük bir oranla arttığı, miktarın ise 26 milyar 974 milyon dolar olarak gerçekleştirildiği görülmektedir (Emiroğlu, 2012: 93). Artış hızının düşmesinde, küresel krizin 1998 yılı Ağustos ayında Rusya'ya sıçramasının etkisi büyüktür. Dolayısıyla dünya talebindeki daralma, dünya mal fiyatlarında gözlenen düşme sonucu ülkemiz dış ticareti önemli ölçüde etkilenmiş ve 1998 yılında ihracatımız artarak 27 milyar dolar olmuştur (Uygar, 2011).

İthalat değerlerine baktığımızda ise 1994 yılında bir önceki yıla göre %20,9 oranında gerileyerek 23,3 milyar dolar olan ithalat 1995 yılında iç talepteki canlılığa bağlı olarak %53,5 oranında artarak 37,5 milyar dolara yükselmiştir. 1996 yılında

GB'ye girilmesiyle ithalat %22,7 oranında artmıştır. GB'nin yaratmış olduğu ek ithalat talebinin etkisini yitirmesi ve yılın son aylarında iç talepteki daralma sonucu 1997 yılında ithalattaki artış yavaşlamış ve %11,5 artarak 48,7 milyar dolar olmuştur. 1998 yılında iç talep daralmasıyla ithalatta bir düşüş gerçekleşmiş, 1999 yılında %7,3 oranında gerileyerek 35,2 milyar dolar olmuştur (Parasız, 2003: 523-524).

1991-1998 döneminde ihracattaki toplam artış %98,4 ve yıllık ortalama artış %14 olmuştur. Bu dönemde ithalat daha hızlı artmaya devam ettiğinden ihracatın ithalatı karşılama oranı 1991-1998 döneminde %60,1 olarak gerçekleşmiş ve dış ticaret açığı büyümüştür. 1993 yılı, dış ticaret açığının 14 milyar doları aştığı ve ihracatın ithalatı karşılama oranının %52,2 ile 1980 sonrası dönemdeki en düşük düzeye indiği bir yıldır (Şahin, 2002: 367).

Grafik 7: Türkiye'nin Dış Ticareti 1990–1999 Yılları (Milyon \$)

Kaynak: Grafikler tarafımızca hazırlanmıştır. Veriler, Türkiye İstatistik Kurumundan alınmıştır.

1990 yılında patlak veren körfez krizinin etkisiyle Ortadoğu ülkelerindeki durgunluğun yaşanması, ülkemizde yaşanan yüksek enflasyon, kamu açıkları, artan iç ve dış faktörler, 1994 krizinin yaşanmasına sebep olmuş, dolayısıyla bu durumlar ihracatımızda 1990-1993 yılları arası bir yavaşlamanın görülmesine sebep olmuştur. 1994 ekonomik krizinden sonra yüksek oranlı devalüasyon ve uygulanan ekonomi politikaları ihracatımızın artmasına yardımcı olmuştur. Grafikte görüldüğü gibi ithalattaki durum bu şekilde olmamış, 1994 yılından sonraki artışlar dış ticaret açığını daha da artırmıştır.

Ekonomi 1999 yılının sonuna doğru ekonomik açıdan son derecede karamsar bir görünüm içine girmiştir. 1999 yılında 17 Ağustos Marmara Depremi gerçekleşmiş, bu durum hem ekonomik hem sosyal açıdan büyük sıkıntılar yaşanan bir yıl olmuştur. Deprem bölgesinin ülkemizin en önemli sanayi ve ticaret bölgesi olması, depremin etkilerinin daha fazla hissedilmesine neden olmuştur. Deprem nedeniyle iç talebin büyük oranda gerilemesi ve binlerce işyerinin zarar görmesi neticesinde Cumhuriyet tarihinin en büyük çaplı küçülmelerinden biri gerçekleşmiştir (Sezen, 2008: 36). 17 Ağustos 1999 tarihinde ve daha sonra yaşanan depremlerin sonucunda %6,1 oranında daralan ülkemiz ekonomisi ihracatımızı da olumsuz yönde etkilemiş olup, 1989 yılından itibaren sürekli artış gösteren ihracatımız 1999 yılında 26,5 milyar dolara gerilemiştir. Ayrıca bütçe açıkları büyümüş, enflasyon (TEFE) %70 seviyelerine ulaşmış ve taşınmaz noktaya gelmiştir. Yaklaşık otuz yıldır iki haneli yüksek enflasyon yaşayan Türkiye'nin bu yapısı artık sürdürülemez bir noktaya doğru hızla ilerlemeye yoluna girmiştir. Bundan sonraki aşama hiperenflasyona geçiş aşaması olarak görünmeye başlamıştır (Eğilmez ve Kumcu, 2001: 384).

2.8. 2000-2013 Dönemi

Bu dönemde kamu kesimi borç yükü sürdürülemez boyutlara ulaşmış, kamu tasarruf ve yatırım yapamaz hale gelmiş, özel kesim reel ücreti sektörler yerine spekülasyon rantiyer tipi birikim alanlarına yönelmiş, işgücü piyasalarında kayıt dışı istihdam artmış ve gelir dağılımında bozulmalar meydana gelmiştir. Bu dönemde enflasyonu düşürmek ve kamunun mali performansını artırmak için 9 Aralık 1999 yılında IMF'ye niyet mektubu sunulmuş, Ocak 2000'den itibaren üç yıl süreyle yeni bir Stand-By Düzenlemesine gidilmiştir. 2000 yılı başında "Kura Dayalı Enflasyonla Mücadele Programı" yürürlüğe konulmuştur. Bu programla 2002 yılının sonuna kadar enflasyonu tek haneli rakamlara düşürmeyi, reel faiz oranlarını indirmeyi ve böylece ülkenin uzun vadeli büyüme potansiyelini geliştirecek şekilde istikrarlı bir makroekonomik ortam yaratmayı hedeflemiştir. Döviz kuruna dayalı istikrar programı ile bir buçuk yıl boyunca döviz kuru sepetinin değeri 2000 yılına kadar %20 olacağı ilan edilmiş, daha sonrada döviz kurlarının aşamalı olarak genişleyen bir bant içinde dalgalanmaya bırakılacağı açıklanmıştır. Uygulanan programın kura dayalı olması ve bu çerçevede enflasyon hedefi ile uyumlu döviz kuru sepetinin bir buçuk yıllık dönem için önceden açıklanması katılık yaratmıştır. Programın

uygulama aşamasında TL'nin yabancı paralar karşısında değerlenmesi ile cari açık hızla büyümüş ve kontrol altına alınamamıştır (Türcan Özşuca, 2013: 132).

Program çerçevesindeki yapısal düzenlemeler zamanında yerine getirilmediğinden güven kaybı oluşmuş, dış kredilerin ertelenmesi ve bankacılık kesiminin kırılğan yapısından dolayı Kasım 2000 krizi yaşanmıştır. Türkiye bu tarihi kara Çarşamba olarak adlandırmış ve bu kriz sonucunda 13 banka ve çok sayıda aracı kurum batmıştır. Ortaya çıkan bu sorunlara rağmen programın sürdürülmeye çalışılması Şubat 2001'de ekonomiyi daha ağır bir finansal krizle karşı karşıya bırakmıştır. Bu kriz sonucunda Kasım ayından sonra artan mali kırılğanlığın da etkisiyle doğrudan yerli paraya karşı bir saldırı başlamıştır. Spekülatif saldırının yaklaşık beş milyar dolar rezerv kaybına yol açması sonucu, borsa hızla düşmüş ve krizin önlenmesi amacıyla TCMB 22 Şubatta döviz kurlarının dalgalanmaya bırakıldığını ilan etmiştir (Şiriner ve Doğru, 2006: 165-166) (Türcan Özşuca, 2013: 132).

Dalgalı kura geçilmesiyle birlikte TL, yabancı para birimleri karşısında hızla değer kaybetmeye başlamıştır. Dolayısıyla ekonomide dolarizasyon fazlalaşmıştır. Döviz fiyatlarındaki bu durum iç talebin daralmasına sebebiyet vermiştir. Bu büyük ölçekli devalüasyon ve iç talepteki azalış ekonominin tüm sektörlerindeki gelişmeleri etkilerken ihracat sektöründe düşüş yaşanmasının önüne geçmiş, ithalatı da ciddi ölçekte daraltmıştır. Yaşanan iki kriz sebebiyle Türkiye itibar kaybetmiş, uluslararası derecelendirme kuruluşları Türkiye'nin kredi notunu düşürmüştür.

Bu gelişmelere paralel olarak bankaların reel sektöre açtığı kredilerin faizleri önemli ölçüde artarken gerçek değerlerinde de daralma görülmüştür. Kamu harcamalarında ciddi sıkıntıya gidilmiştir. Bütün bunların bileşik etkisi ile 2001 yılında ekonomi yüzde 5,7 ölçeğinde daralmıştır (Uluğbay, 2011).

2000-2001 yıllarında Türkiye'de çıkan finansal kriz; başta bankacılık sektörü olmak üzere, kamu ve özel sektörü derinden etkilemiştir. Krizin etkilerini ortadan kaldırmak amacı ile hükümet tarafından Nisan 2002'de Derviş Planı olarak da bilinen ve 2000 yılı enflasyonu düşürme programının devamı olarak 3 Mayıs 2001 tarihinde "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" uygulanmaya konulmuştur. Yeni kurun çıpası döviz kuru yerine enflasyon hedeflemesidir (Şiriner ve Doğru, 2006: 166). Bu programın asıl amacı ekonominin yeniden yapılandırılması ve sürdürülebilir büyümenin sağlanmasıdır (Karaarslan, 2014).

Bu program kamu maliyesi, gelirler politikası, özelleştirme, bankacılık, para

politikası ve acil yasal düzenlemeler çerçevesinde bir dizi tedbiri içermektedir. Kasım ve Şubat krizinin mali piyasalarda, özellikle bankacılık kesiminde yarattığı olumsuz gelişmeler dikkate alınarak paket üç aşamalı olarak belirlenmiştir.

*Birinci olarak krizin başladığı yer olarak görülen finansal kesimde durum kontrol altına alınacak ve güven ortamı sağlanacaktır.

*İkinci aşamada dış ödemeler sorununu ve dış açığı gidermek, enflasyonu düşürmek ve istikrarı sağlamak için IMF ile bir stand by anlaşması eşliğinde yeni hedefler ve politikalar açıklanacaktır.

* Üçüncü aşamada da, yapısal değişimi amaçlayan uygulamalarla büyüme hızı yükseltilecektir (Eroğlu, 2007).

Açıklanan aşamalardan da yola çıkarak programın temel amacının, kur rejiminin bırakılması neticesinde ortaya çıkan istikrarsızlığın giderilmesi ve güven bunalımının hızla ortadan kaldırılması için gerekli kamu yönetiminin oluşturulması ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapının oluşturulması ile bu altyapının sürekliliğinin sağlanması olduğunu söylemek mümkündür (Kol ve Karaçor 2012: 388).

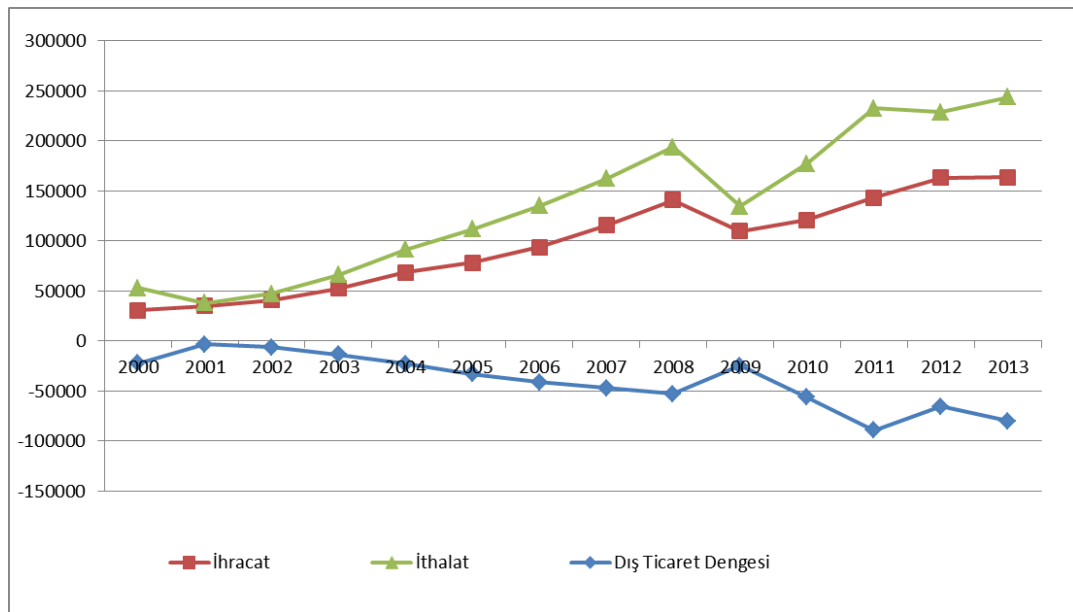
2000 yılı programı ile karşılaştırıldığında yeni programın genel stratejisi değişmemiş olmakla birlikte, stratejik önem taşıyan öncelikler yer değiştirmiş, enflasyonla mücadelenin önemi gerilemiş ve mali istikrarın sağlanması daha öncelikli bir konu haline gelmiştir. Programın yasal ve yapısal düzenlemeler ile ilgili yönleri de enflasyonla mücadelenin önüne geçmiştir (Yapar Saçık, 2009).

2002 yılı gerek dünya gerekse Türkiye ekonomisi ihracatında ciddi düzelmelerin ve artışların sağlandığı bir yıl olmuştur. İhracatımızın başarılı bir performans gerçekleştirerek bir önceki yıla göre %15 artarak 36 milyar dolara ulaşmıştır. Bu uygulanan ekonomik istikrar politikasının makroekonomik dengeler üzerindeki etkilerinin ihracata etkisi olarak da yorumlanabilir (Sezen, 2008: 38). 2002 yılı ülkemiz ekonomisi açısından 2001 yılındaki küresel daralmanın olumsuz etkilerini göz ardı edici toparlanma yılı olmuştur (Yavuz, 2010: 87).

2003 yılına gelindiğinde, TL yüksek oranda değer kazanmıştır. TL'nin bu dönemde değerli olmasına rağmen ihracatta artışlar devam etmiştir. İhracattaki artışın devam etmesinin nedeni (Büyükdere, 2011): 2002 yılı dünya ekonomisindeki durgunluğa bağlı olarak dış talepte meydana gelen azalmalara rağmen yurt içi talepteki artışın sınırlı kalması nedeniyle reel sektörün yurt dışına yönelmesi, mevcut pazar imkânlarını kaybetmemek amacıyla yüksek fiyat kırımlarının gerçekleşmesi,

durgun piyasalardan daha dinamik pazarlara yönelimler, Euro'nun Dolar karşısında değer kazanması nedeniyle ihracatta belirgin artışın olduğu görülmektedir (Yavuz, 2010: 87). 2004 yılı ihracat artışı, 2003 yılı ile aynı nedenlerden kaynaklanmıştır (Büyükdere, 2011). Ancak daha önceki yıllarda oluşan iç talepteki durgunluk etkisini kaybetmeye başlayınca ithalatta da artış meydana gelmiş, dış açık bir önceki yıla göre artmıştır (Sezen, 2008: 38).

Grafik 8: Türkiye'nin Dış Ticareti 2000–2013 Yılları (Milyon \$)

Kaynak: Grafikler tarafımızca hazırlanmıştır. Veriler, Türkiye İstatistik Kurumundan alınmıştır.

2000 yılında reel kurların, faiz oranlarının gerisinde kalması sonucu ithal mallarının fiyatları göreceli olarak düşmüş ve bu dönemde ithalat patlaması gerçekleşmiştir. 2001 krizi nedeniyle ihracat ve ithalat değerlerinde bir daralma gerçekleşmiş, 2002 yılında 2001 yılını telafi edici görece bir toparlanma yılı olmuştur. Ekonomideki iyileşme 2003 yılında da devam etmiştir. 2003 yılından 2008 yılına kadar ihracatta artış gözlenmiştir. Küresel krizin etkisiyle ihracatta 2008 yılında bir düşüş gerçekleşmiş ve 2009 yılından itibaren toparlanma başlamış ve artış göstermeye devam etmiştir. İthalat değerleri ise 2008 yılında 200 milyar dolar seviyelerine kadar yükselmiş, 2008 sonrası hızlı bir düşüş gerçekleşmiş ve 2009 yılından itibaren ihracat değerlerine göre daha fazla artış göstererek dış ticaret açığının artmasına sebep olmuştur.

2000 yılında dünya hasılası ve ticaretinde çok olumlu gelişmeler yaşanmasına

rağmen, uluslararası piyasalarda €/ \$ paritesinde € aleyhine yaşanan gelişmeler ve ham petrol fiyatlarında gözlenen yüksek artışın maliyetleri arttırıcı etkisi gibi dışsal faktörlerden kaynaklanan gelişmeler ihracatta beklenen artışın gerçekleştirilmesi engellenmiştir. Ayrıca 2000 yılında uygulanan sabit kur politikası nedeniyle TL'nin; € ve \$ karşısında değerlenmesine sebep olmuştur. Bu durum Türk ihracatçısını dış piyasaya oranla daha avantajlı hale gelen ve azda olsa canlanan iç piyasaya yönelmesine neden olmuştur. Dolayısıyla ihracat artış oranları yüksek değerli TL nedeniyle düşük miktarlarda olmuştur. 2000 yılı ihracatımız %4,5 oranında artış değeri ile 27,774 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (ekodialog.com/, Erişim Tarihi: 10.03.2014).

İç piyasadaki daralma ve gerçekleştirilen devalüasyon sonucu ortaya çıkan kur avantajı, 2001 yılında dış pazarlara daha fazla yönelmenin ve ihracatın ivme kazanmasının temel gerekçesini oluşturmuştur. 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonucu ithalatta ciddi bir düşüş gerçekleşmiştir. Bu düşüşün sebebi olarak özellikle yerli paranın devalüe edilmesi ve böylece aşırı değerlenmiş kurun, ithalatı düşürüp ihracatı arttırması gösterilebilir. 2000 yılında 27774,9 milyon dolar olan ihracat 2001 yılında 31334,2 milyon dolara yükselirken, ithalat değerleri sırayla 54502,8 milyon dolardan 41399,1 milyon dolara gerilemiştir (Akbulut, 2009: 28) (Öztürk ve Özyakışır, 2005).

2001 ekonomik krizi ardından ihracatta ciddi oranda artış gerçekleşmiştir. Kriz sonrasında TL'nin büyük oranda devalüe edilmesi ile daralan iç talep sonucunda, firmalar krizden çıkış yolu olarak ihracata yönelmiş, bunun sonucunda ihracat 2001 yılında 2000 yılına göre %12,8 oranında artmış ve 31,3 milyar dolar olmuştur. Bu artış 2002 de de devam etmiş, ihracat artışının sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması amacıyla İhracat Stratejik Planı, 2004 yılı Ocak ayı itibariyle yürürlüğe konulmuştur. 2005 yılında sanayi malları ihracatındaki artış %84,8 oranına ulaşmış ve toplam ihracat 73,5 milyar dolara ulaşmıştır. Stratejik planın uygulanmasıyla 2007 yılında ihracat 107,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılında ise ihracat 132 milyar dolar olmuş, dünya ihracatı içerisindeki payı %1,1'e yükselmiştir (Takım, 2010: 8). 2002-2007 yılları arasında kalan dönemde süreklilik arz eden bir büyüme sürecine girmiş olan Türkiye ekonomisi, bu dönemde yıllık ortalama %6,8 oranında büyümüştür. Fakat 2007 sonu ile başlayan global finansal kriz bütün dünya ülkelerini etkilediği gibi Türkiye'nin ihracat rakamlarını da olumsuz etkilemiştir. Öncelikle dış dünyadaki talep azalışı, Türkiye'nin ihracatını 30

milyar dolar kadar azaltmış, bu da ihracata dönük çalışan sanayileri vurmuş, işsizliği de arttırmıştır. İhracat fiyatları düşerken, maliyetlerin artması (emek ücreti hariç) üretimi vurmuştu. İhracatta 2008 yılında ortalama %23,1'lik bir artış gerçekleşmesine rağmen, krizin de olumsuz etkilerinin hissedilmeye başlaması ile birlikte 2009 yılı sonunda ihracatta %22,6 oranında bir daralma gerçekleşmiş ve ihracat 102,6 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. Küresel kriz nedeniyle 2009 yılında ihracatta gözlenen bu düşüş, 2010 yılında toparlanmış ve 113 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Ancak bu noktada, ihracattaki büyümenin ithalata olan bağımlılığı kronik bir sorun haline gelmekteydi. Üretim ve özellikle ihraç malları üretimi çok yüksek oranda ithal girdi ile üretiliyordu; yani yerli katma değer çok cılızdı. İhracatın ithalatı karşılama oranı 2010 yılında, 2001-2010 dönemi arasında en düşük seviye olan %61,4'e kadar gerilemişti. 2010 yılında ithalatta %31,7 oranında bir artış gerçekleşmiş ve bu dış ticaret dengesinin 71 milyar dolar civarında açık vermesine neden olmuştur (Turgut, 2013: 64).

Küresel kriz sonrası, 2009 yılının İkinci yarısından itibaren ihracat artış hızında ciddi bir biçimde toparlanma gözlenmiştir. 2012 yılının son çeyreğinde başlayan ihracat artış hızındaki azalma, 2013 yılının son çeyreğinde negatife dönmüştür. 2009 yılının dördüncü çeyreğinde başlayan hızlı büyüme eğilimine paralel bir şekilde, ithalatın büyüme hızında da ciddi bir artış gözlenmiş ve bu artış 2011 yılının ilk yarısına kadar devam etmiştir. 2011 yılının ikinci yarısında başlayan ekonomik yavaşlama neticesinde, ekonomik aktiviteye ve yatırım talebine bağlı olarak ithalatın artış hızında azalma gözlenmiş ve 2012 yılının ilk yarısında ithalattaki azalan artış yerini küçülmeye bırakmıştır (Tusiad, 2014). 2013 yılında ise ihracatımız bir önceki yıla göre 665,2 milyon dolarlık bir azalışla 151796,5 milyon dolar olarak gerçekleşmiş, ithalat ise bir önceki yıla göre 15105,5 milyon dolarlık bir artışla 251650,6 milyona yükselmiştir. Dolayısıyla dış ticaret açığı 2013 yılında 99854,1 olarak gerçekleşmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN İHRACATININ YAPISI

1980-2013 yılları arasında ihracatta 50 kattan fazla bir büyüme yaşanmıştır. İhracatın bu denli artışını şüphesiz 24 Ocak 1980 kararlarıyla alınan, ihracata dayalı büyüme stratejisine bağlamak mümkündür. Ayrıca bu ihracat artışının sağlanmasında, ihraç ürünleri sübvansiyonuna verilen önemin artması, özel sektör yatırımlarının ihtiyaç duyduğu altyapının önemli ölçüde gerçekleştirilmesinin ve küreselleşme sürecinde gümrük vergileri ile kotaların hafifletilmesinin de büyük etkisi olmuştur (Eren, 2006: 192). İhracattaki artışa ürün ve pazar çeşitlenmesi de eşlik etmiş, Türk dış ticaretinin bileşimi ve hitap edilen pazarlar önemli oranda genişlemiştir.

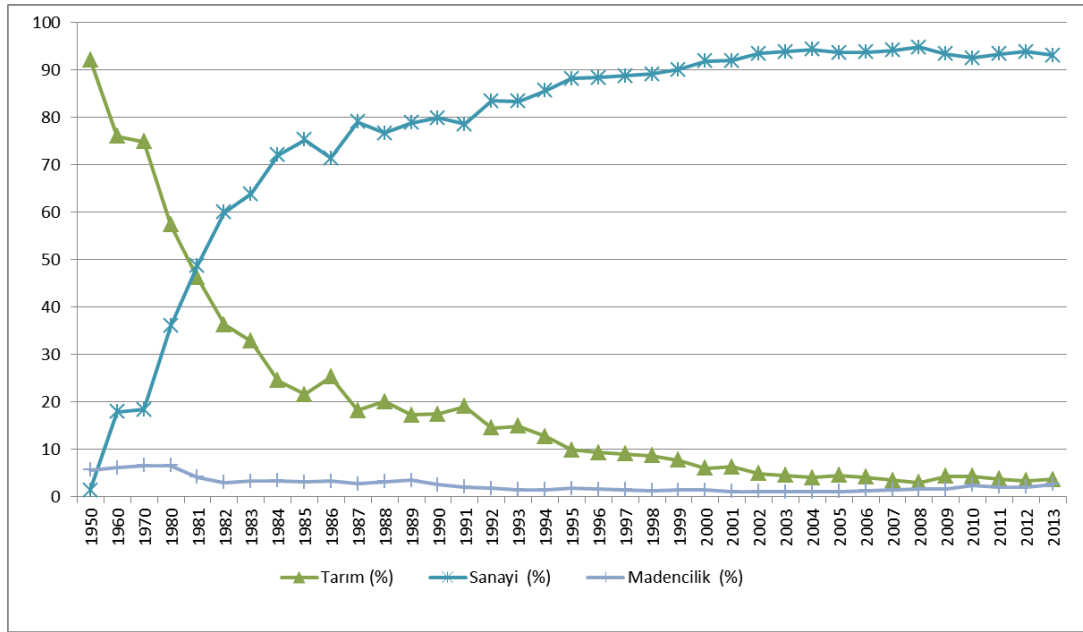
İhracatın yapısı, ihracatın içerdiği maddeleri, bu maddelerin ait olduğu sektörleri ve yapıldıkları ülkelere göre dağılımı konu almaktadır. Bu bölümde Türkiye ihracatının sektörel ve bölgesel yapısına ve ihracatın ithalata bağımlılığına yer verilecektir.

3.1. Türkiye İhracatının Sektörel Yapısı ve Gelişimi

1950-1980 yılları arasında tabloda da görüldüğü gibi Türkiye’nin ihracatında en önemli sektör tarım sektörüdür. 1950 yıllarında tarım sektörünün toplam ihracat içindeki payı %92,2, madencilik payı %5,6, sanayinin payı ise %1,4 olarak gerçekleşmiştir. 1980 yılından sonra ise bu durum değişmiş ve toplam ihracattaki tarım sektörünün payı istikrarlı bir şekilde düşüş yaşamaya başlamış, sanayi sektörünün payında ise hızlı bir artış görülmüştür. Sanayi sektöründeki bu hızlı artışın nedeni olarak Türkiye ekonomisinde uygulamaya konulan 24 Ocak 1980 kararlarını gösterebiliriz. Bu kararlar dünya pazarlarında rekabet gücümüzün yüksek olduğu sektörlerin desteklenmesi hedeflenmiş ve bu hedef sonucunda ihracatın yapısı, tarımsal ürünlerden sanayi ürünlerine kaymıştır. Tabloda da görüldüğü gibi 1981 yılında sanayi sektörünün toplam ihracat içindeki payı bir önceki yıla göre %12,8 artış göstererek %48,8’e yükselmiş, tarım sektörü ise %11,2’lik bir düşüşle %46,2’ye düşmüş ve madencilik payı da % 2,5’lik bir azalmayla %4,1 olarak gerçekleşmiştir.

1980 yılından sonra madencilik ve tarım sektörünün toplam ihracat içindeki payı düşerken sanayi sektörünün payı devamlı artış göstermiştir. 1985 yılında sanayi sektörünün payı %75,3, 1995 yılında %88,2, 2005 yılında %93,7 ve 2013 yılında %93,9 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 9: Yıllar İtibariyle İhracatın Sektörel Dağılımı (%)

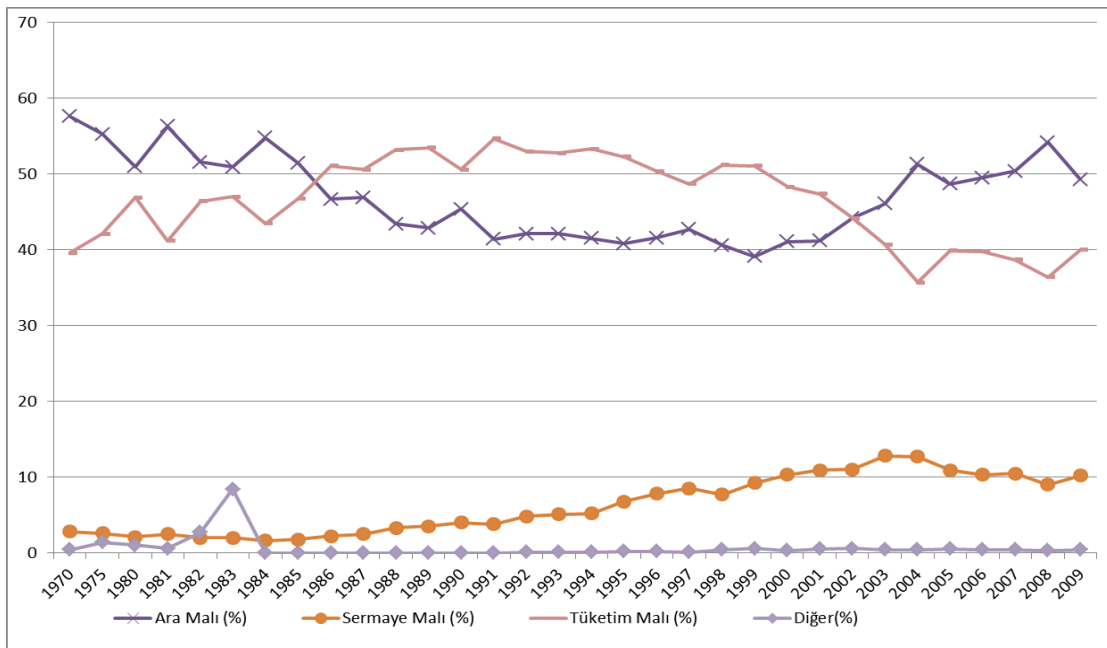
Kaynak: Grafikler tarafımızca hazırlanmıştır. Veriler, Türkiye İstatistik Kurumundan alınmıştır.

Yukarıdaki grafiği incelediğimizde 1950 yılından 1980'li yıllara kadar toplam ihracat içindeki tarım ürünlerinin payı, sanayi ürünlerinin payına göre daha fazla oranda gerçekleşmiştir. 1980 yılı itibariyle sanayi ürün ihracatının toplam ihracat içindeki payında yüksek oranlı artışlar gerçekleşmiş ve tarım ürünlerinin toplam ihracat içindeki payının da azalması ile sanayi ürünleri ihracatı tarım ürünleri ihracatının üzerinde değerler almasına sebep olmuştur. 1980 yılından 2013 yılına kadar toplam ihracat içindeki sanayi ürünlerinin payı %100'e yakın bir artış yakalarken, tarım ürünleri payında %0-10 arası değerlere kadar düşüş gerçekleşmiştir. Toplam ihracat içindeki madencilik paylarına baktığımızda ise 1950 ile 1980 yılları arasında diğer yıllara kıyasla %2-3 oran daha fazla gerçekleşmiş, 1980 sonrasında günümüze %2-2,5 civarında oranlar gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin toplam ihracatının ana mal grupları itibariyle dağılımını incelediğimizde ara malının toplam ihracat içindeki payı söz konusu yıllar içerisinde azalan bir eğilim izlediği görülmektedir. 1970'li yıllarda ara malının toplam ihracat

içindeki payı %67,8, sermaye malının payı %0,2, tüketim malının payı %31,9 ve %1,7'lik payla diğer mallar yer almaktadır. Tabloda da görüldüğü üzere ara malının ihracat içindeki payı 1980 yılında %52,5, 1990 yılında %46,7, 2000 yılında %41,6 ve 2013 yılında %49,3 olarak gerçekleşmiştir. Ele alınan bu dönemler arasında tüketim malının payında pek değişiklik görülmezken ara malı ihracatının toplam ihracattaki payında azalma görülmüş bu azalma da sermaye malının toplam ihracattaki payının artmasıyla gerçekleşmiştir.

Grafik 10: Türkiye'nin İhracatının Ana Mal Grupları İtibariyle Dağılımı (%)

Kaynak: Grafikler tarafımızca hazırlanmıştır. Veriler, TÜİK ve TCMB'dan alınmıştır.

Grafiği incelediğimizde 1970 yılından 2009 yılına kadar Türkiye'nin ihrac ettiği ana mal gruplarının toplam ihracat içindeki yüzde dağılımını görmekteyiz. Grafikte de görüldüğü gibi Türkiye'nin en fazla ihrac ettiği mal grupları ara malı ve tüketim malıdır. Ara ve tüketim mallarının ihracat içindeki yüzde paylarında sürekli artışlar azalışlar gerçekleşirken sermaye mallarında istikrarlı bir artış gözlenmektedir. 1985 yılına kadar ara malı ihracatının toplam ihracat içindeki payı, tüketim malının toplam ihracat içindeki payının üzerinde yer alırken, 1985 yılı sonrasında ara malı ihracatının payında bir düşüş gerçekleşmiş ve 2002 yılına kadar tüketim malının toplam ihracat içindeki payı, ara malının toplam ihracat içindeki payının üzerinde yer almıştır. Bu durum 2002 yılından sonra tekrar değişmiş ve ara malı ihracatının toplam ihracat içindeki payında artış gerçekleşmiştir.

3.2. Türkiye'nin İhracatının Pazar Yapısı

Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı 20 ülkeye yer verilmiştir. Tabloda Türkiye'nin ihracatında %20 seviyelerinden %10 seviyelerine kadar düşmesine rağmen en önemli yere sahip olan ülkenin Almanya olduğu görülmektedir. 1980'li yıllarda birinci sırada Almanya yer alırken, %7,5 oranla İtalya, %5,6 oranla Fransa, %4,6 oranla Irak ve %4,4 ile ABD, Almanya'yı sırayla takip etmişlerdir. 2000 yılında Almanya %18,7 payla ihracatımızda yine birinci sırayı alırken, ABD'nin payında %6,9 oranında bir artışla %11,3 payla ikinci sıraya yerleşmiştir. İngiltere %7,3 ile üçüncü, %6,4 ile İtalya dördüncü ve %6 oranla Fransa beşinci sıraya yerleşmiştir.

Tabloda dikkat çeken bir durum olarak 1975 yıllarında Irak ve İran'a yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki değeri 82,3 milyon dolar iken, 1985 yılında bu değer 2040,3 milyon değere yükselmiştir. Yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payının % 5,9'dan %25,7'ye yükseldiğini tabloda görmekteyiz. Bu artıştaki neden olarak 1980 yılında yaşanan İran-Irak savaşını gösterebiliriz. Bu ülkeler savaşın ilk yıllarında artan tüketim malları ihtiyaçların, tarafsız bir politika izleyen ve sınır komşuları olması nedeniyle ulaştırma avantajına sahip bulunan Türkiye'den temin etme yoluna gitmişlerdir (Şahin, 2002: 376).

Tabloda bir başka dikkat çeken durum 1995 yıllarında %5,7 ile üçüncü sırada yer alan Rusya'nın 2000 yıllarında %2,3 payla dokuzuncu sıraya düştüğü görülmektedir. Bu hızlı düşüşteki etken kuşkusuz 1998 yılında gerçekleşen Rusya Krizidir. Ayrıca 1996 yılında 8,8 milyon dolar olan bavul ticareti 1997 yılında %34 lük bir düşüş yaşayarak 5,8 milyon dolara ve son olarak 1998 yılında Rusya krizi ile %38 küçülerek hacmi 2,2 milyon dolar olan bavul ticaretinin de etkisi vardır (Capital.com, 2014). Rusya'ya yaptığımız ihracatın içinde 1996 yılında resmi rakamlara göre en az 8-9 milyar dolar olan bavul ticareti 2-3 milyar dolara düşmüştür. Bu düşüşteki temel sebep, Türk iş adamlarının bu ticareti yeteri kadar ciddiye almamaları ve Rusya'nın bu tür ticareti zorlaştırmak için uyguladığı engellemeler ve koyduğu kısıtlamaları söyleyebiliriz (Serin, 2001: 315-316).

Tablo 3: Türkiye'nin En Çok İhracat Yaptığı 20 Ülke (milyon\$) (1970-2000)

Ülkeler	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000
Toplam	588,5	1401,1	2910,1	7958,0	12959,3	21637,0	27774,9
Almanya	117,4	304,9	604,0	1391,0	3063,6	5036,2	5179,8
Irak	5,7	45,2	134,8	961,4	214,5	124,1	829,0
İngiltere	37,7	70,1	104,5	538,7	744,8	1135,7	2036,8
Rusya	-	-	-	-	-	1238,2	643,9
İtalya	39,0	82,1	218,4	502,2	1106,3	1457,0	1789,3
Fransa	39,5	61,9	164,0	215,3	736,8	1033,1	1657,0
ABD	56,2	147,1	127,4	506,0	967,6	1513,8	3135,2
BAE	-	-	2,4	119,5	75,4	188,8	316,0
İspanya	3,9	18,4	28,0	56,4	199,1	354,5	713,5
İran	5,2	37,1	84,8	1078,9	495,5	268,4	235,8
Çin	0,9	1,6	2,0	33,7	37,2	67,0	96,0
Hollanda	21,3	50,8	84,4	213,3	435,4	736,8	874,2
Mısır	3,8	6,4	20,3	141,0	160,1	246,1	375,7
S.Arabistan	0,3	5,6	43,6	430,1	338,4	470,0	386,6
Azerbaycan	-	-	-	-	-	161,3	230,4
Libya	2,3	27,4	60,3	58,8	220,5	238,3	95,5
İsrail	2,7	3,6	7,5	12,4	46,5	239,8	650,1
Romanya	4,0	6,6	71,0	47,0	83,2	302,0	325,8
Belçika	22,0	30,3	55,5	161,8	311,7	451,8	647,1
Ukrayna	-	-	-	-	-	198,5	258,1

Kaynak: Tüik

Tablo 4: Türkiye'nin En Çok İhracat Yaptığı 20 Ülke (%) (1970-2000)

Ülkeler	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Almanya	19,9	21,8	20,8	17,5	23,6	23,3	18,7
Irak	1,0	3,2	4,6	12,1	1,7	0,6	3,0
İngiltere	6,4	5,0	3,6	6,8	5,8	5,3	7,3
Rusya	-	-	-	-	-	5,7	2,3
İtalya	6,6	5,9	7,5	6,3	8,5	6,7	6,4
Fransa	6,7	4,4	5,6	2,7	5,7	4,8	6,0
ABD	9,6	10,5	4,4	6,4	7,5	7,1	11,3
BAE		-	0,1	1,5	0,6	0,9	1,1
İspanya	0,7	1,3	1,0	0,7	1,5	1,6	2,6
İran	0,9	2,7	2,9	13,6	3,8	1,2	0,9
Çin	0,2	0,1	0,1	0,4	0,3	0,3	0,4
Hollanda	3,6	3,6	2,9	2,7	3,4	3,4	3,2
Mısır	0,7	0,5	0,7	1,8	1,1	1,1	1,4
S.Arabistan	0,1	0,4	1,5	5,4	2,6	2,2	1,4
Azerbaycan	-	-	-	-	-	0,8	0,8
Libya	0,4	2,0	2,1	0,7	1,7	1,1	0,3
İsrail	0,5	0,3	0,3	0,2	0,4	1,1	2,3
Romanya	0,7	0,5	2,4	0,6	0,6	1,4	1,2
Belçika	3,7	2,2	1,9	2,0	2,4	2,1	2,3
Ukrayna	-	-	-	-	-	0,9	0,9

Kaynak: Verilerin yüzdelik payları tarafımızca hazırlanmıştır. Veriler, Türkiye İstatistik Kurumundan alınmıştır.

Tabloda 2000’li yıllardan sonra Almanya ve ABD’ye yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki değerinde artış yaşanmasına rağmen, toplam ihracat içindeki payında hızlı bir düşüş gerçekleştiği görülmektedir. 2000-2010 yılları arasında Almanya’dan sonra diğer ülkelere baktığımızda İtalya ve Fransa’ya olan ihracatın toplam ihracat içindeki paylarında düşüş gözlenmektedir. Yine İngiltere’ye yapılan ihracatın değerlerine baktığımızda 2000 yılında 2036,8, 2010 yılında 7235,9 değerine yükselerek yaklaşık 3,5 kat arttığı gözlenmektedir fakat toplam ihracat içindeki payına baktığımızda %7,3 oranından %6,4’e gerilediği görülmektedir. Yine bu yıllar arasında Irak ve İran’a yapılan ihracat değerlerinde ve paylarında artış gözlenmektedir. Irak’a yapılan ihracat 829 milyon dolardan 6036,4 milyona yükseldiği ve payının %3 oranından %5,3’e yükseldiğini görmekteyiz. İran’a yapılan ihracat ise 2000 yılında %0,9 oranından %2,7 ‘ye yükseldiği görülmektedir.

Tablo 5: Türkiye’nin En Çok İhracat Yaptığı 20 Ülke (milyon\$) (2005-2013)

Ülkeler	2005	%	2010	%	2011	%	2012	%	2013	%
Toplam	73476	100	113883	100	134907	100	152462	100	151807	100
Almanya	9455	12,9	11479	10,1	13951	10,4	13124	8,6	13706	9
Irak	2750	3,7	6036	5,3	8310	6,2	10822	7,1	11953	7,9
İngiltere	5917	8,1	7236	6,4	8151	6	8694	5,7	8773	5,8
Rusya	2377	3,2	4628	4,1	5993	4,4	6681	4,4	6965	4,6
İtalya	5617	7,6	6505	5,7	7852	5,8	6373	4,2	6718	4,4
Fransa	3806	5,2	6055	5,3	6806	5	6199	4,1	6378	4,2
ABD	4911	6,7	3763	3,3	4584	3,4	5604	3,7	5636	3,7
BAE	1675	2,3	3333	2,9	3707	2,8	8175	5,4	4966	3,3
İspanya	3011	4,1	356	0,3	3918	2,9	3717	2,4	4335	2,9
İran	913	1,2	3044	2,7	3590	2,7	9922	6,5	4193	2,8
Çin	550	0,7	2269	2	2466	1,8	2833	1,9	3601	2,4
Hollanda	2470	3,3	2461	2,2	3243	2,4	3244	2,1	3538	2,3
Mısır	687	0,9	2251	2	2759	2,1	3679	2,4	3201	2,1
S.Arabistan	962	1,3	2218	2	2764	2,1	3677	2,4	3192	2,1
Azerbaycan	528	0,7	1551	1,4	2064	1,5	2585	1,7	2960	2
Libya	384	0,5	1932	1,7	748	0,6	2139	1,4	2753	1,8
İsrail	1467	2	2080	1,8	2391	1,8	2330	1,5	2650	1,7
Romanya	1785	2,4	2599	2,3	2879	2,1	2495	1,6	2617	1,7
Belçika	1292	1,8	1960	1,7	2451	1,8	2360	1,6	2574	1,7
Ukrayna	821	1,1	1260	1,1	1730	1,3	1829	1,2	2190	1,4

Kaynak: Tüik

İlk vizesiz geçişlerin 19 Aralık 2009 yılında başladığı Libya’da Türkiye’nin 2009 yılındaki ihracatı 1795,0 milyon iken 2010 yılında bu rakam 1932,4 milyona ulaştı (Memurlar.net, 2014). Arap Baharı’nın etkisiyle Türkiye’nin Libya’ya ihracatında ciddi düşüş yaşanırken 2011 yılında 747,6 milyon dolar seviyelerine geriledi. 2012

yılında 2139,4, 2013 yılında ise bu değer 2753,2 milyon seviyelerine yükselerek Arap Baharının bitişiyle Libya'ya yapılan ihracatta en yüksek seviye olarak gerçekleşti.

2012 yılında en çok ihracat yapılan ülke 13124,4 milyon dolarla Almanya, ikinci sırada 10822,1 milyon dolarla Irak, üçüncü sırada 8693,6 milyon dolarla İngiltere yer almaktadır. 2012 yılında devam eden Avrupa borç krizine rağmen en çok ihracat yapılan ülkelerin çoğunluğu AB ülkelerinden oluşmaktadır. Bu durum Türkiye'nin ucuz fiyata kaliteli ürün ihraç eden yapısı nedeniyle devam eden kriz dönemini lehine çevirdiğini göstermiştir. Türkiye jeopolitik konum olarak da gerek hız gerekse küçük miktardaki taleplere diğer ülkelere nispeten daha kolay cevap verebilmesi nedeniyle, Türkiye küresel ekonomik krizi lehine çevirmiştir (Karagöl, 2013: 3).

2013 yılında Almanya'ya yapılan ihracat bir önceki yıla göre 581,6 milyon dolar artış göstererek 13706,0 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Irak'ın toplam ihracattaki değeri 11953,0, İngiltere'nin değeri ise 8773,0 la üçüncü sırada ve bu üç ülkeyi sırayla Rusya, İtalya, Fransa, ABD, İspanya, İran, Çin, Hollanda takip etmiştir.

Tablo 6: Türkiye'nin En Çok İhracat Yaptığı Ülke Grupları Milyon \$

Ülke Grupları	1970	1980	1990	2000	2005	2010	2011	2012	2013
Toplam	589	2910	12959	27775	73476	113883	134907	152462	151807
1)AB(28)	353	1668	7485	15688	41533	52935	62589	59398	63034
2)Türkiye Serb.B.	-	-	-	895	2973	2084	2545	2295	2413
3)DİĞER ÜLKELER									
a)Diğer Avrupa(AB hariç)	94	354	1183	1831	5687	11124	12735	14167	14217
b)K. Afrika	8	104	646	1087	2544	7025	6701	9444	10043
c)Diğer Afrika	1	5	102	285	1087	2258	3633	3913	4105
d)K. Amerika	58	135	1032	3309	5276	4242	5459	6663	6576
g)Yakın ve O. Doğu	47	550	1629	2573	10184	23295	27935	42451	35581
h)Diğer Asya	27	86	780	1298	3029	8581	10199	10575	12019
i)Diğer Ülke ve Bölgeler	-	-	-	7	208	102	164	105	149
4)SEÇİLMİŞ ÜLKE GRUPLARI									
a)OECD Ülkeleri	472	1910	9168	19672	45847	57394	67114	66290	68674
b)EFTA Ülkeleri	46	129	333	324	821	2416	1887	2601	1662
c)KEİ	13	102	239	2467	8620	14456	17768	18791	20371
d)EİT	7	91	545	874	2670	7617	9292	16563	11900
e)BDT	-	-	-	1517	4785	10288	13377	15075	16927
d)Türk C.leri	-	-	-	573	1409	3921	5040	5841	6910
f)İİT	54	665	2350	3573	13061	32470	37325	55219	49381

Kaynak: Tüik

Türkiye'nin geleneksel olarak dış ticaret yaptığı ülkeler OECD ülkeleridir. Bu ülkelerin 1970 yılında Türkiye'nin ihracatındaki payı % 80,2'dir. 1980'li yıllarda da OECD ülkeleri dış ticaretimizde birinci sırayı almaya devam etmiştir. Değer olarak 1970 yılına göre 1438,2 milyon dolar artış gösterse de pay olarak %65,6'ya düştüğü görülmektedir. Diğer bir önemli nokta olarak 1980 yılında Kuzey Afrika ve Yakın ve Ortadoğu ülkelerine yapılan ihracat payları bir önceki yıla göre sırayla %2,2, %10,9 artış göstererek %3,6, %18,9 seviyelerine ulaşmışlardır.

1990 yılında %70,7 olan OECD ülkelerinin payının 1999 yılına kadar payı %65 seviyelerinde gerçekleşirken, 2000 yılında tekrar %70,8'e yükselmiştir. İslam ülkelerine ve diğer Avrupa ülkelerine yapılan ihracat payında bir düşüş gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum da GB ile birlikte ihracatımızda AB'nin ağırlığının arttığını göstermektedir.

Temelde ABD ve Kanada'yı kapsayan Kuzey Amerika bölgesine yapılan ihracat yarı yarıya düşmüştür. Türkiye'nin ihracatta ikinci en önemli pazarı Orta Doğu ülkeleri, özellikle 1980'li yıllarda AB ülkeleriyle neredeyse başa baş paya sahipken sonraki yıllarda ağırlığını kaybetmiştir. 2003 yılından itibaren, Türkiye'nin yeni pazarlara yönelme stratejisinin de etkisiyle Orta Doğu ülkelerine yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payı yeniden artmaya başlamış, 2008 yılında dikkat çekici oranlara ulaşmıştır. Toplam ihracat içindeki payları görece olarak düşük görünse de Kuzey Afrika ve Asya ülkeleri de bu dönemde yükselen pazarlar olmuştur.

2008 yılında gerçekleşen Küresel kriz ve sonrasında yaşanan Avrupa borç krizi ve Arap Baharı gibi gelişmeler Türkiye ekonomisini etkilemiştir. Bu süreçte özellikle AB ülkelerinde yeterli talebin oluşmaması neticesinde, Türkiye ihracat performansının düşmesini engellemek için Ortadoğu ve Kuzey Afrika pazarlarına yönelerek, pazar çeşitliliğini arttırmıştır. Kriz öncesinde ihracatını değerlendirmek amacıyla 2005 yılında ihracatın %56,5'lik kısmı AB ülkelerine ve %17,3'lük kısmı Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine gerçekleştirilirken, kriz sonrasında AB ülkelerine yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payı %46,5'lara gerilerken, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yapılan ihracatın payı %34'e yükseldiği görülmektedir.

Türkiye'nin son yıllarda sıfır sorun politikası izleme hedefi ve bu hedefe ulaşmadaki başarılı gidişi, dış ticarete de olumlu yansımaktadır. Komşu ülkeler, Orta Doğu, Afrika ve Asya ülkeleri ile ticaret hacmi büyük oranlarda artış göstermektedir.

Ticaret hacminin küçük olması, şimdilik hala AB ile önemimizi korumakla beraber, AB ülkeleriyle ticaret yoğunlaşmasının azaltılması ve kriz dönemlerinde riskin düşürülmesi bakımından önem taşımaktadır. Bu dönemde Hindistan gibi yüksek bir nüfusa sahip olan ülke ile ticaretimiz gelişmektedir. Ayrıca son yıllarda İspanya, Portekiz, Macaristan ve Orta Doğu ülkelerine hızla girilmiştir (Ceylan ve Gürsoy, 2011: 233-234).

2013 yılında ihracatın %41,5'sinin AB'ye gerçekleştirilmiş, %23,4'ünün Yakın ve Ortadoğu ülkelerine, %9,4'ünün Avrupa ülkelerine, %7,9'unun diğer Asya ülkelerine % 6,6'sının da Kuzey Afrika ülkelerine yapıldığını tablodan görmekteyiz. İhracatın çeşitlendirilmesine yönelik çabalar sonucu Türkiye 2012 yılında 243 Ülke ve Gümrük Bölgesine ihracat gerçekleştirilirken 2013 yılında 250 Ülke ve Gümrük Bölgesine ihracat gerçekleşmiş, bu ülke ve bölgelerin 165'ine yapılan ihracatta artış gözlenmiştir. Bu durum tek pazara odaklı ihracat anlayışının artık geride kaldığının açık göstergesi olmuştur. Ve 2002 yılında 1 milyar doların üzerinde ihracat yapılan ülke ve bölge sayısı 8 iken, 2013 yılında bu ülke ve bölge sayısı 34'e yükselmiştir (TC Ekonomi Bakanlığı, İhracat Bilgi Platformu, 2014).

3.3. Türkiye İhracatının İthalata Bağımlılığı

Bir ülkenin ihracat yaptığı malların içerisinde ithal malı oranının yüksek olması o ülkenin ara malı, yatırım malı, teknoloji ve beşeri sermayeden yoksun olduğunu gösterir. Dolayısıyla bu ülkenin ihracatını artırması için ara malı, yatırım malı ve teknoloji ve beşeri sermaye ithalatı yaparak ekonomik büyüme gerçekleştirmeye çalışması o ülkenin ithalata dayalı bir ekonomik büyüme süreci içerisinde olduğunu gösterir. Bu tür ekonomilerde ihracatı artırarak ekonomik büyüme gerçekleştirebilmek için ithalata ihtiyaç vardır (Akbaş ve Şentürk, 2013: 195).

Dünya ticareti içindeki payını artırmak için son yıllarda ülkeler, teknoloji yoğun imalat sanayi üretimi üzerinde yoğunlaşmışlardır. Fakat bu ülkeler sanayi ürünleri artırma konusunda yeterince gelişme gösterememişler ve dış açıklar ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu açıkların artmasının nedenlerinden biri dışa bağımlılığın artması olmuştur. İhracatın ithalata bağımlılığını etkileyen faktörler vardır. Bu bağımlılığa katkı sağlayan etkenlerden biri ihracat edilen malların üretiminde önemli oranda ithal girdi kullanılıyor olmasıdır.

Dışa bağımlılığı etkileyen diğer bir faktör, döviz kurlarında meydana gelen artışlardır. Döviz kurlarında gerçekleşen artışlar, ulusal parayı aşırı değerlendirmektedir. Dolayısıyla paranın alım gücünün artması sonucu ithal girdi kullanımına talep artmakta ve ihracata yönelik mal üreten sanayilerin daha kaliteli ihracat gerçekleştirerek, rekabet güçlerinin artmasına yol açmaktadır.

Bir diğer faktör olarak enerji konusunda ülkelerin dışa bağımlılığında söz edebiliriz. Üretim gerçekleştirilirken kullanılan temel girdilerden olan enerji kaynaklarının, kalkınma sağlamak için gerekli olan ölçüde ve kalitede sağlanması açısından yetersiz kalması ekonomiyi dışa bağımlı hale getirmektedir.

Dışa bağımlılığı etkileyen faktörlerden bir diğeri faiz oranlarındaki değişimlerdir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapılarındaki kırılganlık, yüksek ve değişkenlik gösteren enflasyonun ve yüksek faiz oranlarının yaşanmasına ve dolayısıyla yatırımların ve üretimin sınırlı kalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle tüketim ihtiyaçlarının karşılanabilmesi ve üretimin gerçekleştirilebilmesi için ara malı teminine gidilmekte ve bu durumda ithalata olan bağımlılığı arttırmaktadır.

Diğer bir etken olarak özel sektör yatırımlarının yetersizliğinden bahsedebiliriz. Gelişmekte olan ülkelerde makroekonomik sorunlardan biri yatırıma yönlendirilebilir iç tasarrufların yetersiz olmasıdır. Yatırıma yönlendirilen iç tasarrufların yetersizliği, ekonominin ihtiyaç duyduğu yatırımların finansmanında dışa bağımlılığı arttırmaktadır (İnançlı ve Konak, 2011: 345-346-347-359).

İhracatın ithalata bağımlılığı oranı, herhangi bir sektörde mal ihracatı gerçekleştirmek için gerekli olan hammadde, ara malı gibi o malın oluşumunda önem taşıyan dış girdilerinin oranını belirtir (Özçalık, 2007: 87).

Aşağıdaki tabloda Türkiye’de 1989 yılından 2013 yılına kadar ithal edilen ara malı, sermaye malı ve tüketim malı ithalatının toplam ithalat içindeki paylarına yer verilmiştir. Tanım itibarıyla ara malı, başka malın üretiminde kullanılan mallardır. Tabloda görüldüğü gibi ara malı ithalatının toplam ithalat içindeki payı aradan geçen 25 yıla rağmen hemen hemen hiç değişmeyerek %70 oranını koruduğunu görmekteyiz. Bunun anlamı 100 liralık mal üretip ihraç etmek için yaklaşık 70 liralık değerinde ara malı ithal edilmesi gerekmektedir. Bu durum sonucunda ithalata bağımlı bir Türkiye ekonomisinden söz etmek mümkündür. Kriz ekonomisinin söz konusu olmadığı yıllarda ithalat artışı ihracat artışına göre daha fazla oranla artmakta, ancak kriz yıllarında ithalat artışı ihracat oranlarına göre daha fazla

etkilenmektedir. Bu durum 1994 krizinde, 1998 Rusya Krizinde, 1999 Marmara Depreminde, 2001 Krizinde açık bir şekilde gözlenmektedir.

Tablo 7: Ara Malı, Yatırım Malı ve Sermaye Malı İthalatı (1989-2013)

Yıllar	Ara Malı %	Ara Malı	Sermaye Malı %	Sermaye Malı	Tüketim Malı %	Tüketim Malı
1989	79,25	12515,4	16,02	2529,5	4,69	741,1
1990	72,43	16152,9	18,03	4020,1	9,41	2099,0
1991	71,25	14995,2	20,34	4279,9	7,84	1649,8
1992	70,82	16196,1	21,05	4814,8	7,75	1773,4
1993	66,11	19455,3	24,91	7331,7	8,50	2502,7
1994	71,48	16633,1	22,33	5195,5	5,77	1341,6
1995	70,56	25197,8	22,67	8093,5	6,52	2329,7
1996	66,74	29114,1	23,50	10253,6	9,22	4020,6
1997	66,15	32119,9	22,88	11107,9	10,40	5051,9
1998	65,13	29906,8	23,22	10660,6	10,90	5005,2
1999	66,03	26854,2	21,46	8727,0	11,85	4820,4
2000	66,07	36009,6	20,85	11365,3	12,71	6928,5
2001	73,19	30300,8	16,77	6940,4	9,21	3813,4
2002	73,04	37655,8	16,29	8399,6	9,5	4898,3
2003	71,73	49734,8	16,33	11325,9	11,27	7813,3
2004	69,25	67549,4	17,84	17397,4	12,41	12100,3
2005	70,11	81868,3	17,44	20363,2	11,97	13975,3
2006	71,36	99604,7	16,73	23347,6	11,55	16116,3
2007	72,70	123639,6	15,91	27054,4	10,99	18694,0
2008	75,14	151747,1	13,87	28020,7	10,64	21489,2
2009	70,61	99509,8	15,23	21462,8	13,69	19289,7
2010	70,84	131445,4	15,53	28818,2	13,33	24734,9
2011	71,89	173140,2	15,48	37270,6	12,33	29692,3
2012	73,95	174930,3	14,34	33925,4	11,29	26699,3
2013	73,04	183811,3	14,61	36771,1	12,09	30415,9

Kaynak: Veriler, Türkiye İstatistik Kurumundan alınmıştır.

Sermaye malı ithalatı ise tabloda görüldüğü gibi ara malı ithalatından sonra ikinci büyük kalem olarak karşımıza çıkmaktadır. 1989 yılından itibaren baktığımızda sermaye malı ithalatı 2529 milyon dolar seviyelerinden, 1995 yılında 8093 milyon dolar, 2000 yılında 11365 milyon dolar, 2010 yılında 28818 milyon

dolar seviyelerine kadar yükselmiş son olarak 2013 yılında 36771 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Fakat 1989-2013 yılları kapsamında toplam ithalat içindeki payına baktığımızda sermaye malının payı % 15 ile % 20 oranları arasında dalgalanma göstermiştir. Sermaye malı ithalatının göstermiş olduğu dalgalanmalarla ara malı ithalatının karşılaştığı dalgalanmalar dönem itibariyle aynı olduğu gözlenmektedir. Yani 1994, 1998, 1999, 2001 yılları düşüşler gözlenmiştir. İhracattaki artış oranı ile ara malı ve yatırım malı ithalatındaki gelişmelerin eşanlı ve hemen hemen aynı oranda ortaya çıkması, Türkiye ekonomisinde ithalata dayalı ihracat olgusunun önemli işaretleri olarak yorumlanabilir.

Tüketim malları ithalatına baktığımızda 1989 yılında 741 milyon dolarla başlayan ithalat 1994 yılında patlak veren krizin etkisiyle bir önceki yıla göre %1,5 bir azalma göstererek 1341 milyon gerçekleşmiş, 2000 yılında 6928 milyon dolar seviyelerine yükselen tüketim malı ithalatı, 2001 krizi etkisiyle 3813 milyon dolar seviyelerine düştüğü gözlenmektedir.

Sonuç itibariyle sermaye malının belli bir ölçüde ithalatının artması normal karşılanabilir. Çünkü sermaye malının ithalatı, kalkınmaya süreklilik kazandırmaktadır. Fakat ara malı ve tüketim malının ithalatının artması ekonomiyi dışa bağımlı hale getirmektedir (saadet.org.tr, Erişim Tarihi: 03.05.2014).

3.4. Türkiye Ekonomisinin Performansının Değerlendirilmesi

Bir firmanın karlılığını artırabilmesi, bir bölgenin gelişebilmesi veya bir ülkenin refahını artırabilmesi için o firmanın, bölgenin ya da ülkenin diğer firma bölge ya da ülkelerle rekabet edebilir olması ile mümkündür. Rekabetçilik ürünleri ve hizmetleri alıcıların isteği şekilde, istedikleri mekânda ve zamanda sunabilme yeteneği olduğu kadar, üretimde kullanılan kaynakların fırsat maliyetinin de karşılayabilme becerisini de içermektedir. Dolayısıyla rekabetçilik, bir yandan ürünün kalitesi, pazarı ve fiyatı üzerinden gerçekleşirken, öte yandan üretim girdilerinin etkin kullanımını da gerektirmektedir. Tanım gereği rekabetçilik, rakiplerin varlığı ile mümkündür (Filiztekin ve Karaata, 2010). Rekabet gücünü arttırmak için sanayi, çeşitlilik, ihracat, altyapıya yatırım, KOBİ'leri destekleme, mali disiplin ve her şeyin üzerinde toplumsal uyum çok önemlidir.

Türkiye ekonomisinde sürdürülebilir ve yüksek bir ihracat sağlayabilmek için rekabetçilik ve adaptasyon çok önemli faktörlerdir. Adaptasyon, bir ülkenin dünyadaki talep değişimlerine ayak uydurmada ne kadar başarılı olduğunu

ölmektedir. Rekabetçilik ise ihracat yaptığımız ülkedeki ve ihraç ettiğimiz ürünlerdeki pazar payı artışlarımızdan kaynaklanan ihracat artışını ifade etmektedir (Özlale ve Cunedioğlu, 2011: 4-5).

Türkiye'nin 2008 Küresel krizinden sonra AB ülkelerine ihracat payının azalması ve bu azalan payı Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yaptığı ihracatla telafi etmesi, başarılı bir adaptasyon sağladığını göstermektedir.

Rekabet gücünü değerlendirdiğimizde ise krizi kapsayan 2007-2009 yıllarında rekabet gücünde belirgin bir düşüş yaşanmıştır. 2012 yılında ülkemiz 38. sırada iken 2013 yılında 37'nciliğe yükselmiştir. Dünyada en fazla rekabet gücüne sahip ülkenin ikinci sıradan birinciliğe yükselen ABD olmuştur. ABD'nin rekabet gücünde birinciliğe yükselmesinde teknolojik inovasyon gücü, mali sektördeki toparlanma ve şirketlerin başarısı etkili olmuştur. Ve ABD'yi sırayla İsviçre, Hong Kong, İsveç, Singapur ve Norveç izlemiştir. 2012 yılına göre Çin ve Japonya'da rekabet güçlerini yükseltmişlerdir (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, 2013).

Türkiye'nin ihraç ürünlerinin yüksek düzeyde rekabetçi olduğu alanlar oldukça sınırlıdır. Türkiye'nin rekabet gücü yüksek ürün sayısının azlığı nedeniyle kamu otoritelerince 'İhracat İçin Stratejik Plan' hazırlanmıştır. Planın temel amacı sürdürülebilir ihracat artışını sağlayacak ihracat yapısını oluşturmaktır. İhracat artışı sağlayabilmek için (Kaymakçı, t.y):

*Kaliteli ürünlerin başta hedef ülkeler olmak üzere, dış pazarlarda müşteri odaklı ve dinamik tekniklerle tanıtım ve pazarlanmasını sağlamak gerekir.

*İhracata ilişkin her türlü bilginin eşgüdüm içinde, güncel, etkileşimli ve küresel standartlara uygun olarak kullanımını sağlamak ve ülkenin ihracat potansiyelinin tanıtılması için gerekli alt yapıyı oluşturmak gerekir.

*Sektörel öncelikler dikkate alınarak, ihracatçılara uluslararası rekabetçi fiyatlardan girdi temin etmek, üretim ve ihracat aşamasında yeterli ve etkin destek sağlayacak mekanizmaları geliştirmek gerekir.

*İkili ve çok taraflı ticari ilişkiler kapsamında, ihracatçıların pazara giriş olanaklarını geliştirmek ve mevcut pazar paylarını artırmak gerekir. (Pazar payını artırmak için teknolojik yapının yenilenmesi, stratejik pazarlama yöntemlerinin gözden geçirilmesi, girdi maliyetlerinin düşürülmesi, uluslararası mevzuata uyum ve ulusal mevzuata koordinasyon sağlanması, yeniden yapılanmanın sağlanması gerekmektedir.)

*İhracatın geliştirilmesi ve önündeki engellerin kaldırılması amacıyla kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasında koordinasyonu sağlayacak yapı ve işleyişleri geliştirmek gerekir.

*Ve bu amaçlara uygun politika hedefleriyle birleştirilmesi gerekir.

İhracatta yüksek oranda büyüme elde etmek için her ülkenin aşağıdaki stratejileri ön planda tutmaktadır (Öztürk, 2003):

*Ülkenin potansiyel sektörlerini daha fazla ihracata yönlendirmek,

*Komşu ülkelerle daha iyi ilişkiler kurup ticareti geliştirmek, dolayısıyla ihracatı artırmak,

*ABD ve AB gibi potansiyel bölgelere daha fazla ihracat yapmak,

*Daha yüksek katma değerli ve yüksek teknoloji ürünlerin ihracatına geçmek,

*İhracatımızın artışı engelleyen ve önünü tıkayan tüm menfi unsurları azaltmaya çalışmak.

İhracatta önümüzü tıkayan beş büyük engel ise şunlardır:

*Eğitim yetersizliği; Türkiye ihracat potansiyelini üst düzeyde kullanmak üzere yeterli eğitim desteğine sahip değildir.

*İmaj ve marka yetersizliği; Türkiye ihracatını arttırmak için mutlaka marka ve imaj konseptlerine önem vermesi gerekmektedir. Türk malı imajının olmaması ve kendi markasının olmaması ihracatın artmasının önündeki engelleri teşkil etmektedir.

*Girdi maliyetlerinin yüksekliği. (Bunlar enerji maliyetleri, ihracatın finansmanı, hammadde fiyatları ve kamunun ürettiği girdilerin yüksek maliyetler. Bu yüksek maliyetler ihracatçıların rekabet gücünü zayıflatmakta ve onları ihracat yapmaktan caydırmaktadır).

*Makroekonomik istikrarsızlığın ihracatı menfi etkilemesi. (Zira kronik enflasyon, kronik yüksek faizler ve kronik kaynak ve kredi yetersizliği ihracatın önünü tıkayan engeller arasında yer almaktadır).

*AR-GE'nin ihmal edilmesi. (Ekonomik yapının kendi teknolojisini üretecek ve bunu ekonomik ve sosyal faydaya dönüştürecek inovasyon sistemine sahip olmaması ve AR-GE harcamaları için yeterli kaynak ayrılmaması dış pazarlardaki rekabet gücümüzün azalmasına sebep olmaktadır).

Cumhuriyetimizin yüzüncü yılı olan 2023'e yönelik stratejik dış ticaret hedefimizde de yer aldığı gibi, dünya mal ticaretinden aldığımız payın arttırılarak ihracatımızın beş yüz milyar dolara çıkarılması olarak belirlenmiştir. Bu hedefe ulaşabilmek içinde öncelikle ülkemiz imalat sanayii ile hizmet üretim potansiyelinin

ihracat odaklı olarak değerlendirilmesi ve yönlendirilmesi gerekmektedir. Tüm sektörlerde ihracat hedeflerimize uygun, ortak politikalar geliştirilerek sürdürülebilir ihracat artışı sağlanması, ihracatta pazar ve ürün eşitlendirilmesi, ihracata dönük üretim teknolojilerinin geliştirilerek yurt içinde üretilen katma değerin artırılması yakın gelecekte ulaşılması öngörülen hedefler arasında yer almaktadır (Nakpa Gümrük Müşavirliği, 2014).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İHRACATTA ÇEŞİTLENDİRME VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİN EKONOMETRİK BİR ANALİZ

Bu çalışmada Türkiye’de ihracatta ürün çeşitlendirmesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ortaya konması amaçlanmıştır. Modelde; kişi başına düşen milli gelir, kişi başına düşen fiziki yatırım, dışa açıklık oranı ve ihracatta ürün çeşitliliği değişkenlerine yer verilmektedir. Bu değişkenler arasında ilk olarak durağanlık dereceleri yaygın olarak kullanılan Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi (ADF) hesaplanacak ve durağan olmayan zaman serileri, farkları alınarak durağan hale getirilecektir. Durağan olmayan değişkenlerin, doğrusal bileşimlerinin durağanlığını test etmek ve uzun dönemli ilişkileri araştırmak üzere eşbütünleşme yöntemi kullanılacaktır. Dolayısıyla değişkenlerin uzun dönemli niteliklerini incelemek amacıyla birim kök testi uygulanırken; değişkenler arası nedensellik ilişkisinin varlığını ve yönünü belirlemek için Granger nedensellik testi uygulanmıştır.

4.1. Model ve Veri Seti

Türkiye ekonomisinde ihracatta ürün çeşitlendirmesi ve ekonomik büyüme ilişkisinin araştırılmasında, aşağıdaki logaritmik doğrusal denklem kullanılması planlanmıştır.

$$y_t = \beta_1 + \beta_2 inv_t + \beta_3 ft_t + \beta_4 div_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Burada y , kişi başı reel GSYH (Y); inv , kişi başı sabit sermaye yatırımları; ft , dış ticaretin ekonomideki payı yani ekonominin dış açıklık oranıdır. Bu veriler Dünya Bankası Dünya Gelişme Göstergeleri Veri Tabanı’ndan alınmıştır. div ise ihracatta ürün çeşitlendirmesi indeksidir. Türkiye ekonomisi için ihracatta ürün çeşitlendirmesi verisi ise Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (The United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD))’dan alınmıştır. Veriler, 1995-2012 dönemine ait yıllık verilerin tamamının doğal logaritması alınarak, doğrusal model için uygun hale getirilmiştir. Birleşmiş Milletler Ticaret ve

Kalkınma Konferansı, ihracatta ürün çeşitlendirmesi indeksini aşağıdaki gibi hesaplamaktadır:

$$S_j = \frac{\sum_i |h_{ij} - h_i|}{2}$$

Hij: Bir ülkenin veya ülke gruplarının “i” ürününü ithalat ya da ihracat payı

Hi: Dünya genelinde “i” ürününün ithalat ya da ihracat payı

Çeşitlendirme endeksi, bir ülke ya da ülke gruplarının ithalat- ihracat yapısının dünya genelindeki ile farklılık gösterdiğine işaret eder. 0 ile 1 arasında değişen bu endeks, ülke ya da ülke gruplarının ticaret yapısı ile dünya ortalaması arasındaki farkın boyutunu ortaya koymaktadır. Çeşitlendirme endeksi, ülke payının dünya geneline oranının mutlak sapmasının hesaplanmasıyla bulunur.

4.2. Yöntem

(1) nolu denklemin tahmininde, zaman serisi ekonometrisi yöntemi kullanılacaktır. İktisadi zaman serilerinin çoğu durağanlık şartını taşımamaktadır. Durağan olmayan zaman serilerinin varyansı, gözlem sayısı ile birlikte artmakta, dolayısıyla klasik test yöntemlerinin ve yapılan öngörülerin geçerliliği ortadan kalkmaktadır. Durağan olmayan zaman serileri, farkları alınarak durağan hale getirilmektedir. Eğer değişkenler, birlikte hareket eden ortak bir trende sahiplerse, farkın alınması ortak trendi ortadan kaldırmakta ve istatistiksel bilgi kaybına yol açmaktadır. Durağan olmayan ekonomik değişkenlerin, doğrusal bileşimlerinin durağan olup olmadığı test etmek ve uzun dönemli ilişkileri araştırmak üzere eşbütünleşme yöntemi kullanılmaktadır (Acaravcı ve Bozkurt, 2004:6).

4.2.1. Durağanlık Analizi

Bu çalışmada değişkenlerin durağanlık özellikleri, ADF birim kök testi aracılığıyla araştırılacaktır. Zaman serisi ekonometrisi yöntemi kapsamında durağanlık analizi için Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi (ADF) yaygın olarak kullanılmaktadır. Dickey ve Fuller (1979) durağanlığı test etmek için aşağıdaki denklemi kullanmaktadır (Enders, 1995; 221-225):

$$\Delta y_t = (\rho - 1)y_{t-1} + \varepsilon_t = \gamma y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Burada $\gamma = \rho - 1$, birim kök testinde kullanılan hipotezler ise $H_0: \gamma = 0$ ve $H_1: \gamma < 0$ 'dır. Dickey ve Fuller, birim kök testi için aşağıdaki üç modeli kurmuşlardır:

$$\Delta y_t = \gamma y_{t-1} + \varepsilon_{2t} \quad (\text{saf tesadüfi yürüyüş modeli}) \quad (3)$$

$$\Delta y_t = a_0 + \gamma y_{t-1} + \varepsilon_{3t} \quad (\text{sürüklenme modeli}) \quad (4)$$

$$\Delta y_t = a_0 + \gamma y_{t-1} + a_2 t + \varepsilon_{4t} \quad (\text{sürüklenme ve doğrusal trend modeli}) \quad (5)$$

DF birim kök testinin gücünü artırılmasını yönelik yukarıdaki denklemlere $\sum_{i=2}^m \alpha_i \Delta y_{t-i}$ terimi eklendiğinde ve elde edilen test, Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi adını almaktadır.

İncelenen zaman serisinin birim köke sahip olup olmadığı, H_0 hipotezinin kabulü veya reddi ile ilgilidir. Bilgisayar paket programlarının hesapladığı t -istatistiği, τ -istatistiği ya da ADF test istatistiği adını alır. H_0 hipotezine ait karar için, ADF testinden elde edilen sonuç ile MacKinnon tarafından Monte Carlo simülasyonuna göre elde hesaplanan % 1, % 5 ve % 10 önemlilik düzeyini temsil eden MacKinnon Kritik Değerleri karşılaştırılır. ADF test istatistiğinin mutlak değerinin, MacKinnon kritik değerinden büyükse serinin durağan olduğuna, küçükse serinin durağan olmadığına ilgili önemlilik düzeyinde karar verilir (Ertek, 1996; 187).

4.2.2. Eşbütünleşme Analizi

Model konusunda ise, değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkilerin araştırılmasında son yıllarda yaygın olarak kullanılan Pesaran ve Shin (1999) ve Pesaran et al. (2001) tarafından geliştirilen ARDL Sınır Testi yaklaşımı seçilmiştir. ARDL sınır testi ise, eşbütünleşme testlerinde serilerin durağanlık özelliklerini önceden belirlenmesine ilişkin güçlükleri ortadan kaldırarak uzun ve kısa dönemli ilişkilerin varlığının analiz edilmesini sağlamaktadır. Serilerin bazılarının düzeyde bazılarının ise birinci farklarında durağan olmaları halinde çok değişkenli bir modelde eşbütünleşme analizi bu yöntemle yapılabilmektedir (Acaravcı, 2011:7-11).

ARDL eşbütünleşme yönteminde, (1) no'lu denklemde yer alan değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi aşağıdaki denklem aracılığıyla belirlenir:

$$\Delta y_t = \beta_1 + \sum_{a=1}^f \beta_{2a} \Delta y_{t-a} + \sum_{b=0}^g \beta_{3b} \Delta inv_{t-b} + \sum_{c=0}^h \beta_{4c} ft_{t-c} + \sum_{d=0}^j \beta_{5d} div_{t-d} + \delta_1 y_{t-1} + \delta_2 e_{t-1} + \delta_3 ft_{t-1} + \delta_4 div_{t-1} + \varepsilon_{6t} \quad (6)$$

ARDL sınır testi yaklaşımı, değişkenlerin katsayıları hakkında hazırlanan yokluk hipotezinin ($H_0 : \delta_n = 0$) alternatif hipoteze ($H_1 : \delta_n \neq 0, n = 1, 2, 3, 4$) karşı, F-test veya Wald testi aracılığıyla sınanmasına dayanır. Bu test istatistikleri için kritik değerler, Pesaran vd. (2001)'in çalışmasında elde edilebilir. Bu kritik değerler, modelde yer alan değişkenlerin bütünleşme derecelerinin I(0) ve/veya I(1) olması durumunda geçerlidir. Burada I(0), ilgili değişkenin düzeyde durağan olduğu ve I(1) ise, ilgili değişkenin 1.sıra farkı alındığında durağan olduğunu ifade etmektedir. Eğer modeldeki herhangi bir değişkenin bütünleşme derecesinin 2 (I(2)) olması durumunda ilgili kritik değerler geçerli olmayacaktır.

4.2.3. Granger Nedensellik Testi

Granger (1969) yüksek dereceli iki değişkenli bir otoregresif sürecin tahmini yardımıyla nedenselliğin test edilebilir hale gelmesini sağlamıştır. Stokastik ve kovaryans durağan koşullarını sağlayan (y_t) ve (x_t) değişkenleri için Granger nedensellik, aşağıdaki denklemler yardımıyla bulunur (Işığışık, 1994; 91-94):

$$y_t = \sum_{i=1}^m a_i y_{t-i} + \sum_{i=1}^m b_i x_{t-i} + \varepsilon_{7t} \quad (7)$$

$$x_t = \sum_{i=1}^m c_i x_{t-i} + \sum_{i=1}^m d_i y_{t-i} + \varepsilon_{8t} \quad (8)$$

Burada (a_i), (b_i), (c_i) ve (d_i) gecikme katsayıları; (m), tüm değişkenler için ortak gecikme sayısını gösterir. Bütün değişkenler için ortak bir gecikme sayısının kullanılması, Granger nedensellik testine yöneltilen en önemli eleştiridir. Granger nedensellik testinde, değişkenlerin tek tek t-testine başvurma yerine, F-testi yardımıyla modelin genel olarak anlamlılığı test edilir.

Eğer değişkenler eşbütünleşmiş iseler; bunlara uygulanacak olan standart Granger yönteminden elde edilecek sonuçlar geçersiz olacaktır. Çünkü değişkenler

düzeyde durağan değildir, ama ilk farkları durağandır. Değişkenlerin farkları alınıp, Granger nedensellik yönteminin uygulanması durumunda ise uzun dönemli dengeye ait bilgilerden yararlanılamamakta; analizler sadece kısa dönemli olmaktadır. Bu nedenle, nedensellik testine hata düzeltme terimi de eklenmektedir (Bahmani-Oskooee ve Alse, 1993: 536). Böylece hata düzeltme terimi ile genişletilmiş nedensellik modellerinde, hem kısa dönemli hem de uzun dönemli nedensellik ilişkilerini test etmek mümkün olmaktadır. Bu çalışmada değişkenler arasında uzun dönemli ilişki tespit edilemediğinden, standart Granger yöntemi kullanılmıştır.

4.3. Ampirik Sonuçlar

4.3.1. Durağanlık Analizi Sonuçları

Tablo 8 de, çalışmada kullanılacak değişkenlerin durağanlık ve bütünleşme derecelerinin tespitine yönelik birim kök testleri sonuçları yer almaktadır. Birim kök testlerinde en uygun gecikme sayısı seçiminde, Schwarz-Bayesian Bilgi Kriteri (SBC) kullanılmıştır. Tabloya göre y ve inv değişkenlerin durağan değildir. Bu serilerin birinci sıra farkları alındığında ise, durağanlık koşulu sağlanmaktadır. Diğer taraftan ft ve div değişkenleri ise durağandır.

Tablo 8: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

DEĞİŞKENLER	Düzey (Model c+t)	1.Fark (Model c)	Karar
Y	-1,9578 (0) [-3,7105]	-3.8318 (0) [-30656]	I(1)
İnv	-2,0397 (0) [-3,7105]	-4.0927 (0) [-30656]	I(1)
Ft	-4,3826 (1) [-3,7332]		I(0)
Div	-3,9150 (0) [-3,7105]		I(0)

Açıklamalar: Parantez içindeki değerler, birim kök testlerinde kullanılan gecikme sayıları; köşeli parantez içerisindeki değerler ise her test değerine ait % 5'lik McKinnon kritik değeridir. Birim kök testlerinde kullanılan modeller: "c+t, trend ve sabiti içerir"; "c, sadece sabiti içerir" şeklindedir.

4.3.2. Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

Değişkenlerin durağanlık derecelerinin farklı olması, değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi ARDL eşbütünleşme yöntemi kullanılarak araştırılması için herhangi bir sorun teşkil etmemektedir. En uygun gecikmeli modelin seçiminde, Schwarz-Bayesian Bilgi Kriteri (SBC) kullanılmıştır. ARDL sınır testi sonuçlarına göre kişi başı reel GSYH, kişi başı reel fiziksel yatırımlar, ekonominin dışa açıklık

oranı ve ihracatta ürün çeşitlendirmesi değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmamaktadır. Bu sonuç, 1995-2012 dönemi için ilgili değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığı anlamına gelmektedir (Tablo 9).

Tablo 9 : ARDL Sınır Testi Sonuçları

Değişkenler	Model	%10 Alt Sınır	%10 Üst Sınır	F-Testi
(y inv, ft, div)	(1,1,0,0)	3,448	4,692	2,018

4.4.3. Nedensellik Analizi Sonuçları

Değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin varlığını ve yönünü belirlemek amaçlı uygulanan Granger nedensellik analizi sonuçları itibariyle F istatistiğine göre P olasılık değerinin %10 anlamlılık düzeyinin altında olması durumunda H_0 hipotezi red edilir. Yani değişkenler arasında nedensellik ilişkisi vardır. Tabloya baktığımızda P değerinin % 10 anlamlılık seviyesinin altında olduğu tek değer 0,0871'dir. Dolayısıyla ihracatta ürün çeşitlendirmesinden dışa açıklık oranına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Diğer değişkenler arasında nedensellik ilişkisi söz konusu değildir.

Tablo 10: Granger Nedensellik Test Sonuçları

Hipotezler	F-Testi	P-Değeri
$div \rightarrow \Delta y$	0.17458	0.8421
$\Delta y \rightarrow div$	0.51513	0.6112
$div \rightarrow ft$	3.07274	0.0871
$ft \rightarrow div$	0.20129	0.8206
$div \rightarrow \Delta inv$	0.08378	0.9202
$\Delta inv \rightarrow div$	0.80170	0.4731
$\Delta inv \rightarrow \Delta y$	1.15728	0.3498
$\Delta y \rightarrow \Delta inv$	1.28497	0.3151
$ft \rightarrow \Delta y$	0.03831	0.9625
$\Delta y \rightarrow ft$	0.77577	0.4840
$ft \rightarrow \Delta inv$	0.12394	0.8847
$\Delta inv \rightarrow ft$	0.71421	0.5109
Notlar: \rightarrow : Granger nedeni değildir (Yokluk hipotezi, değişkenler arasında nedensel bir ilişki olmadığı şeklindedir). Δ , ilgili değişkenin birinci sıra farkının alındığını gösterir. Gecikme sayısı, $k=2$, Schwarz-Bayesian Bilgi Kriterine (SBC) göre belirlenmiştir.		

Tablo 10 da yer alan Granger nedensellik modellerinden elde edilen sonuçları, aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

• İhracatta ürün çeşitlendirmesi (*div*) ile kişi başı reel GSYH büyüme oranı (Δy) değişkenleri arasında Granger nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

• İhracatta ürün çeşitlendirmesi (*div*) ile kişi başı sabit sermaye yatırımları büyüme oranı (Δinv) değişkenleri arasında Granger nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

• İhracatta ürün çeşitlendirmesi (*div*) değişkenininin ekonomide dışa açıklık oranı (*ft*) değişkenine doğru tek yönlü bir Granger nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

• Kişi başı reel GSYH, kişi başı reel fiziksel yatırımlar ve ekonominin dışa açıklık oranı değişkenleri arasında Granger nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

SONUÇ

İhracat, satışı ve kârı artırmak, dünya pazarlarından pay almak, satışta iç pazara olan bağımlılığı azaltmak, pazar dalgalanmalarını dengede tutmak, fazla üretim kapasitesini satmak, rekabet gücünü artırmak, istihdam yaratmak, dış ticaret açığının kapanmasına yardımcı olmak gibi nedenlerden dolayı firmalar ve dolayısıyla ülke için önemlidir (Gürdoğan, 2011).

İhracata dayalı bir ekonomide gerçekleşen ihracat artışı, üretimi, üretimdeki verimliliği ve milli geliri artırır. İhracattaki artış ölçek ekonomilerinin doğmasına yol açar ve böylece üretim maliyetleri azalarak, dış ticarete rekabet gücü kazanılır. Dış piyasada rekabet gücü kazanılırken, iç piyasada malların fiyatının düşmesine ve böylece de ülke vatandaşlarının tüketiminin ve refahının artmasına yardımcı olur. Aynı zamanda ihracat artışı ile döviz kazancı elde edilir, bu durum ödemeler bilançosu dengesini olumlu yönde etkiler. İhracat, firmaları iç pazara olan bağımlılıktan kurtarır ve firmalara dünya pazarlarından pay alma imkânı sağlar. Yine ihracat, eksik istihdamı ortadan kaldırarak, işsizliği azaltır.

Toplam gelir içerisinde ihracat gelirinin önemli bir paya sahip olması durumunda ihracat gelirinde meydana gelebilecek bir dalgalanma toplam geliri etkileyecektir. Türkiye'nin 2013 yıllı toplam geliri 820 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşirken, ihracat gelirleri 151,7 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla toplam gelir içinde ihracat gelirinin payı %18,5'tir. İhracat gelirinde oluşabilecek herhangi bir dalgalanmaya karşı ülkenin, firmaların, üretimlerini sürekli olarak yapması, ürün kalitesinin devamlılığının sağlanması, ürün fiyatını seçilen pazarlara uygun olması, ihracatçılara hem üretim hem ihracat aşamasında destek sağlanması, ihracata ilişkin her türlü bilginin güncel, etkileşimli bir şekilde kullanımını sağlanması yanında bir de ihracatta ürün ve ülke çeşitlendirilmesi yoluna başvurmak gerekmektedir.

Bu çalışmada Türkiye için 1995-2012 yılları arasında ihracatta ürün çeşitliliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığı araştırılmıştır. ARDL eşbütünleşme analizi kullanılarak kişi başı reel GSYH, kişi başı reel fiziksel yatırımlar, ekonominin dışa açıklık oranı ve ihracatta ürün çeşitliliği değişkenleri arasındaki uzun dönemli

ilişki araştırıldığında; değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunmadığı yani kişi başı reel GSYH, kişi başı reel fiziksel yatırımlar, ekonominin dışa açıklık oranı ve ihracatta ürün çeşitliliği değişkenleri arasında uzun dönemli ilişkinin olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu nedenle ARDL eşbütünleşme analizine başlamadan önce değişkenliklerin durağanlıkları tartışılmış ve kişi başı reel GSYH büyüme oranı ve kişi başı sabit sermaye yatırımları büyüme oranı değişkenlerinin durağan olmadığı, ancak birinci farkları alındıktan sonra durağan hale geldikleri sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar ARDL eşbütünleşme testinin uygulanmasının ön koşulunun sağlandığını göstermektedir.

Daha sonra yapılan Granger Nedensellik Testi sonucunda İhracatta ürün çeşitlendirmesi ile kişi başı reel GSYH büyüme oranı değişkenleri arasında, ihracatta ürün çeşitlendirmesi ile kişi başı sabit sermaye yatırımları büyüme oranı değişkenleri arasında, kişi başı reel GSYH, kişi başı reel fiziksel yatırımlar ve ekonominin dışa açıklık oranı değişkenleri arasında Granger nedensellik ilişkisi bulunmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Son olarak ihracatta ürün çeşitlendirmesi değişkeninden ekonomide dışa açıklık oranı değişkenine doğru tek yönlü bir Granger nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Çalışmamızdan elde edilen genel bir sonuç: 1995 ile 2012 yılları arasındaki dönem için Türkiye’de ihracat çeşitlendirmesinden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığı şeklindedir.

Çalışmanın literatür kısmında yer verilen çalışmaların temel bulgularına tekrar değinilirse: Taş’ın 1962-2008 yıllarını kapsayan çalışmasında ekonomik büyümeden, ihracata ve ihracattan ise ihracat çeşitlendirmesine doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanırken, çeşitlendirme ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır. Takım’ın 2010 yılında 1975-2008 yıllarını kapsayan dönem itibariyle Türkiye için yapmış olduğu çalışmasında da ekonomik büyümenin ihracatı etkilediğini fakat ihracat artışının ekonomik büyümeyi etkilemediği sonucuna varılmıştır. Sayfa 12-15 arasında yer alan ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisinde de yer verdiğimiz Aktaş’ın 2009 yılında yapmış olduğu 1996-2006 yıllarını kapsayan çalışmasında, Şimşek’in 2003 yılında yapmış olduğu 1960-2002 yıllarını kapsayan çalışmasında, Saraç, Kuzu, Varol ve Bozer’in 2010 yılında yapmış olduğu 1998-2009 yılını kapsayan çalışmasında, Emiroğlu’nun 2012 yılında yapmış olduğu 1980-2010 yılını kapsayan çalışmasında, Konya’nın 2012 yılında yapmış olduğu 1980-2011 yılını kapsayan çalışmasında, Uzay’ın 2000 yılında yapmış olduğu 1964-1994 yılını kapsayan çalışmasında ve Tuncer’in 2002 yılında yapmış

olduğu 1980-2000 yıllarını kapsayan çalışmasında ihracattan ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisinin olmadığını sonucuna varılmıştır.

Sonuç itibariyle ihracatta ürün çeşitlendirmesi, sürdürülebilir bir ihracat gerçekleştirebilmek için önem arz etmektedir. Türkiye ekonomisinde sürdürülebilir bir büyüme için sürdürülebilir bir ihracatın önemli olacağı görüşleri, literatürde ve teoride açıklanmıştır. Ancak bu çalışmanın sonucu itibariyle iktisadi büyüme açısından ihracatta ürün çeşitlendirmesinin istatikselsel olarak anlamlı bir etkisi görülmemektedir. 2000 yıllarda Türkiye ekonomisinde ihracatta ürün ve pazar çeşitlendirilmesinin ivme kazandığı göz önüne alındığında yakın gelecekte, hem Türkiye hem de gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir bir büyüme için sürdürülebilir bir ihracat ve ihracatta çeşitlendirme konularını güncel araştırma konusu olmaya devam edeceği beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Acaravcı, A. ve Bostan, F. (2011). “Makroekonomik Değişkenlerin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Etkileri: Türkiye Ekonomisi için Ampirik Bir Çalışma”, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), s. 56-68.
- Acaravcı, A. ve Bozkurt, C. (2006). “Enflasyon Hedeflemesinde Beklentilerin Önemi: Türkiye Ekonomisi için Ampirik Bir Çalışma”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 1-12.
- Akbaş, Yusuf Ekrem ve Şentürk, Mehmet (2013). “Türkiye’nin İthalat ve İhracat Bağımlılığı: Seçilmiş Ülke Örnekleri Üzerine Ampirik Bir Uygulama”. *Ege Akademik Bakış* 13 (2), s. 195-208.
- Akbulut, Seval (2009). *1980 Sonrası Türkiye’de İhracata Dayalı Büyümenin Sektörler İtibariyle Ekonometrik Analizi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Aksoy, Tacinur (2012). *2001 Sonrası Türkiye’de Uygulanan Sanayileşme Stratejileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, Ordu.
- Aktaş, Cengiz (2009). “Türkiye’nin İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (18), s. 35-47.
- Anatoliagrup.com, “Dünya İhracat Rakamları”. (<http://www.anatoliagrup.com/tr/haber/2012-dunya-ihracat-rakamlari>, Erişim Tarihi:31.05.2014).
- Arısoy, İbrahim (2008). “Türkiye’de Sanayi Sektörü-İktisadi Büyüme İlişkisinin Kaldor Hipotezi Çerçevesinde Test Edilmesi”. Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni. (<http://www.econstor.eu/bitstream/10419/81697/1/557531268.pdf>, Erişim Tarihi: 10.05.2014).
- Aslan, Nurdan ve Terzi, Nuray (2006). “Heckscher-Ohlin-Samuelson Teorisi ve Teorinin Değerlendirilmesi”. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (1), s. 1-13.
- Ateş, İsmet ve Bostan, Aziz (2007). “Türkiye’de Dış Ticaretin Serbestleşmesi ve Yoksullaştıran Büyüme 1989-2004”. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (18).

- Ateşoğlu, İrfan (2003). *Türkiye'nin İhracatında Marka İmajının Etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Bahmani-Oskooee, M. ve Alse, J. (1993), "Export Growth and Economic Growth: An Application of Cointegration and Error-Correction Modelling", *The Journal of Developing Areas*, p.535-542.
- Bayraktutan, Yusuf (2003). "Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri". *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4 (2), s.175-186.
- Beyazfil.8k, "1923-1960 Türkiye'nin Ekonomik Tarihi". (<http://www.beyazfil.8k.com/1923-1960%20T.C.nin%20Ekonomik%20Tarihi.htm>, Erişim Tarihi: 17.03.2014).
- Bilgin, Cevat ve Şahbaz, Ahmet (2009). "Türkiye'de Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), s. 177-198.
- Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (The United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) Veri Tabanı. (<http://www.oecd.org/statistics/>).
- Boratav, Korkut (1998). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*. İstanbul: İmge Kitabevi
- Büyükdere, Köksal (2011). "Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi". *Gümrük Dünyası Dergisi*, (47). (<http://www.gumrukkontrolor.org.tr/Yayinlar/Dergiler/47/6.html>, (Erişim Tarihi: 08.03.2014).
- Capital.com, (2014). "Bavul Yeniden Dolacak Mı?". (<http://www.capital.com.tr/bavul-yeniden-dolacak-mi-haberler/15434.aspx>, Erişim Tarihi: 30.05.2014).
- Ceylan, Cengiz ve Gürsoy, Bilge (2011). "2000 Sonrası Türkiye'nin Dış Ticaret Politikası". (Ed.: Yusuf Alpaydın ve Halil Tunalı). *2000 Sonrası Türkiye İktisadının Değişimi*. İstanbul: Matbaacılık Prodüksiyon Yay. s. 209-236.
- Çeviker, Abdüllatif ve Taş, İsmail (2011). Türkiye'de İhracat Çeşitlendirmesi ve Büyüme İlişkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*. 3 (2), s. 1-10.
- Değer, Mustafa K. (2010). "İhracatta Ürün Çeşitliliği ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi (1980-2006)". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24 (2), s. 259-287.

- Demirhan, Erdal (2005). “Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 60 (4), s. 75-88.
- Dikkaya, Mehmet ve Özyakışır, Deniz (2008). “Türkiye Ekonomisinde Radikal Dönüşüm: 1980-2007 Dönemi”. (Ed.: Mehmet Dikkaya, Deniz Özyakışır ve Adem Üzümcü), *Türkiye'nin Ekonomi-Politiği 1923-2007*. Ankara: BRC Yayıncılık, s. 139-168.
- Doguakdeniz2023.org, (2014). “TR63 Bölge Planı (2014-2023) Analiz Çalışmaları”. (www.doguakdeniz2023.org/.../TR63_Bolgesi_analiz_calisma_taslagi.pdf, Erişim Tarihi:17.04.2014).
- Duru, Bülent (2008). “Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1940-1949”. (Ed.: Birgül Ayman Güler), *1941: Kıtık Yılında Milli Korunma Kanunu Uygulamaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi. s. 159-225.
- Dünya Bankası, Dünya Gelişme Göstergeleri (Word Development Indicators) Veri Tabanı. (<http://databank.worldbank.org/data/home.aspx>).
- Eğilmez, Mahfi ve Kumcu, Ercan (2001). *Ekonomi Politiği Teori ve Türkiye Uygulaması*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ekinci, Behzat (2008). “Türkiye’de 1923-2006 Döneminde İktisadi Krizler ve İstatistikler İtibariyle Sektörel Analizler”. (Ed.: Mehmet Dikkaya, Deniz Özyakışır ve Adem Üzümcü), *Türkiye'nin Ekonomi-Politiği 1923-2007*. Ankara: BRC Yayıncılık, s. 239-280.
- Ekodialog.com, (2014). “Adam Smith”. (http://www.ekodialog.com/Konular/iktisatcilar/adam_smith.html, Erişim tarihi: 16.06.2014).
- Ekodialog.com, (2014). “Cumhuriyet Dönemi Dış Ekonomik İlişkiler”. (<http://www.ekodialog.com/Turkiye-iktisat-tarihi/cumhuriyet-donemi-dis-ekonomik-iliskiler.html>, Erişim Tarihi: 10.03.2014).
- Ekodialog.com, (2014). “Türkiye Dış Ticaretinin Tarihsel Gelişimi”. (<http://www.ekodialog.com/Makaleler/turkiyede-1980-sonrasi-dis-ticaret.html>, Erişim Tarihi: 10.03.2014).
- Ekonomist.com, (2014). “İhracat ve Ekonomi İlişkisi”. (<http://www.exponomist.com/2014/01/28/ihracat-ve-ekonomi-iliskisi/>, Erişim Tarihi: 03.04.2014).

- Emiroğlu, Gülbahar (2012). *1980 Sonrası Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Büyüme İlişkisi: Bir Ampirik Uygulama*. Onaylanmış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Enders, Walter (1995). *Applied Econometric Time Series*, USA: John Wiley&Sons, Inc.
- Enm.blogcu.com, "Cumhuriyet Döneminde Dış Ticaretimiz-2". (<http://enm.blogcu.com/cumhuriyet-doneminde-dis-ticaretimiz-2/9953645>, Erişim Tarihi: 01.05.2014).
- Erdal, Adnan ve Dilek, nder (2008). "Kamu Mdahaleciliğinin Yeni Evresi ve Planlı Ekonomi: 1960-1980 Dönemi". (Ed.: Mehmet Dikkaya, Deniz zyakışır ve Adem zmc), *Türkiye'nin Ekonomi-Politiği 1923-2007*. Ankara: BRC Yayıncılık, s. 123-138.
- Eren, Aslan (2006). "Türkiye Ekonomisi". Ankara: Ekin Kitabevi.
- Eroğlu, Nadir (2007). "Türkiye'de İktisat Politikalarının Gelişimi (1923-2003)". ([www.miibf.com/files/n_eroğlu\(2\).doc](http://www.miibf.com/files/n_eroğlu(2).doc), Erişim Tarihi: 21.03.2014).
- Ertek, Tümay (1996). *Ekonometriye Giriş (2.Baskı)*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.ř.
- Eşiyok, B.Ali (2006). "İktisadi Dönemler İtibariyle Türkiye Ekonomisinde Kalkınma (1923-2004)". *Türkiye Kalkınma Bankası A.ř.* s. 8.
- Ezer, Feyzullah (2005). "1929 Dünya Ekonomik Buhranı ncesi Türk Ekonomisinin Yapısı zerine Bir Değerlendirme". *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, Fırat Üniversitesi, Elazığ, s. 28-32.
- Filiztekin, Alpay ve Karaata, Selçuk (2010). "Türkiye'nin Dış Ticarete Rekabet Gücü Seçilmiş lkeler, Sektörler-Mal Grupları ve Endeksler Bazında Karşılaştırmalı Bir Analiz". *TÜSİAD-Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu (REF) ve Sektörel Dernekler Federasyonu (SEDEFED)*, s. 8-48.
- Genç, Murat Can ve Değer, Mustafa Kemal (2010). "İhracatta lke Çeşitliliğinin Toplam İhracat ve Hasıla zerine Etkisi: Türkiye Ekonomisi zerine Eř-Bütünleşme ve Nedensellik Testleri (1980-2007)". *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (20), s. 66-85.
- Gül, Ekrem ve Kamacı, Ahmet (2012). "Dış Ticaretin Büyüme zerine Etkileri: Bir Panel Veri Analizi". *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4 (3) s. 81-91.

- Gül, Emre (2012). “Varlık Vergisi ve Milli Koruma Kanunu”. (<http://www.dunyabulteni.net/haber/149044/varlik-vergisi-ve-milli-koruma-kanunu>, Erişim Tarihi: 20.02.2014).
- Gündüz, Sevil (2012). “1940-1960 Türkiye’nin Ekonomik Durumu”. (<http://sevilgunduz89.wordpress.com/2012/06/09/5/>, Erişim Tarihi: 18.02.2014).
- Güngör, Kamil (2005). İktisadın Tarihine Kısa Bir Bakış ve Merkantilizmden Günümüze İktisadi Düşünceler. (http://www2.aku.edu.tr/~kgungor/kamil_gungor.pdf, Erişim Tarihi: 13.06.2014).
- Gürdoğan, Ahmet Hamdi (2011), “Doğu Karadeniz İhracatçılar Birliği Başkanı: Ahmet Hamdi Gürdoğan’ın Konuşma Metni” (<http://www.bmyo.edu.tr/etkinlik/2011/dt2023/metin.pdf>, Erişim Tarihi: 02.06.2014).
- Gürkan, Ömer (2006). “Ekonomik Hayat (Atatürklü Yıllar:1923-1939)”. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayısı, s. 134.
- Harris, Jonathan M. (2000). Basic Principles of Sustainable Development. Global Development and Environment Institute Working Paper:00-04, Tufts University, USA.
- İşığıçok, Erkan (1994). *Zaman Serilerinde Nedensellik Çözümlemesi*, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayın No:94. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- İnançlı, Selim ve Konak, Ali (2011). “Türkiye’de İhracatın İthalata Bağımlılığı: Otomotiv Sektörü”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (2), s. 343-362.
- İslamikariyer.com, “1923-1980 Türkiye Ekonomisi”. (<http://www.islamikariyer.com/ekonomi/1923-1980-turkiye-ekonomisi.html>, Erişim Tarihi: 20.03.2014).
- Kalyoncu, Figen, Sevim, Cüneyt ve Sezgin, Zafer (2013). “Tanzimat Döneminden İki Binli Yıllara Türkiye Ekonomisinin Dışa Açıklık Serüveni”. *Kho Bilim Dergisi*, 23 (1), s. 39-60.
- Karaarslan, Arzu (2014). “2000-2014 Arasında Türkiye Ekonomisi”. (<http://blog.radikal.com.tr/Sayfa/2000-2014-arasinda-turkiye-ekonomisi-59996>, Erişim Tarihi: 25.05.2014).

- Karagöl, Erdal Tanas (2013). “Türkiye’de İhracat: 2012 yılı Değerlendirmesi”. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı. No: 14 s. 1-4.
- Karagöl, Erdal ve Serel, Alpaslan (2005). “Türkiye’de İhracat ve GSMH Arasındaki İlişkinin Kointegrasyon Yöntemiyle İncelenmesi”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 50, s. 1029-1040.
- Kaymakcı, Oğuz (t.y.). İhracatta Rekabet Gücü Nasıl Kazanılır? (web.sakarya.edu.tr/~kaymakci/makale/ihracattarekabet.pdf, Erişim Tarihi: 10.07.2014).
- Kepepek, Yakup ve Yentürk, Nurhan (2000). *Türkiye Ekonomisi*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Kibritçioğlu, Aykut (Ed.) (1996). *Merkantilistler ve Fizyokratların Dış Ticaret İle İlgili Görüşleri: Özet Bir Bakış*. Ankara: 72 TDFOB Yayıncılık.
- Kol, E.Nida ve Karaçor, Zeynep (2012). “2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve İstihdam Üzerine Etkileri”. *Maliye Dergisi*, (162), s. 379-395.
- Konya, Sevilay (2012). *İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejilerinin Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Kurt, Serdar ve Berber, Metin (2008). “Türkiye’de Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme”. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22 (2), s. 57-80.
- Memurlar.net, “Vize Muafiyeti Anlaşmaları Dış Ticarete Yaradı”. (http://www.memurlar.net/haber/365601/, Erişim Tarihi: 31.05.2014).
- Mor, Gül (2006). *Türkiye’de İhracat, Ekonomik Büyüme Ve Yapısal Değişim*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Nakpa Gümrük Müşavirliği, (2014). (http://www.nakpagumruk.com/HaberDetay.aspx?IDHaber=248, Erişim Tarihi: 03.06.2014).
- Özcan, Hüseyin Avni (1998). “Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler”. *Dış Ticaret Dergisi*, (Özel Sayı), s. 41-76.
- Özçalık, Melih (2007). *Türkiye Ekonomisinde İhracatın İthalata Bağımlılığı (1990-2006 Yılları Analizi)*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Özel, Hasan Alp (2011). “Türkiye’de Ticari Serbestleşmenin Tarihsel Gelişimi”. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6 (2), s. 73-92.

- Özlale, Ümit ve Cunedioğlu, Ekrem (2011). “Türkiye’nin İhracat Performansı 1: Daha Az Rekabetçi, Daha Hızlı Adapte”. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (<http://www.tepav.org.tr/tr/>, Erişim Tarihi: 10.06.2014).
- Öztürk, İlhan (2003). İhracatımız Nasıl Artar? .Çağ Üniversitesi, Mersin.
- Öztürk, Salih ve Özyakışır, Deniz (2005). “Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi”. 8 (94), s. 1-20.
- Parasız, İlker (2003). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Saraç, Taha Bahadır, Kuzu, Ömür Hakan, Varol, Fatih ve Bozer, Taha Onur (2010). “Ekonomik Büyüme, İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği (1998:2-2009:4)”. *Ulusal Meslek Yüksekokulları Öğrenci Sempozyumu, 21-22 Ekim 2010, Düzce*, s. 1-5.
- Serin, Necdet (2001). “Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz”. (Ed.: Ahmet Şahinöz). *Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası*. Ankara: İmaj Yayınevi. s. 305-321.
- Seyidoğlu, Halil (2014). “Mutlak ve Karşılaştırmalı Üstünlükler”. <http://www.youtube.com/watch?v=D6gGpk-eI4s>, (Erişim Tarihi: 18.07.2014).
- Sezen, Serhat (2008). *Türkiye’de İhracat Performansını Etkileyen Makro Değişkenlerin Ekonometrik Analizi*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Trakya.
- Sezgin, Şennur (2009). “Türkiye’de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi”. *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (22), s. 175-190.
- Soyyigit, Semanur (2010). “Türkiye’de İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi Uygulamaları ve İmalat Sanayii Üzerinde Etkinliği: Nedensellik Analizi (1990-2008)”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 60 (2), s. 135-156.
- Şahin, Hüseyin (2002). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Şanal, İlkin (2006). *Türkiye’de 1980 Yılı ve Sonrasında Uygulanan Ekonomi Politikalarının Siyasal Alana Etkisi*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay.
- Şentürk, Canan (2007). *Dış Ticaret-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi*.

- Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Şimşek, Muammer (2003). “İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Türkiye Ekonomisi Verileri ile Analizi, 1960-2002”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), s. 43-63.
- Şimşek, Muammer ve Kadılar, Cem (2010). “Türkiye’de Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11 (1), s. 115-140.
- Şiriner, İsmail ve Doğru, Yılmaz (2006). *Türkiye’de Büyümenin Ekonomi Politikası 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı, İhracat Bilgi Platformu (2014). “Ekonomi Bakanı Zeybekçi, 2013 yılı İhracat Rakamlarını Açıkladı”. (<http://blog.ibp.gov.tr/?p=25581>, Erişim Tarihi: 30.05.2014).
- T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2014). “Dahilde İşleme”. (<http://ggm.gtb.gov.tr/sikca-sorulan-sorular/ticari/dahilde-isleme>, Erişim Tarihi: 12.05.2014).
- Takım, Abdullah (2010). “Türkiye’de GSYİH ile İhracat Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (2), s. 1-16.
- Taş, İsmail (2011). *Türkiye’de İhracat Çeşitlendirmesi ve Büyüme İlişkisi*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Taş, Mahir (2004). “Menderes Döneminin Ekonomi Politikası ve İstikrar Programı”. *Mevzuat Dergisi*, Yıl: 7. (76).
- Taşkın, M. Murat (2003). “1923-2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti’nin Dış Ticaret Politikaları”. *Dış Ticaret Dergisi*, (Özel Sayı).
- Temiz, Dilek (2010). “Türkiye’de Reel İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: 1965-2009 Dönemi”. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:1-2, s. 71-82.
- Tesbi, Mehmet Ali (t.y). Cumhuriyetimizin Kuruluşunda Bu Yana Dış Ticaret Politikalarımızın ve Dış Ticaretimizin Gelişimi, (<http://www.tarim.gen.tr/tesbi/79.htm>, Erişim Tarihi: 20.03.2014).

- Tıraş, H. Hayrettin (2012). “Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre: Teorik Bir İnceleme”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. (2), s. 57-73.
- Torlak, Esra (2013). “İhracatta Sürdürülebilir Artış Nasıl Sağlanacak?”. (<http://ihracat.info.tr/ihracatta-surduurulebilir-artis-nasil-saglanacak--11034h>, Erişim Tarihi: 07.07.2014).
- Tuncer, İsmail (2001). *İçsel Büyüme Modelleri Çerçevesinde: Türkiye’de Uygulanan Dış Ticaret Politikalarının Büyüme Etkileri Üzerine*. Yayınlanmış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Tuncer, İsmail (2002). “Türkiye’de İhracat, İthalat ve Büyüme: Toda-Yamamoto Yöntemiyle Granger Nedensellik Analizleri (1980-2000)”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(9), s. 90-106.
- Turgut, Gökhan (2013). *Türkiye’nin İhracatında 1980 Sonrası Sektörel Kompozisyon ve Pazar Analizi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Tusiad, (2014). “Türkiye Ekonomisi 2014”. (http://www.tusiad.org.tr/__rsc/shared/file/TURKIYE-EKONOMISI-2014-800.pdf, Erişim Tarihi: 26.05.2014).
- Türcan Özşua, Şerife (2013). “Türkiye Ekonomisi (1923-2011)”. Sendikacılık akademisi ders notları 2.
- Türkiye İstatistik Kurumu Dış Ticaret İstatistikleri Yıllıkları, Muhtelif Sayılar.
- Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (2013). Türkiye, 2013’te Küresel Rekabet Gücü Sıralamasında Bir Basamak Yükseldi Ancak 1997’deki Konumun Gerisinde. (http://www.tisk.org.tr/upload_uyuru_ek/2013/04062013134026-kureselrekabetgucusiralamasi.pdf, Erişim Tarihi: 03.06.2014).
- Türkiye’nin Dış Borç Yükünü Artıran Dış Ticaret Rejimi: İthalata Bağımlı İhracat, (www.saadet.org.tr/.../ithalat-ve-ihracat-raporu-%7C-subat-20112/, Erişim Tarihi: 03.05.2014).
- Uluğbay, Hikmet (2011). “2001-2010”. (http://www.ulugbay.com/blog_hikmet/?p=139, Erişim Tarihi: 20.05.2014).
- Utkulu, Utku (2008). “Türkiye’de Dış Ticaret İşlemleri ve Uygulaması”. (Ed.: Utku Utkulu ve İsmail Aydemir). *Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi ve Yapısal Değişim*. (s. 1-20). Ankara: Gazi Kitabevi.

- Uygar, Şirin (2011). “Türkiye İhracatının Gelişimi”. (<http://enm.blogcu.com/turkiye-ihracatinin-gelisimi/9953547>, Erişim Tarihi: 07.02.2014).
- Uzay, Nisfet (2000). “Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracat Artışı- İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (9). s.37-55.
- Üzümcü, Adem (2008). “Türkiye’de Ulusal Ekonominin İnşası: 1923-1945 Dönemi”. (Ed.: Mehmet Dikkaya, Deniz Özyakışır ve Adem Üzümcü), *Türkiye’nin Ekonomi-Politigi 1923-2007*. Ankara: BRC Yayıncılık, s.65-104.
- Wikipedia.Org, “Heckscher-Ohlin Modeli”. (http://tr.wikipedia.org/wiki/Heckscher-Ohlin_modeli, Erişim Tarihi: 16.06.2014).
- Yapar Saçık, Sinem (2009). “1980-2006 Döneminde Türkiye’nin Dış Ticaret Politikaları ve Performansı”. *Mevzuat Dergisi*, Yıl: 12. (140).
- Yapar Saçık, Sinem (2009). “Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açından Bir İnceleme”. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Yıl:11 (16), s. 162-171.
- Yardımcıoğlu, Fatih ve Gülmez, Ahmet (2013). “Türk Cumhuriyetlerinde İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünlük ve Panel Nedensellik Analizi”. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 8 (1), s.145-161.
- Yavuz, Ayfer (2010). *1990 Sonrası Türkiye Ekonomisinde İhracatın Gelişimi: Almanya İle Karşılaştırılması*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Ankara.

